

ХУУЛЬ ЗҮЙН ҮНДЭСНИЙ ХҮРЭЭЛЭН

ХУУЛЬ ДЭЭДЛЭХ ЁС

ХУУЛЬ ЗҮЙН ЭРДЭМ ШИНЖИЛГЭЭ, СУДАЛГАА, ОНОЛ,
ПРАКТИКИЙН СЭТГҮҮЛ

ЭНЭ ДУГААРТ:

Төрийн байгуулалтын хууль тогтоомж

- Хууль зүйн алдаатай нэр томьёо**
Үндэсний аюулгүй байдалд нөлөөлөх нь (Тагнуулын Ерөнхий газрын дээд сургуулийн багш Э.Ариунаа) 3-4
- Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах журмын асуудалд** (ХЗҮТ-ийн эрдэм шинжилгээний ажилтан У.Мөнхбат) 5-8
- Литвийн үндсэн хуулийн шүүхийн тухай** (Үндсэн хуулийн цэцийн ажилтан Э.Лхагвасүрэн) 9-12

Шүүх эрх мэдэл

- Шүүгчийн нийгэмд эзлэх байр суурь, гүйцэтгэж буй үүрэг, хараат бус байдлыг хангах нь** (Нийслэлийн шүүхийн шүүгч Л.Бямбаа) 13-15
- Хуулийн уялдаа холбоог сайжруулах хэрэгтэй** (ХБНГУ-ын Ньоренберг хотын дээд шүүхийн иргэний тэнхимийн тэргүүн Ёоахим Кают) 16-17
- Захиргааны хэргийн шүүхийн шийдвэрт шийдвэр гүйцэтгэх арга, журмын асуудалд** (ХЗҮТ-ийн Эрдэм шинжилгээний ажилтан Д.Оросоо) 18-21

Криминологи

- Гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх ажилд холбогдох зарим асуудал** (ЦЕГ-ын хэвлэл мэдээллийн ажилтан Л.Билгээ) 22-26
- Гэмт хэргийн улмаас учирсан эдийн бус хохирлын нэхэмжлэлийг шийдвэрлэх аргыг тодорхойлох нь** (ХЗҮТ-ийн Эрдэм шинжилгээний ажилтан Ц.Одончимэг) 27-32
- Гэр бүлийн хүчирхийллийн зарим асуудал** (ХЗҮТ-ийн Эрдэм шинжилгээний ажилтан Б.Буян-Амгалан) 33-35

Прокурорын хяналт

- Хэргийн газрын үзлэгт прокурор оролцох чиг үүрэг** (Улсын ерөнхий Прокурорын туслалц Т.Сүхбаатар)

Иргэний хууль тогтоомж

- Иргэний хуулийн тайлбар** (цуврал) 39-50
- ГТХАН-Монгол улсын хууль зүйн салбарт 10 жил** (ГТХАН-ийн зохицуулагч Л.Заяа) 51-52
- Иргэний хэргийг шүүгч дангаар ба бүрэлдэхүүнтэй хянан шийдвэрлэх зарим асуудал** (МУИС-ийн ХЗС-ийн багш, докторант Д.Хуяг) 53-56
- Иргэний гэр бүлийн байдлын бүртгэлийн ач холбогдол** (ИБМУТ-ийн мэргэжилтэн Д.Янжмаа) 57-59

Олон улсын эрх зүй, харьцуулсан эрх зүй

- Интернетийн зохицуулалт бүтцийн асуудал** (ХБНГУ-ын Ханноверийн Их сургууль доктор, профессор Вольфранг Килиан) 60-62
- Монгол ба Болгар улсын эрх зүйн тогтолцоо** (ХЗҮТ-ийн Эрдэм шинжилгээний ажилтан П.Баяр) 63-67
- Олон улсын эдийн засгийн харилцаан дахь үндэстэн дамнасан корпораци** (ХЗҮТ-ийн сургалтын төвийн багш Н.Мөнхтуяа) 68-74
- Экстермизм, түүний хэлбэрийн тухай** (Монгол Улсаас БНКаЗ улсад суугаа ЭСЯ-ны нэгдүгээр нарийн бичгийн дарга доктор О.Пунцагдаш) 75-76

Эрх зүйн үйлчилгээ

- Нотариатчийн мэргэжил, нийгэмд гүйцэтгэх үүрэг, ач холбогдол** (Баянгол дүүргийн нотариатч Д.Дуламцоо) 77
- Гэр бүлийн гишүүдийн эд хөрөнгийн талаарх ойлголт, нотариатын үйлдэл** (Монголын Нотариатчдын танхимын Мэдээллийн албаны ажилтан Г.Бадамсүрэн) 78-79
- Шинэ ном** 80

ХАЯГ: Улаанбаатар-46, Чингэлтэй дүүрэг, Сүхбаатарын талбай-7.

УТАС: 322094, ФАКС: 322094

Сэтгүүлийн зөвлөлийн бүрэлдэхүүн:

Ц.Бат-Орших Сэтгүүлийн зөвлөлийн ерөнхий эрхлэгч

Гишүүд:

Б.Бат-Эрдэнэ	- Цагдаагийн академийн дэд захирал
Л.Бямбаа	-Нийслэлийн шүүхийн шүүгч
Н.Дагва	- Нийслэлийн шүүхийн тамгын хэлтсийн дарга
А.Доржготов	- Улсын дээд шүүхийн шүүгч
Л.Заяа	- ГТХАН-ийн ХСДСТ-ийн удирдагч
Д.Мөнхгэрэл	- ХЗДХЯ-ны газрын дарга
Э.Лхагвасүрэн	-Үндсэн хуулийн цэцийн ажилтан
Д.Наранчимэг	- Отгонтэнгэр их сургуулийн ректор
А.Оюунчимэг	- Монголын Нотариатчдын танхимын ерөнхийлөгч
Т.Уранцэцэг	- Сонгинохайрхан дүүргийн ерөнхий шүүгч
Ш.Үнэнтөгс	- ХЗДХЯ-ны мэргэжилтэн
Б.Пүрэвням	- Монголын Өмгөөлөгчдийн холбооны ерөнхийлөгч
Роберт Ла Монт	- АНУ-ын ОУХА-ийн "ШЭМШХ"-ийн удирдагч
Ж.Сайнжаргал	- Цагдаагийн ерөнхий газрын Тамгын газрын дарга
Я.Сайнжаргал	- Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ерөнхий газрын даргын ажлын албаны дарга
Б.Цэрэнбалтав	- Улсын ерөнхий прокурорын орлогч
Б.Чимид	- ХЗҮТ-ийн Эрдэмтэн нарийн бичгийн дарга, доктор, профессор
А.Энхжав	- Иргэний бүртгэл,мэдээллийн улсын төвийн дарга

Дугаарыг эрхэлсэн: С.Дэлгэрзаяа

(Сэтгүүлийн хариуцлагатай нарийн бичгийн дарга)

Хууль зүйн алдаатай нэр томъёо чигдэний аюулгүй байдалд нөлөөлөж нь

Тагнуулын ерөнхий газрын Дээд сургуулийн багш
Э.Ариунаа

Хууль зүйн техникт хууль зүйн нэр томъёо чухал байр суурь эзэлдэг. Хуулийн нэр томъёо нь товч, оновчтой, утга санаа бүрэн төгс тодорхой байхаас гадна эрх зүйн актад нэгдсэн нэр томъёог хэрэглэх, нэг мөр хэрэглэх, нийтээр хүлээн зөвшөөрөгдсөн нэр томъёог хэрэглэх гэсэн шаардлагыг тавьдаг. Дээр дурдсан шаардлагыг хангаагүйгээс тухайн нэр томъёог хэрэглэсэн хэм хэмжээний утга санаа бүрхэг болж түүнийг нэг мөр ойлгож, хэрэглэхэд саад учруулж, янз бүрээр тайлбарлах шалтга болдог. Нэр томъёо оновчтой, утга санаа бүрэн төгс байх нь үгийг зөв сонгож хэрэглэх явдал юм¹.

Монгол Улсын Үндсэн хуулийн 10 дугаар зүйлийн 4-т "Монгол Улс Үндсэн хуульдаа харшилсан олон улсын гэрээ, бусад баримт бичгийг дагаж мөрдөхгүй" гэсэн заалтыг бид бүхэн Монгол Улс Үндсэн хуулиндаа харшилсан олон улсын гэрээ, бусад баримт бичиг байгуулахгүй болон нэгдэж орохгүй гэсэн утга санааг илэрхийлж байна гэж ойлгодог билээ.

Гэхдээ дагаж мөрдөхгүй гэсэн үгийг хэрэглэснээс уг заалт нь логик утгын хувьд:

1. Монгол Улс Үндсэн хуульдаа харшилсан олон улсын гэрээ, бусад баримт бичиг байгуулахгүй ба нэгдэж орохгүй;

2. Тийм гэрээ, баримт бичиг байгуулсан болон нэгдэж орсон байсан ч Монгол Улсын хувьд хууль зүйн үр дагавар үүсгэхгүй байж болно гэсэн давхар утгыг илэрхийлэх боломжтой гэж үзэж байна. Учир нь олон улсын гэрээг манай улсын хувьд эрх зүйн эх сурвалж болох эсэхийг нь хуульд заасан журмын дагуу хүлээн

зөвшөөрснөөр дагаж мөрдөх² асуудал яригдана. Тиймгүйгээр дагаж мөрдөх ба дагаж мөрдөхгүй байх гэсэн ойлголт гарч ирэхгүй.

Монгол Улс олон улсын хамтын нийгэмлэгийн гишүүний хувьд олон улсын эрх зүйн нийтээр хүлээн зөвшөөрсөн зарчим, хэм хэмжээг хэлбэрэлтгүй дагаж биелүүлэх үүргийг хүлээсэн байдаг.

Олон улсын эрх зүйн үндсэн зарчмын нэг болох "Pacta sunt servanda" зарчим нь улс гүрэн гадаад, дотоод нөхцөлөөс үл хамааран олон улсын өмнө хүлээсэн үүргээ шударгаар, хэлбэрэлтгүй биелүүлэх, үндэсний хууль зүйн заалтыг нэгэнт байгуулсан олон улсын гэрээг зөрчихийн үндэс болгохгүй байх гэсэн агуулгатай билээ.

Мөн Монгол Улсын нэгдэн орсон Олон улсын гэрээний эрх зүйн тухай Венийн конвенцийн 27 дугаар зүйлд "тэрэнд оролцогч улс гүрэн тэрээгээр хүлээсэн үүргээ биелүүлээгүй явдлаа дотоодын хууль зүйн заалтаар зөвтгөж үл болно"³ гэж заасан нь олон улсын гэрээ заавал биелэгдэх хууль зүйн хүчин чадалтайг илэрхийлж байгаа явдал юм.

Манай улс олон улсын гэрээгээр хүлээсэн үүргээ шударгаар биелүүлнэ гэдгээ Үндсэн хуульдаа хуульчилж өгсөн билээ⁴. Иймээс дээр дурдсан Үндсэн хуулийн 10 дугаар зүйлийн 4 дэх заалт нь мөн зүйлийн 2-ын "Монгол Улс олон улсын гэрээгээр хүлээсэн үүргээ шударгаар биелүүлнэ", Үндэсний аюулгүй байдлын тухай хуулийн "Монгол улсын тусгаар тогтнол, бүрэн эрхт байдал, газар нутгийн бүрэн бүтэн

байдал, язгуур ашиг сонирхолд харш олон улсын гэрээ, хэлэлцээр байгуулахыг хориглоно" гэсэн заалтуудтай зөрчилдөх нөхцөл байдал бий болохыг үгүйсгэх аргагүй.

Эрх зүйн онолын хүрээнд эрх зүйн хэм хэмжээний агуулга ойлгомжгүй, бүрхэг байгаа тохиолдолд тайлбарладаг олон арга, хэлбэр байдаг. Гэхдээ анхнаасаа зөрчилдсөн агуулгатай, давхар утга санааг илэрхийлсэн, эсвэл утга санааг нь бүрэн илэрхийлээгүй хэм хэмжээг, ялангуяа улсынхаа гол хуулиндаа бий болгохгүй байх шаардлагатай юм. Ийм байдал нь эргээд улс орныхоо аюулгүй байдалд сөрөөр нөлөөлөхүйг нөхцөл байдлыг бий болгож болохыг тодорхой жишээн дээр тайлбарлая.

Монгол Улсын Үндсэн хуульд зааснаар "Монгол Улсын иргэнийг харьяатаас хасах, эх орноосоо хөөх, өөр улсад шилжүүлэн өгөхийг хориглоно"⁵.

Монгол Улсын Үндсэн хууль хүчин төгөлдөр болж үйлчилж эхэлсэн өдрөөс өнөөдрийг хүртэл эрдэмтэн, багш, судлаачид болон хууль зүйн мэдлэг, боловсрол олгодог бүх л түвшний сургуульд Монгол Улсын иргэнийг гадаад улсад шилжүүлэн өгөхийг хориглоно гэдгийг тайлбарлахдаа Монгол Улсын тусгаар тогтнол, бүрэн эрхт байдал болон үндэснийхээ эв нэгдлийг эрхэмлэн дээдэлж, өөрийн улсын иргэнийг ямар ч тохиолдолд хэнд ч шилжүүлж өгөхгүй гэсэн утга санааг гаргаж байсан. Мөн Монгол Улсын Эрүүгийн байцаан шийтгэх хуулиар манай улсын хувьд гэмт этгээдийг шилжүүлэн өгөхтэй холбоотой харилцааг зохицуулахдаа Монгол Улсын иргэнийг эрүүгийн хариуцлагад татуулахаар буко ял шийтгүүлэхээр шилжүүлэн өгөхийг хориглосон. Ийм агуулгатай

¹ Ж. Амарсанаа. Эрх зүй-нийгмийн харилцааг тохируулагч. УБ., 1988 он. 66 дахь тал.

² Монгол Улсын Үндсэн хууль. 10 дугаар зүйлийн 10.3 дахь хэсэг

³ Действующее международное право. Т1. Москва, 1999 г., с. 352.

⁴ Монгол Улсын Үндсэн хууль 10 дугаар зүйлийн 10.2 дахь хэсэг

⁵ Монгол Улсын Үндсэн хууль. 15 дугаар зүйлийн 15.2 дахь хэсэг

заалтууд Монгол Улсын бусад тайлтай байгуулсан эрүүгийн харгийн талаар харилцан туслацдаа үзүүлэхтэй холбоотой гэрээнуудэд ч тусгагдсан байдаг. /14 улстай байгуулсан гэрээнд өөрийн улсын иргэнийг шилжүүлж өгөхгүй байх заалт бий¹./

Гэтэл Монгол Улсын 2002 онд нэгдсэн орсон Олон улсын шүүхийн дүрэмд зааснаар оролцогч улс энэ дүрэмд заасан гэмт хэрэг үйлдсэн өөрийн харьяат иргэнийг тухайн шүүхийн хүсэлтээр буюу шаардсанаар шилжүүлэн өгөх үүрэг хүлээнэ.²

Олон улсын эрүүгийн шүүхийн дүрмийн дагуу Монгол Улс оролцогч улс болохын тулд уг шүүхтэй бүх талаар хамтран ажиллах үүрэг хүлээж байгаа бөгөөд олон улсын эрх зүйн үндсэн зарчим болох *pacta sunt servanda* зарчмын дагуу гэрээгээр хүлээсэн үүргээ заавал биелүүлэх ёстой, биелүүлээгүй тохиолдолд олон улсын эрх зүйн дагуу хариуцлага хүлээх асуудал яригдах билээ.

Олон улсын эрх зүйн хэм хэмжээ нь олон улсын эрх зүйн субъектуудийн харилцан тохиролцсоны үр дүнд бий болдог ороо улс гүрний үндэсний (дотоодын) эрх зүйн хэм хэмжээ бүтээх үйл ажиллагаанаас ялгаатай. Өөрөөр хэлбэл, улс гүрэн олон улсын гэрээ байгуулах, олон улсын гэрээнд нэгдэн орох асуудлаа өөрийн бүрэн эрхийн хүрээнд хэн нэгний дарамт шахалтгүйгээр шийддэг. Тийм ч учраас улс гүрэн олон улсын гэрээ байгуулах болон нэгдэн байгуулсан олон улсын гэрээнд нэгдэн орох асуудлыг шийдэхдээ юуны өмнө үндэсний аюулгүй байдал, язгуур ашиг сонирхлоо эн тэргүүнд харгалзан үздэг билээ.

Хууль тогтоогч Үндсэн хуульд дээрх заалтыг оруулахдаа Монгол Улсын иргэнийг гадаад улсад шилжүүлж өгөхгүй, харин олон улсын байгууллагад шилжүүлж өгч болно гэсэн санааг

илэрхийлээгүй гэж үзэж байна. Гэтэл Монгол Улс Олон улсын эрүүгийн шүүхийн дүрмийг хүлээн зөвшөөрөх асуудал хэлэлцэж байх үед дээрх гэрээнд нэгдэн орох талыг баримтлагчид Монгол Улсын Үндсэн хуулийн дээрх заалтад орсон **өөр улс** гэсэн нэр томьёон дээр тулгуурлаж гадаад улсад шилжүүлж болохгүй гэсэн заалт байгаа болохоос олон улсын байгууллагад шилжүүлж болохгүй гэсэн заалт байхгүй хэмээн өөрсдийгөө зөвтгөж байсан.

Мөн Олон улсын эрүүгийн шүүхийн дүрэм хүчин төгөлдөр үйлчилж эхэлсэнтэй холбогдуулан 2002 оны 6 сард ГХЯ дээр зохион байгуулсан олон улсын семинарт илэрхийлж баримтлагчийн үүрэг үл мэдэх улсаас ирсэн нэгэн зөвлөх Олон улсын эрүүгийн шүүхийн дүрэмд "Хүлээлгэн өгөх гэдэг нь энэхүү дүрмийн дагуу аливаа улс тухайн этгээдийг Шүүхэд хүргэж өгөхийг хэлнэ. Шилжүүлэн өгөх гэдэг нь нэг улс тухайн этгээдийг олон улсын гэрээ, конвенц буюу үндэсний хууль тогтоомжийн заалтын дагуу өөр улсад хүргэж өгөхийг хэлнэ" гэж зааснаар Монгол Улсын Үндсэн хуулийн заалтыг тайлбарлах гэсэн оролдлого хийж байсан.

Гэтэл эдгээр нэр томьёо нь тодорхой этгээдийг эрүүгийн хариуцлагад татах, улмаар ял ногдуулах зорилгыг агуулж байгаа учир мөн чанарын хувьд хууль зүйн үүднээс адил ойлголт болохыг манай эрдэмтэн судлаачид тэмдэглэж байсантай санал нэг байна³.

Олон улсын эрүүгийн шүүхийн дүрэмд заасан гэмт хэрэг үйлдсэн гэж уг шүүхийн прокурор үзсэн бол эх орон нь иргэнээ баривчлан уг шүүхэд хүлээлгэн өгөх нь үндэсний эв нэгдлийг бусниулахад хүргэж болох бөгөөд улмаар төрийн оршин тогтнохын аюулгүй байдалд сөргөөр нөлөөлж болохоор байна⁴. Нөгөө талаас тодорхой нөхцөл байдал бий

болоход Үндсэн хуулийн 10 дугаар зүйлийн 4 дэх хэсгийг баримтлан Олон улсын эрүүгийн шүүхийн дүрмийг дагаж мөрдөхгүй буюу иргэнээ шилжүүлж өгөхгүй гэхэд Үндсэн хуулийн 10 дугаар зүйлийн 2 дахь заалт болон олон улсын эрх зүйн нийтээр эхлэн зөвшөөрсөн үндсэн зарчим, хэм хэмжээг зөрчсөн хэрэг болж, энэ нь олон улсын хамтын нийгэмлэгийн зүгээс манай улсын хувьд олон улсын эрх зүйн дагуу хариуцлага хүлээлгэх зүйн зүйн боромж бүрдэж, Монгол Улсын үндэсний аюулгүй байдалд сөргөөр нөлөөлөх нөхцөл байдал бий болно.

Эндээс үзвэл хууль тогтоомжид нэр томьёог буруу хуульчилснаас олон талын сөрөг үр дагаврыг бий болгох бөгөөд улмаар үндэсний аюулгүй байдалд сөрөг нөлөө үзүүлэх нь дээр дурдсан жишээнд дээр илэрч байна. Ийм учраас хууль зүйн нэр томьёог зөв хэрэглэх асуудал дээр хууль тогтоогчид онцгой анхаарах шаардлагатай.

Судлаач миний зүгээс Үндсэн хуулийн 10 дугаар зүйлийн 4-ийн "Монгол Улс Үндсэн хуульдаа харилцан олон улсын гэрээ, бусад баримт бичигийг дагаж мөрдөхгүй" гэсэн заалт нь дагаж мөрдөхгүй гэсэн нэр томьёог хэрэглэснээс онолын зүгээс утга санаа нь бүрхэг, янз бүрээр тайлбарлах боломж олгож байна гэж үзэж, хуулийн нэр томьёо ноовчтой, утга санаа нь бүрэн төгс байх, хэрэглэхэд нэг мөр хэрэглэх шаардлагыг хангах үүднээс дээрх заалтыг "Монгол Улс Үндсэн хуульдаа харилцан олон улсын гэрээ, бусад баримт бичиг байгуулахгүй болон нэгдэн орохгүй" хэмээн өөрчлөн найруулах саналтай байна.

¹ ХЗҮТ. Монгол улсын олон улсын гэрээ. Монгол Улсаас бусад улстай байгуулсан эрх зүйн туслацдаа харилцан үзүүлэх гэрээ. Эмхтгэл УБ. 2003 он.

² Олон улсын эрүүгийн шүүхийн Ромын дүрэм. 12 дугаар зүйл.

³ Олон улсын эрүүгийн шүүхийн Ромын дүрэм. 102 дугаар зүйл.

⁴ Х.Эрдэнэбат "Монгол Улсын нэгдэн орсон зарим олон улсын гэрээ үндэсний аюулгүй байдалд нөлөөлөх нь". // Үндэсний аюулгүй байдлын зарим асуудал сэдэвт багш сонсгогчдын эрдэм шинжилгээний 5 дугаар бага хурлын илтгэлийн эмхтгэл // Т.Г-ын Дээд Сургууль. УБ. 2003 он. 3-6 дахь тал.

⁵ Мөн тэнд.

Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах Журмын асуудалд

ХЗҮТ-ийн эрдэм шинжилгээний ажилтан У.Мөнхбат

Өнөөдөр "Монгол Улсын Үндсэн хуулийг өөрчлөх" сонирхол нийгмийн дунд янз бүрийн хэлбэрээр тэнгэр, ард түмний санаа бодолд урьдаар "...**болохгүй байна, өөрчилъё.**" гэсэн дохио өгч байгаа нь сэтгэл зүйн ухааны үүднээс үзвэл түүнд нийгмийн сэтгэл зүйг бэлтгэх буюу дасгах үйл явц гэж хардах юм. Үндсэн хуулийг сурталчлах, олон түмэнд агуулгыг нь бага ч болов таниулаагүй байж, өөрчлөх талаар яриа үүсэхээр хууль хэрэгжүүлэгч төрийн байгууллагаасаа эхлээд төрийн бус байгууллага хүртэл идэвхийлэн оролцох нь харамсалтай.

Энэ үүднээс дээрх асуудалд суурьтай хандаж төрийг иргэдэдээ үйлчилдэг, тэдний эрхээр өөрийнх нь эрх хязгаарлагдах тэрхүү Үндсэн хуулийг тогтвортой оршин тогтноход мөн чанарын хувьд түүнд үйлчлэх нэмэлт, өөрчлөлт оруулах журмын асуудлыг хөндөж байна.

Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлт нь хүчин чадлын хувьд Үндсэн хуулийн нэгэн адил үйлчлэх бөгөөд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах журам нь Үндсэн хуулийг анх батлах журамтай зарчмын хувьд төстэй байдаг.

Зарчим, үзэл баримтлал, мөн чанараараа өмнөхөөсөө ялгагдах 1992 оны Үндсэн хуулийг боловсруулж, батлахад¹ Монголын төдийгүй гадны олон арван эрдэмтэн, судлаач, олон улсын

байгууллагын санал, шүүмжлэл, "Их цааз"-ын төсөл боловсруулах ажиллагаанд оролцсон хүмүүсийн их хөдөлмөр (оюуны болон техникийн) гээд хичнээн няхуур хандсаныг ойлгож болно. Энэ ч үүднээс түүнийг Монголын ард түмний оюуны бүтээл гэж судлаачид дүгнэдэг.

Иймээс Үндсэн хуульд оруулах нэмэлт, өөрчлөлтийг ч хэрвээ тэр нь тодорхой шалгуурыг хангасан бол дээрх журам, зарчмаар баталж байвал зохистой юм. Зохистой гэдгийн учир нь 1999 оны 12 дугаар сарын 24-ний өдөр Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах гэсэн үйлдэл, 2000 оны 12 дугаар сарын 14-ний өдрийн Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлтийн тухай хууль батлах хүртэлх процесс, мөн нэмэлт, өөрчлөлтийн агуулга нь төрийн эрх мэдэл хуваарилал зарчмыг алдагдуулсан, зөвхөн Улсын Их Хуралд суудалтай намуудын ашиг сонирхлыг илэрхийлсэн, ард түмний буюу нийтлэг ашиг сонирхлыг тэдгээрээс дээгүүр тавиагүйд оршино.

Эрх зүйн ухамсар, ойлголт зөв тогтоогүй, улс төрийн байдал төлөвшөөгүй үедээ Үндсэн хуульд гар хүрэх нь Үндсэн хууль болоод нийгмийн харилцаанд тогтворгүй байдал үүсэх ухвар болох бөлгөө.

Өөрөөр хэлбэл, Үндсэн хууль тогтвортой байх буюу түүнийг дээдлэн, үзэл баримтлал, зарчмыг нь үндсэн хуульчилсан болон бусад

хуулиар зөв дэлгэрүүлж, тогтвортой баримтлах² нь өнөөдөр төдийгүй цаашид ч чухал байна.

Ингэхлээр Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах журмыг нарийвчлан тусгасан үндсэн хуульчилсан хууль (Итали, Швед зэрэг зарим улсад ингэж томъёолж, Франц, Испанид органик хууль гэх бөгөөд энэ нь ердийн хуулиас хүчин чадлын хувьд илүү байдаг)-ийг батлан гаргах шаардлагатай байгаа бөгөөд харин энэ нь Үндсэн хуулийг тогтвортой үйлчлэх нөхцөлийг бүрдүүлсэн "хатуу" журамтай байх нь манай орны хувьд зохимжтой.

Хэрвээ Үндсэн хуулийн 6 дугаар бүлгийн зохицуулалт, үзэл баримтлалыг зөв өгөхгүй юм бол ёстой л Үндсэн хуулийг "өдөр бүр гооцол" оролдох³ байдал тасрахгүй бололтой.

Дэлхийн улс орнуудын практикаас харахад Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах хоёр үндсэн хандлага (зарчим) байна.

Нэгдүгээрт, Үндсэн хуульдаа тэр бүр нэмэлт, өөрчлөлт оруулахаас зайлсхийж, харин түүнийг хэрэгжүүлэх үүднээс түүнд нийцсэн үзэл баримтлал, хэм хэмжээг нь тодотгосон, дэлгэрүүлсэн үндсэн хуульчилсан хууль, ердийн хуулийг батлан гаргахыг эрмэлздэг байна.

Ингэхдээ тус салбар эрх зүйгээр судалгаа явуулдаг эрдэмтэн, судлаачийн нийтлэг үзэл баримтлал, номлолыг тусгахаас

¹ "Өнөөдөр" сонин 2004 оны 12 дугаар сараас олон нийтийн дунд ийм агуулга бүхий хэлэлцүүлэг явуулж байв. Тухайлбал, 2005 оны 1 дүгээр сарын 6-ны өдөр (№003/2352/-)-ийн дугаарт "Үндсэн хуулийн заалтад чиглэжүүлэх хүчин дутсан, тиймээс өөрчлөх шаардлагатай" гэсэн С.Ваатарын нийтлэх хэлэлцэсэн байна.

² Уг хуулийн төслийг батлах хүртэл тусгай комисс, ажлын хэсэг байгуулагдаж, тэдгээр нь Үндсэн хуулийн зохих бүлгүүдийг боловсруулж дараа нь нэгтгэн нигтлах, өөрчлөн сайжруулах үндсэн дээр Комиссоос олон удаа хэлэлцэж, сонгосон хувилбарыг Улсын Бага Хуралд өргөн мэдүүлсэн юм. Төслийг 1991 оны 4 дүгээр сараас Улсын Бага Хурал 4 удаа, ард нийтээр 3 сар шахам, Ардын Их Хурлаар 70 гаруй хоног хэлэлцэж, энэхүү хуулийг 1992 оны 1 дүгээр сарын 13-ны өдөр батлан гаргасан түүхтэй. (В.Чимид, "Үндсэн хуулийн үзэл баримтлал" тэргүүн дэвтэр, 2002 он. 49 дэх тал)

³ Чимид.Б. Үндсэн хуулийн хөгжлийг судлахад шинэ хандлага нэн чухал. "Хууль дээдлэх ёс" сэтгүүл. 2004 он. №2(05), 14 дэх тал

⁴ Чимид.Б. мөн сэтгүүлийн 14 дэх тал

гадна өөрийн улсын Үндсэн хуулийн шүүхээс гаргасан тайлбарыг ч харгалзан үздэг байна. Энэ хандлага нь Үндсэн хуулийн тогтвортой байдлыг хангах, түүнд агуулагдсан үнэт зүйлсийг хамгаалах зорилготой юм.

Үндсэн хуулийг бий болгох үзэл санаа анх хүний эрхийг хамгаалах, үүний тулд хүний эрхийг хамгийн их зөрчиж болох төрийг нийгмийн хяналтад авах, ингэж хяналтад авахын тулд төрийн эрх мэдлийг хязгаарлах зорилттой уялдан гарч ирсэн байдаг.¹ Тиймээс Үндсэн хуулиар баталгаажсан хүний эрхийг хамгаалах, хангах үүднээс төрийн эрх мэдлийг хэрэгжүүлж байгаа аливаа этгээдийн түүнд дур зоргоор хандах явдлыг хязгаарлахад дээрх хандлагын мөн чанар хад-галагдана.

Тогтвортой байх гэдэг нь огт нэмэлт, өөрчлөлт оруулахгүй гэсэн ойлголт бас биш юм. Тэр нь явцуу ашиг сонирхлын үүднээс бус ард түмнийхээ нийтлэг эрх ашигт нийцсэн, хүн төрөлхтөнд хүлээн зөвшөөрөгдсөн дэвшилтэй зүйлүүдийг улам баталгаажуулж, бэхжүүлэх зорилгоор хандсан, цаг хугацааны шалгуурыг давсан тийм л нэмэлт, өөрчлөлт байх ёстой.

Жишээ 1: ...парламентын гишүүд засаглалын давхар эрх мэдэл авах тухай, Ерөнхийлөгчийн эрх хэмжээг хязгаарласан нэмэлт, өөрчлөлт орсон /доктор Н.Жанцан, "Өнөөдөр" сонин, 1999 оны 12 дугаар сарын 27-ны дугаар/

Жишээ 2: ...Үндсэн хуульд "халдана" гэдэг зөвхөн парламентын онцгой эрхийн асуудал биш, Улсын дээд шүүхэд бүртгэлтэй бүх нам зөвшилцөх ёстой. Үндсэн хуульд оруулах гэж буй өөрчлөлт нь "зарчмын" шинжтэй бус процедурын чанартай юмнууд байх шиг билээ. Эдгээр харилцааг Улсын Их Хурлын хуралдааны

дэгийн тухай, Засгийн газрын тухай зэрэг хуулиар зохицуулж болно /доктор Б.Чимид, "Өнөөдөр" сонин, 1999 оны 12 дугаар сарын 23-ны дугаар/

Үнэхээр энэ мэт байдлаар Үндсэн хуульдаа "халдаад" байвал нөгөө төрөөс дээгүүр орших, хууль зүйн дээд хүчин чадал бүхий гол хууль маань үнэ цэнээ алдах, аажмаар түүнээс улбаалан ардчилсан нийгэм, эрх зүйт төр, шударга ёсны хэмжүүр алдагдаж болохыг үгүйсгэх аргагүй юм.

Үндсэн хууль нь тухайн цаг үеийнхээ хөгжлийг даган мөн адил боловсронгуйгаар өөрчлөгдөж байх ёстой гэсэн үзэл, хандлага байдаг. Учир нь нийгмийн үзэгдэл байнга хувьсаж, өөрчлөгдөж нөгөө талаас Үндсэн хууль батлаж байсан тэр үеийн туршлага дутагдсан, мэдээллийн гагцдлаас ч юм уу, санал өгөх эрхтэй хууль тогтоогчийн эрх зүйн ухамсар нь төлөвшөөгүй ч юм уу, эсвэл хууль боловсруулах техник ажиллагаа ч яв цэр хийгдээгүй байж болдог.

Тиймээс ч Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах эрхийг улс орнуудад тодорхой субъектэд олгосон байдаг боловч нөгөө талаас өдөр бүр өөрчлөлд байдаг тогтоол, журам биш болохоор Үндсэн хуульдаа өөрчлөлт оруулахдаа няхуур, нямбай хандахыг үүрэг болгодог.

Хууль тогтоох байгууллагын бүрэн эрхийн асуудалд ердийн хууль батлах, өөрчлөлт оруулахаас гадна Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах эрхийг ч ихэнх улс оронд хамааруулдаг.

Харин Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулахдаа ердийн хуулийнхаас өөр онцгой журмыг хэрэглэж заншжээ. Энэ нь дээрх хоёр хандлагатай шууд холбоотой юм.

Үндсэн хуулийг түүнд нэмэлт,

өөрчлөлт оруулах аргаар нь:

1. Хатуу;

2. Зөөлөн буюу уян хатан гэж хоёр ангилдаг байна².

Хатуу арга буюу журмаар Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулахдаа хууль тогтоох эрх бүхий байгууллагаас гадна өөр субъектын оролцоо, саналын өндөр хувь, хязгаарласан болон нэмэлт нөхцлийг чухалчилдаг юм. Өөрөөр хэлбэл ганцхан хууль тогтоох байгууллагын /парламентад суудалтай нам, бүлгийн/ эрх хэмжээний асуудал биш гэсэн үг. "Хатуу" Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулахын тулд мэргэшсэн олонхийн санал, хурлын хоёр удаагийн санал хураалтаар, ард нийтийн санал хураалтаар батлах эсхүл холбооны улсын субъектүүд уг засварыг баталснаар гэх мэт онцгой нөхцөл байдлууд шаардагддаг байна.

Харин уян хатан аргаар бол нэмэлт, өөрчлөлт оруулах асуудал нь зөвхөн хуулиар эрх олгогдсон субъектын өөрийн эрх хэмжээний хүрээнд хамаарагддаг. Өөрөөр хэлбэл, ердийн хуулийг өөрчлөхтэй адил журам хэрэглэдэг гэж ойлгож болно.

Оросын эрдэмтэн В.Е.Чиркин өөрийн номондоо ... орчин үед энэ хоёр журмаас гадна Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах "холомго" хэлбэрийн журам бий болох хандлага ажиглагдаж байна. Тухайлбал, нэг хэсгийг нь /Үндсэн хуулийн зарим бүлэг, зүйл, заалт/ өөрчилж үл болохоор, зарим хэсгийг нь хатуу журмаар өөрчлөгдөхөөр, гурав дахь хэсгийг нь хялбарчилсан журмаар өөрчлөгдөхөөр тодорхойлдог...³ гэж дурджээ.

Улс орнуудад ихэвчлэн Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах нэг л журам /хатуу эсвэл зөөлөн/ үйлчилдэг бол зарим оронд Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах журмыг сонгох боломжтойгоор зохицуулсан байдаг.

Тухайлбал, АНУ, Францад. Харин Монгол Улс хатуу журамтай орны тоонд ордог ба анхлан "Их цааз"-ын төслийг боловсруулахдаа

¹ "Шинэ толь" сэтгүүл. 2000/31, 18 дахь тал

² "Конституционный право зарубежных стран" И.А.Алебастрова, М., 2000. С.23

- "Парламент" Л.Өлзийсайхан, УБ., 2001. 131-134 дэх тал

³ "Шинэ толь" сэтгүүл, 2000/31. 4-7 дахь тал

⁴ Чиркин В.Е. Конституционный право зарубежных стран. 1997, М.С.42

бусад улсын практикийг судлан, "хатуу" журамтай байх үзэл баримтлалыг сонгож, өгсөн санал нь ч үүнд чиглэсэн байна¹. Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах асуудлыг эцэслэн батлах нэлээд дэлгэрэн 2 хэлбэр байдаг байна. Нэгдүгээрт: парламентын шийдвэрээр, хоёрдугаарт: ард нийтийн санал асуулгын дүнг үндэслэн шийдвэрлэдэг. Харин санаачилга нь тодорхой шалгуурыг мөрдөхийг шаарддаг бөгөөд ердийн хуулийн төслийг парламентын нэг гишүүн санаачилж болдог бол Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах асуудлыг зөвхөн төрийн тэргүүн, засгийн газар, парламентын гишүүдийн бүлэг санаачлах боломжтой эсвэл бүр холбооны улсын субъектууд, нийгмийн тодорхой бүлгээс санаачилж оруулдаг практик байна. Тухайлбал, Туркэд парламентын гишүүдийн 1/3, Бразилд засвар оруулах төслийг холбооны улсын штатуудын тал хувь нь оруулдаг.

Парламентын нэг танхимтай Египет улсад Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах журам нь нэлээд хатуу. Үндсэн хуульд засвар оруулах санаачилгыг ерөнхийлөгч, эсвэл доод тал нь парламентын гишүүдийн 1/3-ээр санал болгодог. Эхлээд Зөвлөл/Аш-шура/ байгууллагаар хэлэлцүүлэх бөгөөд хэрэв зөвшөөрвөл парламентын гишүүдийн 2/3 нь сайшаал ард нийтийн санал асуулгаар оруулдаг. Засварыг ард нийтийн санал асуулгын олонхиор дэмжигдсэн тохиолдолд батлагдсанд тооцдог.

Харин 2 танхимтай улсуудын хувьд ихэнхдээ дээд, доод танхимаараа тус тус авч хэлэлцдэг

олонхийн саналаар шийдвэрлэх ба зарим тохиолдолд шаардлагатай гэж үзвэл ард нийтийн санал асуулгаар оруулдаг байна. Үүнд: Грек, Итали, Испани улсын нэмэлт, өөрчлөлт оруулах журам хамаарагдана. Дани, Швейцарь зэрэг хэд хэдэн улс оронд засварыг ард нийтийн санал асуулгаар баталдаг.

Дээрхээс Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах журамд ард нийтийн санал асуулгын нөлөөлөх байдал харьцангуй их байгаа нь харагдана. Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулахдаа ард түмнээр хүлээн зөвшөөрүүлж (төслийг хэлэлцүүлэх, санал асуулга явуулах зэрэг) л байж батлах нь эрх зүйт төрийн чадвар байх ёстой. Ингэхийн тулд Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах үйл ажиллагааны аль нэг үе шат /батлахаас өмнөх/нд ард нийтийн санал асуулгыг заавал явуулж байх нь зохистой юм.

Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах журмыг улс орнуудад нэг бол Үндсэн хуульдаа зохицуулж, нэг бол тусгай үндсэн хуульчилсан хуулиар нарийвчлан тодорхойлсон байна. Журам нь дээрх улсуудад дийлэнх тохиолдолд процессын хэм хэмжээгээр тодорхойлогдсон байгаа боловч түүнээс гадна материаллаг хэм хэмжээг агуулдаг.

Материаллаг хэм хэмжээ нь ихэвчлэн хориглосон, хязгаарласан шинжтэйгээр, өөрөөр хэлбэл, Үндсэн хуулийн зарим зүйл, заалтад өөрчлөлт оруулж болохгүй байхад, мөн тодорхой хугацааны дотор нэмэлт, өөрчлөлтийн талаар хянан хэлэлцэж болохгүй гэх мэт янз

бүрийн байдлаар тодорхойлогдсон байна.

Жишээ 1. Нэлээд оронд засаглалын бүгд найрамдах хэлбэрт, Португалд ардчилсан байр суурийг баримтлах эрх, Германд эрх зүйт, ардчилсан болон холбооны улсын зарчимд, Мавританид олон намын зарчимд, Францад нутаг дэвсгэрийн бүрэн бүтэн байдалд халдах үед нэмэлт, өөрчлөлт оруулж болохгүй

Жишээ 2. Онцгой байдлын үед Үндсэн хуулийг өөрчлөхийг мөн хориглодог (Испани, Украйнд).

Жишээ 3. Үндсэн хуулийг батлан гаргасны дараа тодорхой хугацаанд нэмэлт, өөрчлөлт оруулахыг зарим оронд хориглодог (Бразиль, Грек, Португалид 5 жилээр).

Жишээ 4. Украйны Үндсэн хуулийн 157 дугаар зүйлд хүний болон иргэний эрх, эрх чөлөөг хязгаарласан эсвэл хасаж байгаа өөрчлөлтүүдийг Үндсэн хуульд оруулж болохгүй. Мөн Украйны нутаг дэвсгэрийн бүрэн бүтэн байдлыг зөрчихөд эсвэл хараат бус байдлыг алдагдуулахад чиглэгдсэн өөрчлөлтүүдийг оруулахыг хориглоно.

Жишээ 5. Зарим улсад бүр Үндсэн хуулийн тодорхой бүлгийг өөрчлөхийг хориглосон байдаг. /Грек, Румын/ Үүнээс гадна олон улсын хувьд Үндсэн хуулийн улс төрийн болон эрх зүйн үнэт зүйлсийг өөрчлөх, үндсэн хуульд ёсыг илэрхийлсэн ардчиллын суурь зарчмуудыг гажуудуулсан нэмэлт, өөрчлөлтийг оруулах, олон улсын нийтээр хүлээн зөвшөөрсөн зарчим, хэм хэмжээнд нийцээгүй зүйлийг оруулахыг хориглосон байдаг. Өөрөөр хэлбэл, нэмэлт, өөрчлөлт нь суурь бүтцийн онол ёсоор Үндсэн хуульд агуулагдсан суурь зарчим, мөн чанарыг хөндөх ёсыг бөгөөд түүнд захирагдах шинжтэй гэсэн үг². Жишээ нь: 2000 онд Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлт³-өөр УИХ-ын гишүүн Засгийн газрын гишүүний албан тушаалыг хавсарч болохоор тусгасан.

Энэ нь манай төдийгүй бусад улсын Үндсэн хуульд тусгалаа

¹Амарсанаа.ЖК, Батсайхан.О, Монгол Улсын Үндсэн хууль.

²Варимт бичигт/, УВ., 2005 он, 531 дэх тал

³ - "Үндсэн хуулийн үзэл баримтлал" сэдэвт бага хурлын материалын эмхтгэл. УВ., 2005 он, 60-61 дэх тал

⁴ - "Монголын эрх зүйн шинэтгэл-8 жил" /илтгэл болон зөвлөмжүүдийн эмхтгэл/ УВ., 2003 он, 361 дэх тал

⁵ 1999 оны 12 дугаар сарын 24-ны өдрийн Монгол Улсын Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлт нь Үндсэн хуулийн зохих заалтуудыг зөрчсөн талаар нэр бүхий иргэдийн өргөдлийг Цэц хянан хэлэлцээд гомдлыг үндэслэлтэй гэж үзэж дүгнэлт гаргасан боловч УИХ түүнийг хүлээн зөвшөөрөөгүй. Ингээд дахин Цэц хураалдад /их суудлаар/ өмнөх дүгнэлтэйгээ агуулгын хувьд адил эцсийн шийдвэр гаргасан /Цэцийн 2000 оны 11 дүгээр сарын 29-ний өдрийн №602 тогтоолоор/. Гэвч дахин УИХ 2000 оны 12 дугаар сарын 14-ний өдөр Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлтийн тухай хууль баталсан нь 1999 оныхтойгоо адилхан байгаа юм.

олсон засгийн эрх мэдэл хуваарилха суурь зарчимтай зөрчилдсөн юм.

Монгол Улсын Үндсэн хуулийн 6 дугаар бүлэгт Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах журмыг тодорхойлсон ба түүнд нэмэлт, өөрчлөлтийг санаачлах эрх бүхий субъект, мөн санал гаргах субъект, ард нийтийн санал асуулга явуулах тухай зэрэг процессын болон материаллаг хэм хэмжээг тусгажээ.

Энэхүү бүлгийн заалтыг практикт хэрэглэх явцад дараахь маргаан үүсч байгаа юм.

1. Үндсэн хуулийн Цэцийн бүрэн эрх:

Цэц нь Үндсэн хуулийн биелэлтэд дээд хяналт тавих, түүний заалтыг зөрчсөн тухай дүгнэлт гаргах, маргааныг магадлан шийдвэрлэх бүрэн эрх бүхий байгууллага, Үндсэн хуулийг чандлан сахиулах баталгаа мөн, энэхүү шинжээрээ тэрээр шүүх эрх мэдлийн хүрээнд багтдаг.

Үндсэн хуульд зааснаар Цэц нь санал гаргах болох (ямар ч байгууллага санал өгөх эрх нь нээлттэй, харин түүнийг авч хэлэлцэх, харгалзаж үзэх нь хууль тогтоогчийн бүрэн эрхийн асуудал) бөгөөд хэрвээ саналаа гаргасан тохиолдолд УИХ түүнийг заавал авч хэлэлцэх ёстой.

Зарим улсад үндсэн хуулийн шүүх биш тусгай хяналтын байгууллага /Франц/ нь хууль тогтоох байгууллагадаа тодорхой хэмжээнд зөвлөмж өгдөг ч энэ нь хязгаарлагдмал түвшинд байна. Шри-Ланка улсад хууль тогтоомжийн төсөл парламентаар хэлэлцэгдэж байхдаа ард нийтэд сурталчлан таниулах үйл ажиллагаа явагддаг бөгөөд хэрэв тухайн хуулийн төсөл нь ард түмний эсэргүүцэлтэй тулгарах юм бол Үндсэн хуулийн шүүх өөрийн санаачилгаар албан ёсны бус зөвлөмжийг Парламентад өргөн барихаар зохицуулагджээ.¹

2. Үндсэн хуулийн Ерөнхийлөгчийн бүрэн эрх:

Үндсэн хуульд зааснаар ерөнхийлөгч ердийн хуулиас гадна Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах хуулийг ч санаачлах эрхтэй.

1999 оны 12 дугаар сарын 24-нд баталсан Үндсэн хуулийн нэмэлт, өөрчлөлтөд Ерөнхийлөгч хориг тавьсан нь судлаачдын маргааны сэдэв болсон юм. Судлан үзэхэд Ерөнхийлөгч ердийн хуульд л гол төлөв хориг тавьдаг, харин Үндсэн хуулийн засварт "хориг" тавих ёсгүй гэсэн үзэл онол давамгайлж байна. Зарим оронд тухайлбал Энэтхэг, Нидерланд, Пакистан зэрэг орны төрийн тэргүүний хориг нь Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах хуульд үйлчилдэг. Гэсэн хэдий ч энэ нь амьдралд хэрэгждэггүй байна.

3. Үндсэн хуулийн Улсын их хурлын бүрэн эрх:

Аливаа Үндсэн хуульд оронд парламент нь хууль тогтоох эрх мэдлийг хэрэгжүүлдэг, энэхүү эрх хэмжээнд нь Үндсэн хуулийг батлах /ихэнх улсад/, түүнд оруулах нэмэлт, өөрчлөлтийг санаачлах, батлах эрх хадгалагдсаар байна. Монгол Улсын Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах санаачилгыг УИХ-ын нэг гишүүн санаачлах боломжтой байгаа нь шүүмжлэлтэй асуудал юм. "Хатуу" Үндсэн хуультай орнуудад парламентын тодорхой бүлэг, эсхүл тодорхой тооны гишүүдийн санаачилга л чухал байдаг байна. Энэ нь тэдний хамтын хариуцлагыг мэдрүүлэх агуулгатай юм. Практикаас харахад УИХ Үндсэн хуульд оруулах нэмэлт, өөрчлөлтийг бараг дангаараа шийдчихэж байгаа нь хэдийгээр энэ түүний эрх мэдлийн асуудал ч гэсэн ёс зүйн хувьд ингэж болохгүйг судлаачид тэмдэглэж байгаа.

Иймээс Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах журмыг одоо байгаагаас илүү дэлгэрүүлэн нарийн тодорхойлон, бүр үе шат болгон ангилж, тухайн процедурт оролцож байгаа субъектын эрх зүйн статусыг нь нарийвчлан, хууль

тогтоох байгууллагын чиг үүргийг нь тодорхой болгох, Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулахад ард түмний, олон нийтийн байгууллагуудын санал бодлыг сонсох, оролцоог бий болгох шаардлагын үүднээс:

- Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах журмын тухай үндсэн хуульчилсан хуулийг батлах, үүнийг Үндсэн хуулийн 6 дугаар бүлгийн зохицуулалтыг дэлгэрүүлж, боловсронгуй болгох байдлаар гаргах;

- Ард нийтийн санал асуулгыг /хэлэлцүүлгийг/ Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулахад заавал явуулж байх. Үүнийг Үндсэн хуулийн 68 дугаар зүйлийн 2 дахь хэсэгтэй уялдуулах;

- Монгол Улсын Үндсэн хуульд түүнд тусгасан нийтээр хүлээн зөвшөөрөгдсөн үнэт зүйлсийг үндсэн үзэл баримтлал, зүй тогтлоос нь эсрэг буюу өөр байдлаар /тухайн зохицуулалтаас доройтуулсан, гажуудуулсан, нийтлэг үнэлэмжээс нь бууруулсан хэлбэрээр/ нэмэлт, өөрчлөлт оруулахыг хориглох зарчмыг Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах журамд тусгах нь хүний эрх, эрх чөлөөг тэр хэрээр баталгаажуулж, Үндсэн хуулийг тогтвортой байлгах ухамсрыг төлөвшүүлэхэд нэг алхам болно.

ЭН ЭН ЭН

¹"Конституционное право зарубежных стран" В.Е. Чиркин. М., 1997. С.47

Литвийн цндсэн хуулийн шүүхийн тухай

Үндсэн Хуулийн цэцийн ажилтан

Э.Лхагвасүрэн

1992 онд Литвийн Үндсэн хууль батлагдаж, уг хуулийн 8 дугаар бүлгийн 102-110 дугаар зүйлүүдэд заасны дагуу Литвийн Үндсэн хуулийн шүүхийн эрх зүйн үндсийг баталгаажуулж, улмаар 1993 оны 2 дугаар сарын 3-нд Литвийн Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хууль батлагдсанаар Литва улсад Үндсэн хуулийн хяналтын бие даасан шүүх байгуулагдсан түүхтэй.

Литвийн Үндсэн хуулийн шүүхийн дотоод асуудал, шүүгчдийн мэргэжлийн байдал, ажиллах хүчний бүтэц, хэрэг, маргааныг хянан шийдвэрлэх ажиллагаа болон бусад асуудлыг Үндсэн хуулийн дэргээр зохицуулдаг.

Үндсэн хуулийн шүүхийг байгуулах журам, бүтэц

Литвийн Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчдийг зөвхөн нэг удаагийн бүрэн эрхээр буюу 9 жилийн хугацаатай сонгох бөгөөд нийтдээ 9 шүүгчээс бүрдэнэ. Үндсэн хуулийн шүүхийн бүрэлдэхүүний 1/3-ийг 3 жил тутамд шинэчилдэг. Ийнхүү шинэчлэхдээ Литва улсын Ерөнхийлөгч, Сеймийн яарийн бичгийн дарга, Дээд шүүхийн яарийн бичгийн даргыг төлөөлж Сеймийн нэр дэвшигчдээс тэгш тоотойгоор томилно.

Шүүгчдийн бүрэн эрхийн хугацаа тухайн оныхоо 3 дугаар сарын 3 дахь нүрвэргийг дуусгавар болно.

Литва улсын Үндсэн хуульд заасны дагуу Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчид нэр дэвшигчийг өмнөх шүүгчийн бүрэн эрхийн хугацаа дуусахаас 3 сарын өмнө орны шинэ шүүгчийн нэрийг Сеймд танилцуулж дэвшүүлэх ёстой.

Мөн нэр дэвшигч өөрийн бүрэн эрхийн хугацаа эхлэх өдрийн өмнөх ажлын өдөр Сеймд тангараг өргөнө.

Хэрэв орны шүүгч дээрх тогтоосон хугацаанд томилогдоогүй тохиолдолд түүний үүргийг өмнөх бүрэн эрхийн хугацаа дуусгавар болсон шүүгч шинэ шүүгчийг томилогдох буюу тангараг өргөх хүртэл нь гүйцэтгэнэ.

Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчийн бүрэн эрхийг хугацаанаас нь өмнө дуусгавар болговол тогтоосон хугацааны дотор өөр гишүүнийг нөхөн томилдог журамтай.

Үндсэн хуулийн шүүхийн даргыг нийт шүүгчийн бүрэлдэхүүнээс Литва улсын Ерөнхийлөгчийн санал болгосноор Сеймээс томилно.

Литвийн Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчээр тус улсын иргэн байх бөгөөд хууль зүйн дээд боловсролтой, мэргэжлээрээ 10-аас доошгүй жил ажилласан, хүлээн зөвшөөрөгдсөн өндөр нэр хүнд бүхий хүнийг томилно.

Нөгөөтэйгүүр Үндсэн хуулийн шүүгчдэд нэр дэвшигчдийг Сеймд хэлэлцэхээс өмнө хэвлэл, мэдээллийн хэрэгслээр бүх нийтэд мэдээлж урьдчилан танилцуулдаг байна.

Үндсэн хуулийн шүүх нь улсын төсвөөс санхүүжигдэх ба Үндсэн хуулийн хяналтын чиг үүргийг зүй ёсоор хэрэгжүүлэх эдийн засгийн чадавхи бодит боломжийг бүрдүүлж өгөх учиртай.

Үндсэн хуулийн шүүхийн төсөв, зохион байгуулалт, техникийн болон үйл ажиллагааны бусад нөхцлийг хуулиас гадуур хязгаарлаж үл болно.

Үндсэн хуулийн шүүхийн эрх хэмжээ

Литвийн Үндсэн хуулийн шүүх нь:

1.БНЛУ-ын Ерөнхийлөгчийн шийдвэр;

2.БНЛУ-ын Засгийн газрын шийдвэр Литва улсын Үндсэн хууль болон бусад хуульд нийцэж байгаа эсэхэд хяналт тавьж, энэ талаархи маргааныг хянан хэлэлцэж дүгнэлт гаргана.

Мөн Үндсэн хуулийн шүүх:

- Сеймийн гишүүний болон БНЛУ-ын Ерөнхийлөгчийн сонгуулийн явцад Сонгуулийн тухай хуулийг зөрчсөн эсэх талаар;

- БНЛУ-ын Ерөнхийлөгч эрүүл мэндийн байдлаас шалтгаалан цаашид албан үүргээ гүйцэтгэж чадах эсэх талаар;

- БНЛУ-ын нэгдэн орсон буюу соёрхон баталсан Олон улсын гэрээ Литвийн Үндсэн хууль зөрчсөн эсэх талаар дүгнэлт гаргана.

Мөн Сеймээс батлагдсан бусад акт Литвийн Үндсэн хуульд нийцэж байгаа эсэхийг хянан шийдвэрлэдэг.

Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчийн эрх хэмжээ

Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгч нь сурган хүмүүжүүлэх буюу багшлах, эрдэм шинжилгээний ажлаас бусад худалдаа, үйлчилгээ, хувийн хэвшлийн байгууллагад ажиллах, аж ахуйн байгууллагын удирдах албан тушаалд ажиллахыг хуулиар хориглодог. Түүнчлэн шүүгчийн цалин хөлснөөс гадна бусад цалин хангамж авах ёсгүй. Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгч аливаа нам, улс төрийн хүчнээс ямагт ангид байж, улс төрийн ямарваа нэг үйл ажиллагаанд оролцох, зохион байгуулах, өдөөн

хатгах, аль нэг нам, эвслийн байр суурийг илэрхийлэх, тэднийг төлөөлөх эрхгүй.

Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгч томилогдсоныхоо дараа Сеймд албан ёсоор тангараг өргөдөг журамтай. Өөрөөр хэлбэл, тангараг өргөснөөр түүний шүүгчийн бүрэн эрх үйлчилж эхэлдэг. Тухайлбал, "Литва улсын Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгч мөнхий бие Бүгд Найрамдах Литва улсын төлөө үнэнч шударга байж, Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчийн албан үүргээ нэр төртэй биелүүлэхийн тулд гагцхүү Үндсэн хуульд захирагдан ажиллахаа тангараглай. Бурхан намайг ивээг" хэмээн тангараг өргөдөг. Энд нэгэн зүйл тэмдэглэхэд шаашин шүтэх, эс шүтэх эрхийг дээдлэх үүднээс тангарагийн сүүлчийн үгийг заавал унших албагүй байдаг байна.

Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгч төрийн өндөр албан тушаалтан болохын хувьд тэдний бие халдашгүй дархан байна. Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчийг Үндсэн хуулийн шүүхийн зөвшөөрөлгүйгээр эрүүгийн эсхүл захиргааны хариуцлагад татах, баривчлан хорих, мөн бусад хэлбэрээр эрх, эрх чөлөөг нь хязгаарлахыг хориглодог.

Литвийн Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгч нар бүгд адил тэнцүү бүрэн эрхтэй. Тэд Үндсэн хуулийн шүүхийн хуралдаанд оролцож хуралдаанаар хэлэлцэгдсэн баримт бичиг, холбогдох материалуудтай танилцах, тухайн маргаантай асуудлын талаар өөрийн байр суурь, санал дүгнэлт гаргах эрхтэй. Мөн Үндсэн хуулийн шүүхийн хуралдаанаар хэлэлцэх асуудлын талаар санал оруулах, маргааныг хэлэлцүүлэхээр болтгал ажиллагааг хангах үүрэгтэй. Энэ талаар ажлын аппаратад, газарт бүхий л үүрэг даалгаврыг өгч, биелэлтэд нь хяналт тавина.

Төрийн болон хувийн хэвшил бүхий байгууллага, тэдгээрийн албан тушаалтнаас хэлэлцэж буй маргаантай холбогдуулан холбогдох баримт бичиг, тайлбар, нотлох баримтыг шаардан гаргуулан авах эрхтэй. Мөн

тэдгээрээс нэмэлт мэдүүлэг авах, гэрч, шинжээч томилох, дүгнэлт гаргуулах, холбогдох мэргэжлийн эрдэмтэн, мэргэжилтнүүдийг татан оролцуулах бүрэн эрхтэй.

Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгч маргаантай асуудлын талаар шүүхийн шийдвэр гаргаагүй байхад өөрийн санал дүгнэлтийг олон нийтийн хэрэгсэл, хэвлэл, мэдээллээр нийтэд мэдээлэх эрхгүй. Энэ нь Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчийн ёс зүйн нэг үндсэн шалгуур болдог.

Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчид Литвийн Дээд шүүхийн шүүгчийн цалингийн дээд хэмжээнээс даруй 30 хувь илүү цалин авдаг. Харин Үндсэн хуулийн шүүхийн дарга болон түүнийг орлож буй шүүгч тухайн хугацаандаа Үндсэн хуулийн шүүгчийн цалингаас 10 хувь илүү цалин хангамж эдэлнэ. Хэрэв бүрэн эрхийн хугацаа дуусгавар болсон, эсхүл огцорсон, тэтгэвэр тогтоолгох насанд хүрсэн болох болон эрүүл мэндийн байдлаас шалтгаалан цаашид албан үүргээ гүйцэтгэх чадахгүйгээс шалтгаалан бүрэн эрхээ дуусгавар болсон бол түүнд Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчийн 6 сарын цалинтай тэнцэх хэмжээний тэтгэлэг 1 удаа олгоно. Мөн Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгч нас барсан тохиолдолд дээрх хэмжээний тэтгэлэгийг түүний гэр бүлд олгодог. Харин хуульд заасан бусад үндэслэлээр бүрэн эрхийн хугацаанаас өмнө огцорсон бол 2 сарын цалинтай тэнцэх хэмжээний мөнгөн тэтгэмж 1 удаа олгох журамтай.

Литвийн нийслэл, мөн Үндсэн хуулийн шүүх яллагад Вильнюс хотод тухайн шүүгч орон байргүй буюу энэ хотод амьдардаггүй бол Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчээр ажиллах хугацаанд нь тэрхүү хотод орон байраар хангагдана.

Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгч албан үүргээ гүйцэтгэхдээ аливаа нэг байгууллага, албан тушаалтнаас хараат бус байж гагцхүү Литвийн Үндсэн хуульд захирагдан ажиллана.

Дараахь тохиолдолд Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчийн

бүрэн эрхийг түдгэлзүүлдэг. Тухайлбал,

- Хуульд заасны дагуу түүнийг эрүүгийн хариуцлагад татсан бол;

- Үндсэн хуулийн шүүхийн шийдвэрээр ор сураггүй алга болсонд тооцогдсон бол;

- Өөрөө албан ёсоор хүсэлт гаргасан зэрэг тохиолдолд Үндсэн хуулийн шүүхийн бүх гишүүдийн хуралдааны шийдвэрээр түүний бүрэн эрхийг түдгэлзүүлдэг.

Хэрвээ Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчийн бүрэн эрхийг түдгэлзүүлэх үндэслэлгүй бол 3 хоногоос хэтрэлгүй түүний бүрэн эрхийг сэргээж, энэ тухайгаа Үндсэн хуулийн шүүхийн дарга мэдэгдэл хийнэ.

Харин дараахь тохиолдолд Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчийн бүрэн эрх дуусгавар болно. Үүнд:

- Хуульд заасан бүрэн эрхийн хугацаа дуусгавар болсон;

- Нас барсан;

- Албан тушаалаас нь огцруулсан бол;

- Эрүүл мэндийн байдлаас шалтгаалан цаашид албан үүргээ гүйцэтгэх боломжгүй болсон, мөн нэг жилийн дотор 4 ба түүнээс дээш сараар өвдсөн, эсхүл эдгээгүй хүнд өвчтэй болсон бол.

Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчийг огцруулах тухай шийдвэрийг Сеймийн нарийн бичгийн даргын танилцуулснаар Сеймээс гаргана.

Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчдэд материаллаг цэрлэл ногдуулдаг. Тухайлбал, хүндэтгэн үзэх шалтгаангүйгээр удаа дараа албан үүргээ гүйцэтгээгүй бол Үндсэн хуулийн шүүхийн шийдвэрээр цалингийн 50 хүртэлх хувиар торгууль ногдуулна.

Үндсэн хуулийн шүүхийн дарга, түүний эрх хэмжээ

Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчийн албан үүргийн зэрэгцээ дараахь ажил, үүргийг гүйцэтгэнэ.

Үүнд:

- Үндсэн хуулийн шүүхийн ажлыг удирдах;
- х э л э л ц э х асуудлын бэлтгэл ажлыг удирдан зохион байгуулах;
- Үндсэн хуулийн шүүхийн хуралдааныг зарлан хуралдуулж, хуралдаан даргалах;
- Үндсэн хуулийн шүүхээр хянан хэлэлцэгдэх асуудлын талаар санал гаргах;
- бусад шүүгчийн ажил, үүргийг хуваарилах;
- Үндсэн хуулийн шүүхийн аппаратын орон тоо, бүтэц зохион байгуулалтыг батлах, аппаратыг ерөнхийлөн удирдах, ажилтан, албан хаагчдыг албан тушаалаас нь халах, шинээр ажилтан авах;
- Эрх хэмжээнийхээ хүрээнд захирамж, тушаал гаргах;
- Үндсэн хуулийн шүүхийн төсөв, эд хөрөнгийг захиран зарцуулах;

Үндсэн хуулийн шүүхийн дарга, түр эзгүйд болон албан үүргээ түр хугацаагаар хэрэгжүүлэх боломжгүй болсон тохиолдолд Үндсэн хуулийн шүүхийн даргын томилогдсон шүүгч, томилогдсон шүүгч түр эзгүйд Үндсэн хуулийн шүүхэд хамгийн удаан жил ажилласан шүүгч тус тус орлоно.

Үндсэн хуулийн шүүхийн дарга, шүүгчид Литва улсын Сеймийн хуралдаан болон түүний хороо, салбар комиссын хуралдаанд оролцох, мөн хууль зүйн асуудал эрхэлсэн төрийн гүйцэтгэх байгууллага болох Литвийн Сенат, Засгийн газрын хуралдаанд тааллаараа оролцох эрхтэй.

Үндсэн хуулийн шүүхийн хуралдааны дэг журам

Литвийн Үндсэн хуулийн шүүхийн гол зарчим нь үйл ажиллагаагаа ил тод явуулах явдал. Үндсэн хуулийн шүүхийн хуралдаан ихэнхи тохиолдолд нээлттэй явагддаг бөгөөд хуралдаан болох товыг Литвийн мэдээллийн агентлаг, түүнчлэн хэвлэл мэдээллийн

хэрэгслээр цаг тухайд нь зарладаг. Нээлттэй хуралдаанд насанд хүрсэн хэн бүхэн ажиглагчаар (оролцогчоор) оролцож болно. Хуралдаанд оролцогчид тэмдэглэл бичих эрхтэй бөгөөд мөн хуралдаан даргалагчийн зөвшөөрөлтэйгээр фото болон кино зураг авах, аудио болон видео бичлэг хийж болно.

Үндсэн хуулийн шүүх төрийн, мэргэжлийн, худалдаа арилжааны болон бусдын нууцыг хамгаалах, иргэний аюулгүй байдлыг хангах, нийгмийн ёс суртахууны үүднээс хуралдааныг хаалттай явуулж болно. Хуралдааны явцад шүүх бүрэлдэхүүн болон хуралдаанд оролцогчдын аюулгүй байдлыг хангах үүднээс Үндсэн хуулийн шүүхийн дарга дэг сахиулагчдаас гадна цагдаа болон төрийн тусгай хамгаалалтын албан хаагчдад хуралдааны танхимд орж ирэгсдэд нэгжлэг хийх, бичиг баримтыг шалгах, сэжиг бүхий этгээдийг тусад нь байцаах зэргээр тушаал, заавар өгч болно. Дэг сахиулагч хуралдаанд аливаа хэлбэрээр савд хийгсдийг хуралдааны танхимаас гаргах үүрэгтэй.

Шүүгчдийн зөвлөлдөөн, санал хураалтыг хаалттай хуралдаанаар явуулна. Үндсэн хуулийн шүүх хэрэг маргааныг хамтын зарчмаар шийдвэрлэх бөгөөд Үндсэн хуулийн шүүхийн дэгийг батлах, нэмэлт, өөрчлөлт оруулах, бусад дотоод асуудлыг шийдвэрлэхэд нийт гишүүний 2/3 оролцсон бол хууль ёсных гэж үзнэ. Шийдвэрийг хуралдаанд оролцсон шүүгчдийн 50+1 буюу олонхийн саналаар гаргана. Санал хураалт тэнцсэн тохиолдолд хуралдаан даргалагчийн саналаар асуудлыг шийдвэрлэнэ.

Үндсэн хуулийн шүүх шийдвэрээ Литва улсын нэрийн өмнөөс гаргана. Хуралдааны явцад шийдвэрлэсэн асуудлаар шүүх бүрэлдэхүүн заавал зөвлөлдөх тасалгаанд хуралдалгүйгээр хуралдааны явцад шийдвэр гаргаж түүнийгээ хуралдааны тэмдэглэлд хавсаргана.

Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчид маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагаанаас гадна шүүхийн

дотоод зохион байгуулалтын талаар хуралдаан явуулдаг. Уг хуралдаанаар үйл ажиллагаанд тулгарч буй саад бэрхшээл, тулгамдсан бусад асуудлын талаар шүүгчид санал дэвшүүлж, Үндсэн хуулийн шүүхийн дарга хуралдааны товыг тогтооно. Шаардлагатай бол энэ хуралдаанд эрдэмтэн, мэргэжилтэнг оролцуулж болно.

Үндсэн хуулийн шүүхийн хуралдаанд бэлтгэх

Тухайн маргааныг хянан шалгаж буй шүүгчээр удирдуулсан аппарат хуралдааны бэлтгэлийг хангана. Үүний тулд:

- Мэдүүлэгчээс тайлбар гаргуулах, учир шалтгааныг тодруулах, нэмэлт бичиг баримт, нотлох баримт гаргуулах;
- Итгэмжлэгдсэн төлөөлөгч томилуулах, хэргийн нөхцөл байдлын талаар тайлбар гаргуулах;
- Гэрч, шинжээч, нарийн мэргэжлийн мэргэжилтэн томилох, дүгнэлт гаргуулах;
- Холбогдох байгууллага, албан тушаалтнаас тайлбар, тодорхойлолт гаргуулах, биечлэн уулзах, нотлох баримт гаргуулах;
- Хэргийг хянан шийдвэрлэхэд шаардлагатай бусад ажиллагааг явуулах.

Өргөдөл, хэрэгт цугларсан бичиг баримт, холбогдох хууль тогтоомж, тэдгээрийн хуулбарыг 3 хоногийн дотор талуудад (хэргийн оролцогч) илгээнэ. Маргааныг Үндсэн хуулийн шүүхийн хуралдаанд хэлэлцүүлэх бэлтгэл ажиллагаа хангагдсан гэж шүүгч үзвэл уг маргааныг хуралдаанаар хэлэлцүүлэх тухай шийдвэр гаргана.

Үндсэн хуулийн шүүхийн хуралдаан

Өргөдөл гаргагч болон талууд хүндэтгэн үзэх шалтгаангүйгээр хуралдаанд ирээгүй нь уг маргааныг хэлэлцэхэд саад учруулах, хуралдааныг хойшлуулах үндэслэл болохгүй. Үндсэн хуулийн

шүүхийн хуралдаанд өргөдөл гаргагч болон түүнийг төлөөлөх эрх бүхий этгээд оролцож болно. Маргааныг хянан шийдвэрлэхдээ зөвхөн цугларсан нотлох баримтыг үндэслэн шүүх бүрэлдэхүүн шийдвэр гаргах учиртай. Үүний тулд өргөдөл гаргагчийн тайлбар, гэрчийн мэдүүлэг, шинжээчийн дүгнэлт болон бичгэн нотлох баримттай танилцана. Маргаан хянан шийдвэрлэх ажилагааны явцад, түүнчлэн тодорхой шалтгаанаар дүгнэлт гаргалгүй хуралдааныг хойшлуулсан тохиолдолд тухайн маргааныг эцэслэн шийдвэрлэлтэл шүүх бүрэлдэхүүн өөр маргааныг хянан шийдвэрлэхгүй. Хуралдаан дээр зөвхөн өргөдөл гаргагч, түүний төлөөлөгч, гэрч, шинжээч, мэргэжилтэн үг хэлэх эрхтэй.

Үндсэн хуулийн шүүхийн шийдвэр

Үндсэн хуулийн шүүхийн шийдвэр тогтоол, дүгнэлт гэсэн хэлбэртэй. Шүүхийн тогтоолыг гаргасан өдрөөс хойш 2 хоногийн дотор:

- Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчдэд;
- Өргөдөл гаргагч, оролцсон этгээдүүдэд;
- Сеймд, БНЛУ-ын Ерөнхийлөгчид, Засгийн газарт;
- Дээд шүүхийн дарга, Ерөнхий прокурор, хууль зүйн сайдад илгээнэ.

Үндсэн хуулийн шүүхэд өргөдөл, хүсэлт гаргах

Үндсэн хуулийн шүүхэд Үндсэн хууль зөрчсөн эсэх талаар өргөдөл, хүсэлт гаргахдаа дараахь шаардлагыг хангасан байна. Үүнд:

- Өргөдөл, хүсэлт гаргагчийн овог, нэр, оршин суугаа хаяг, холбоо барих утас, и-мэйл;
- Маргаан бүхий хууль, эрх зүйн актын нэр, батлан гаргасан субъект, огноо;
- Үндсэн хуулийн зөрчигдсөн гэж үзэж буй зүйл, заалт;

- Мөрдөгдөж буй хууль, эрх зүйн актын зүйл, заалт;

- Үндсэн хуульд хууль, эрх зүйн акт нийцээгүй болох талаар өөрийн байр суурь, хууль зүйн үндэслэл;

- Холбогдох нотлох баримт;

- Хавсаргасан бусад баримт бичгийн жагсаалт;

Өргөдлийг иргэд гаргах бөгөөд тэд өөрийн гарын үсгийг, хүсэлтийг төрийн байгууллага гаргасан бол удирдах албан тушаалтны гарын үсэг, Засгийн газраас гаргасан бол Засгийн газрын тогтоол, Сеймээс гаргасан бол Сеймийн бүх гишүүд, Сеймийн дарга гарын үсгээ зурна. Мөн өргөдөл, хүсэлтэд маргаан бүхий хууль, эрх зүйн актын бүрэн эх хуулбар, төлөөлөгч томилсон бол бүрэн эрхийг нь баталгаажуулсан хуулбарыг хавсаргана.

Дээд шүүхээс Үндсэн хуулийн шүүхэд хүсэлт гаргах

Хэрэг, маргааныг хянан шийдвэрлэхэд хэрэглэж буй хууль тогтоомж Үндсэн хууль зөрчсөн байх үндэслэл бүхий байвал тухайн хэргийг хянан шийдвэрлэх ажиллагааг түр зогсоож, уг хууль Үндсэн хуульд нийцсэн эсэх талаар дүгнэлт гаргуулахаар Үндсэн хуулийн шүүхэд хүсэлтийг Дээд шүүх гаргаж болно. Энэхүү хүсэлтээ магадлал хэлбэртэй гаргана. Уг магадлалд:

- Магадлалыг гаргасан огноо, цаг;

- Үндсэн хууль зөрчсөн эсэх талаарх урьчилсан дүгнэлт, нотолгоо;

- Холбогдох хуулийн эх хуулбар;

- Маргаанд оролцогчдын үндэслэл, татгалзал;

- Хүсэлтийн тодорхойлолт (шүүх хэргийг ямар учир шалтгааны улмаас зогсоосон тухай) бичсэн байна.

Үндсэн хуулийн шүүх өргөдөл, хүсэлтийг хянан шийдвэрлэхээс татгалзах

- Өргөдөл, хүсэлт гаргах эрхгүй этгээдээс гаргасан бол;

- Өргөдөл, хүсэлтэд тавьсан шаардлага нь Үндсэн хуулийн шүүхийн харъяаллын бус маргаан байвал;

- Өмнө нь тухайн маргаантай асуудлаар Үндсэн хуулийн шүүхийн шийдвэр гарч тэр нь хүчин төгөлдөр үйлчилж байвал;

- Ердийн шүүхийн хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд оролцохоор байвал;

- Өргөдөл, хүсэлтийн шаардлага, үндэслэл нь тодорхойгүй, хууль зүйн үндэслэлгүй, өргөдлийн шаардлага хангаагүй байвал тухайн өргөдөл, хүсэлтийг хянан шийдвэрлэхээс татгалзаж, энэ тухай үндэслэл бүхий шийдвэр гарган өргөдөл, хүсэлт гаргагчид хургуулна.

Тухайн маргааныг хянан шийдвэрлэх эсэхийг Үндсэн хуулийн шүүхийн дарга, шүүгч өөрийн санаачилгаар шийдвэрлэнэ.

Үндсэн хуулийн шүүхийн шийдвэрийг Сеймийн тусгай хэвлэл болон Литвийн цахилгаан мэдээллийн агентлагаар дамжуулан сонин хэвлэлд албан ёсоор бүрэн эхээр нь нийтэлнэ. Шийдвэрт Үндсэн хууль зөрчөөгүй гэж тогтоогдовол тухайн хууль, эрх зүйн актыг хүлээн зөвшөөрөх, зөрчсөн бол зөрчил бүхий хуулийн холбогдох зүйл, заалтыг буюу бүхлээр нь хүчингүй болгох эсэхийг тодорхой зааж өгнө.

Шүүгчийн нийгэмд эзлэх байр суурь, гүйцэтгэж буй үүрэг, хараат бус байдлыг хангах зарим асуудал

Нийслэлийн шүүхийн шүүгч, докторант Л.Бямбаа

Монгол Улсын Үндсэн хуулийн 47 дугаар зүйлийн 1-д "Монгол Улсад шүүх эрх мэдлийг гагцхүү шүүх хэрэгжүүлнэ", 49 дүгээр зүйлийн 1-д "Шүүгч хараат бус байж, гагцхүү хуульд захирагдана" гэж заасан үзэл баримтлал нь хууль тогтоогч гүйцэтгэх эрх мэдлийн үйл ажиллагаанд шүүхийн байгууллагаас хяналт тавих эрх зүйн үндэслэлийг тогтоож өгсөн билээ.

Шүүгчийн нийгэмд эзлэх байр суурь, гүйцэтгэх үүрэг, хараат бус байдлыг хангах асуудлыг авч үзэхдээ шүүх эрх мэдлийн байгууллагуудаас шүүхийн оролцоо оролцоо, түүний эрх мэдлийг хамтад нь авч үзэх зайлшгүй шаардлагатай юм. Шүүхийн бие даасан, шүүгчийн хараат бус байдлын талаар тогтоосон эрх зүйн зохицуулалт бодит амьдралд биеллээ олж чадсан нөхцөлд ардчилал жинхэнэ утгаараа хэрэгжих бололцоотой болох юм.

Нэг. Шүүгчийн нийгэмд эзлэх байр суурь, гүйцэтгэж буй үүрэг

Шүүх эрх мэдэл нь хоёр үндсэн үүргийг гүйцэтгэдэг. Үүнд нэгдүгээрт: эрүү, иргэний хэрэг болон эрх зүйн бусад бүх маргааныг эцэслэн шийдвэрлэдэг, хоёрдугаарт: хууль тогтоох, гүйцэтгэх эрх мэдлийн байгууллагын үйл ажиллагаанд хуулиар тогтоосон хэмжээ хязгаарын дотор хяналт тавьж хэрэгжүүлдэг¹. Дээрх

үүргийг хэрэгжүүлэгч нь шүүгч бөгөөд уг асуудлыг шүүгч хараат бус байж гагцхүү хуулинд захирагдан шийдвэрлэж байх учиртай. "Монгол Улсын шүүхийн байгууллагаас 2004 онд нийт шийдвэрлэсэн эрүүгийн хэргийн 18,4 хувь нь, иргэний хэргийн 5,1 хувь нь өөрчлөгдөж хүчингүй..."² болсноос үзэхэд нийт шийдвэрлэсэн эрүүгийн хэргийн 81,6 хувь, иргэний хэргийн 94,9 хувь нь хүчинтэй хэвээр батлагдсан дүн мэдээ гарсан нь шүүхээс эрүү, иргэний хэрэг хянан шийдвэрлэж буй ажиллагаа зохих хуулийн дагуу явагдаж байгааг тодорхойлсон гол үзүүлэлт болж байна.

Тэгвэл яагаад шүүхийн нэр хүнд олон түмний дунд сайнгүй байна вэ?

Шүүхээс шийдвэрлэсэн хэргийн шийдэл нь хэргийн аль нэг талд таалагдаагүйгээс шүүхийн шийдвэрийг хууль бус гэж өөрийн үзэмжээр тайлбарлах, сонин хэвлэлд хандаж сөрөг ойлголт өгөх явдал нь шүүхийн нэр хүндэд зохих хэмжээгээр нөлөөлдөг. Шүүх, шүүгч энэ бүхэнд хүлээцтэй, дуугүй байх зарчмыг барьсаар ирсэн. Энэ байр суурь ч зөв гэж үзнэ. Шийдвэрлэсэн хэргээ зөв гэж шүүгч тайлбарлавал тухайн хэргийн ялсан талд шигтгэй тайлбарласан гэх ойлголт төрөх магадлал их юм.

Харин шүүхийн үйл ажиллагаа, шүүхээс гарч буй тогтоол, шийдвэрүүдийг /нууцдаг хамаарахаас бусад/ олон нийтэд

нээлттэй болгох ажиллагааг зохион явуулах зорилгоор мэдээллийн павлах товчоо ажиллуулах, шүүхийн шийдвэрийг Нийслэлийн шүүхийн номын санд тавих зэргээр нилээд ажил байгаа боловч шүүхийн төсөвт энэ ажилд зориулсан зардал батлах зайлшгүй шаардлага гарч байна.

Шүүгчийн гүйцэтгэж буй дээрх үйл ажиллагаанаас гадна шүүгчийн нийгэмд эзлэх байр суурийг дараахь байдлаар тодорхойлон авч үзэж болох юм. Үүнд:

- Хууль тогтоогчоос баталсан хуулийг мөрдлөг болгон хамгаалж, нийгэм дэх эрх зүйн дэг журам орших баталгаа нь болдог.

- Аливаа хуулийн этгээд, иргэнд хуулиар олгогдсон эрх, эрх чөлөөг хамгаалж байдаг.

- Хууль бус үйлдлээс төрийн болон бусад байгууллагыг хамгаалах баталгаа болдог.

- Хуулиар тогтоосон хэм хэмжээг зөрчсөн үйлдлийг төрийн албадлагаар зогсоодог.

- Шүүхээс гарч буй эрх зүйн акт нь шударга ёсны баталгаа болдог.

- Шүүхийн үйл ажиллагаа нь олон нийтэд хууль ёс, итгэл үнэмслийн баталгаа болж байдгаараа онцлог юм.

"Шүүхийн хаалга" татах, "шүүхэд дуудуулахаас" айж эмээх, нэр алдар нь хугарсан мэт үзэж байсан үзэл сэтгэлгээнээс

¹ Шүүх эрх мэдлийн талаар Үндсэн хуулийн үзэл баримтлалын тухай. Б.Чимид. 2001 он.

² Монгол улсын Дээд шүүхийн мэдээлэл. 2005 он. Дугаар 001/24/

монголчууд ангижирч "шүүхэд хандана" шүүхээр заргалдана гэж бардамхан бас элгэмсэг сэтгэлээр шүүгч, шүүхэд хандах болсон нь шүүхийг ойлгох, хүндэтгэх, эрх, эрх ашгийг нь хамгаалахад шүүх, шүүгч чухал үүрэг гүйцэтгэдэг гэдгийг ухаарч мэдэж, хүртээж мэдэрсний илрэл, монголын эрх зүйн сэтгэлгээний том ялалт, асар их дэвшил мөн.

Шүүхийн тухай олон нийтийн санаа бодол судалгаанд оролцогчдын 43 хувь нь эрх ашиг нь хөндөгдөхөд бие хаашаа хандахаа мэднэ гэж хариулснаар бас давхар нотлогдож байна.¹

Тухайлбал: Иргэний эрх зүйн харилцаанд оролцогч талууд гэрээ байгуулахдаа эв зүйгээр зохицохгүй бол шүүхээр асуудлыг шийдвэрлүүлнэ гэж тохиролцдог нь нийтлэг ойлголт болсон байна. Энэ нь шүүхэд хандах итгэл, зөрчигдсөн эрхээ хамгаалуулах хүсэлт байгааг харуулж байна.

Шүүгч нарын хийж буй ажлын ачааллын талаар авч үзье. Одоо шүүхийн байгууллагад бүгд 407 шүүгч ажиллаж байна. 2004 онд эрүүгийн 9473 хүнд холбогдох 7021 хэрэг, иргэний 23290 хэрэг, захиргааны 145, захиргааны арга хэмжээ авахуулах хүсэлт 12127, ялтныг хорих ял эдлэхээс хугацаанаас өмнө тэнсэн суллах тухай материал 2107, баривчлах зөвшөөрөл олгох эсэх асуудлаар 7465 материал зэрэг бүгд 57115 хэрэг материалыг хүлээн авч шийдвэрлэжээ.

Мөн Монгол Улсын шүүхүүд 10035 өргөдөл гомдол хүлээн авч зохих ажиллагаа хийжээ. Үүнээс гадна эрүү, иргэний хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны явцад ЭБШХ, ИХШХШТ хуулинд заасан олон ажиллагааг хийж олон зуун эрхийн акт гаргадаг билээ.

Дээрх ажиллагаанаас үзэхэд шүүгч нараас нийгмийн өмнө хүлээсэн үүргээ гүйцэтгэхийн тул маш их ачаалалтай ажиллаж, шүүх эрх мэдлийн байгууллагын өмнө тавигдсан зорилтыг зохих ёсоор хэрэгжүүлж, өөрийн ажил мэргэжил, өргөсөн тангарагтаа үнэнчээр ажиллаж, шүүхийн хүнд ачааг үүрч явна гэж дүгнэж байна.

Хоёр. Шүүгчийн хараат бус байдлыг хангах нь:

Шүүгчийн хараат бус байдал гэдэг нь гагцхүү хуулинд захирагдан хэний ч нөлөөнд автахгүйгээр аливаа хэрэг маргааныг бие дааж шийдвэрлэхийг хэлнэ. Энэ ойлголт хүмүүндлэг, ардчилсан иргэний нийгэм байгуулах зорилтыг Үндсэн хуулиараа тунхагласан өнөө үед улам чухлаар тавигдаж байна.

Ардчиллыг бодитоор хэрэгжүүлбэ гэвэл шүүхийн бие даасан, шүүгч хараат бус байх эрх зүйн болон эдийн засгийн бүх нөхцлийг хангах шаардлагатай юм.

"Шүүх юуны өмнө хуулиа дээдэлдэг, шударга, хүнлэг, ёс зүйн дархлаатай байх учиртай"²

Шүүгчийн хараат бус байдлыг хоёр талтай үзэж болно.

Үүнд:

Нэгдүгээрт:

Мэргэжлийн;

Хоёрдугаарт:

Хувийн.

Мэргэжлийн гэдэгт аливаа хэрэг маргааныг хуулийн дагуу оновчтой зөв шийдвэрлэж чаддаг байх шүүгчийн мэргэшсэн чадварыг хэлнэ. Үүний тулд онолын өндөр мэдлэгтэй, хууль хэрэглэх ур чадвар сайтай байх, хэргийг хуулийн дагуу голч нуруутай шийдвэрлэж байвал зохино.

Хувийн гэдэгт хэрэг маргааныг шүүгч хараат бусаар шийдвэрлэх тал бүрийн баталгааг төрөөс бүрдүүлсэн байхаас гадна шүүгчийн албан тушаалд өөрийгөө бэлтгэсэн байх чадвар хамаарна. Энэ нь аливаа хууль бус үйлдлээс, ёс суртахуунгүй байдлаас, үл мэдэхээс, хариуцлагагүй байдлаас бүрэн чөлөөлөгдсөн байх шаардлагатай. Үүнээс гадна шүүгч биеэ зөв авч явах чадварыг бүрэн эзэмшсэн, ямарваа хэлбэрээр ёс зүйн зөрчил гаргахгүй байх, зан харьцааны соёлтой байх чадварыг өөрөө бий болгох ёстой.

2004 онд шүүгчийн ёс зүйн болоод хариуцлагагүй ажиллагааны талаар шүүгчийн сахилгын хороонд 215 өргөдөл гомдол ирснээс 12 нь буюу 5,5 хувь нь үндэслэлтэй нь тогтоогдож Монгол Улсын Шүүхийн шүүгчийн ёс зүйн дүрэмд зааснаар сануулах, 1 жил хүртэл зэрэг дэв бууруулах арга хэмжээ авагдсан байна.

Зөрчлийн байдлыг авч үзвэл тойргийн журмаар хэрэг хуваарилах ажиллагааг зөрчил иргэний нэхэмжлэлийг өөрчлөх авах, хэрэг хянан шийдвэрлэх хугацааг үндэслэлгүй хэтрүүлэх, хэргийн зохигчтой зүй зохисгүй харьцах зэрэг зөрчил гаргажээ. Шүүгчийн талаар ирсэн гомдол, мэдээллийн 94,5 хувь нь үндэслэлгүй байна.

2002.9.1-нээс эхлэн мөрдсөн "Шүүхийн тухай хууль"-ийн 54 дүгээр зүйлийн 54.1.2 дахь хэсэгт "Шүүгчийн зэрэг дэвийг 6 сараас 1 жилийн хугацаагаар бууруулах" арга хэмжээ авахыг сахилгын шийтгэлийн нэг төрөл болгон заасан. Өмнө нь энэ арга хэмжээ байсан. Цалин хасах арга хэмжээг торгуулийн арга хэмжээ гэж үздэг.

Торгууль нь эрүүгийн

¹ Н.Лүндэндорж. Эрх зүйт төрийн төлөвшилийн зарим асуудал. "Шинэ толь" сэтгүүл. 2003 № 42. 27, 28 дугаар тал

² "Шүүх эрх мэдэл-шинэ зуун" сэдэвт олон улсын онол-практикийн бага хурал дээр Монгол Улсын Ерөнхийлөгч Н.Багабандийн хэлсэн үгнээс

хариуцлагын төрөл гэдэгтэй эрдэмтэн судлаачид санал нэг байдгаас үзвэл шүүгчид энэ төрлийн арга хэмжээ авах хуулийн зохицуулалтыг Шүүхийн тухай хуульд тусгасныг хууль тогтоогчид эргэн хянан үзэх зүй ёсны шаардлага тавигдаж байна.

Шүүгчийн хараат бус байдлын эдийн засгийн баталгаанд чалин бууруулахгүй байх шаардлага байдаг. Жишээ нь: АНУ-ын Үндсэн хууль болон Техас муж улсын Үндсэн хуулинд шүүгчийн чалинг бууруулж болохгүй гэж хуульчлан заасан байна.

Энэ бол тухайн улсын онцлогоос шалтгаалаагүй, харин шүүгч хараат бус байх эдийн засгийн баталгааны үндсэн зарчмыг Үндсэн хуулиараа баталгаажуулсан гэж үзэж байна. Иймд энэхүү зарчмын ойлголтыг манай хуулинд тусгаж шүүгчийн зэрэг дэв хасдаг арга хэмжээг хасах нь зүйтэй юм.

Үндсэн хуулийн 49 дүгээр зүйлийн 2-т "Ерөнхийлөгч, Ерөнхий сайд, Улсын Их Хурлын ба Засгийн газрын гишүүн, төр, нам, олон нийтийн бусад байгууллагын албан тушаалтан, иргэн хэн боловч шүүгчээс шүүн таслах үүргээ хэрэгжүүлэхэд хөндлөнгөөс оролцож болохгүй" гэж заасан нь шүүгч хараат бус байдлаар ажлаа хэвийн явуулах эрх зүйн баталгааны нэг чухал заалт юм. Үүнээс гадна шүүгч хугацаагүй томилогдох, шүүгчийн амь нас, эрүүл мэндэд учирсан хохирлыг нөхөн төлөх, тэтгэвэр тогтооход олгогдох буцалтгүй тусламж, шүүгчийг өөр албан тушаалд шилжүүлэх, чөлөөлөх, огцруулах талаарх эрх зүйн хязгаарлалт, орон байраар хангах, зээлийн баталгааг гаргаж өгөх зэрэг нь шүүгчийн хараат бус байдлыг хангах эрх зүйн баталгаа болж өгдөг.

Эдгээр баталгаануудаас эрх зүйн зохицуулалтаас шалтгаалаагүй зөвхөн хэрэгжүүлэх арга механизм нь

шүүгчийн хараат бус байдалд сөрөг хүндрэл учруулж буй орон сууцны талаарх асуудлыг жишээ болгон авч үзье.

Нийслэл, дүүргийн шүүхийн нийт шүүгчийн 35-аас 36 гаруй хувь нь өөрийн гэсэн орон сууцгүй байна. Үүнийг шийдвэрлэхийн тулд 10 жилийн хугацаатай сард 1 хувийн хүүтэй 15 сая төгрөгийн зээллэгт зарим шүүгч нарыг хамруулсан байна. Зээл төлөлтийн байдлаас үзэхэд, 10 жилийн дараа 25 сая гаруй төгрөг болж төлөх тооцоо гарч байна. Огт мөнгөгүй шүүгчид зөвхөн хүүнд 10 сая төгрөг өгөх эдийн засгийн бололцоо бий юу? гэдэг асуудал тулгарч байна. Сард төлөх төлбөр шүүгчийн сарын цалингаас өндөр гарч байгаа нөхцөлд яаж амьдрал нь баталгаатай байх вэ? гэдэг асуудал гарах нь зүйн зэрэг.

Иймд шүүгч нарыг орон сууцнаар төр хангах асуудлыг анхааралдаа авах шаардлага зүй ёсоор тулгарч байна.

2004 онд анхан шат, давж заалдах болон хяналтын шатны шүүх 3 тэрбум 59,2 сая төгрөгийг улс, орон нутгийн орлогод оруулахаар шийдвэрлэжээ. Үүнээс үзэхэд шүүх улсын төсвөөс санхүүждэг хэдий ч улсдаа зохих хэмжээний орлого оруулдаг байна.

Энэ орлогын зохих хувийг төрөөр дамжуулан Улсын Их Хурлаас шүүгч нарын орон сууцны асуудлыг шийдвэрлэх боломж байна. Гагцхүү шүүгчийн хараат бус байдлаар ажиллах эдийн засгийн талын баталгааны нэг болох дээрх асуудлыг шийдвэрлэхэд хууль тогтоогчийн санаачлага зайлшгүй шаардлагатай.

Шүүх эрх мэдлийг хэрэгжүүлэх хүнд, хариуцлагатай албыг шүүгч нарт тохсон томилсон бол ажилласных нь хэрээр цалинг боломжийн хэмжээнд тогтоох нь шүүгчийн

хараат бус байдлын баталгааг бий болгоход чухал нөлөө үзүүлнэ.

Дээрх байдлаас дүгнэлт хийж үзвэл шүүгчийн хараат бус байдлын талаарх эрх зүйн орчныг дахин хянан үзэж тунхагалын шинж чанартай зарим асуудлыг бодит амьдралд хэрэгжих боломжийг нарийвчлан зохицуулах шаардлага тулгарч байна.

Мөн шүүгч зөвхөн шийдвэр гаргах түвшинд ажиллах шаардлагатай. Гэтэл ажлын ачаалал, хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны журмыг хэрэгжүүлэх үүднээс бичиг техникийн ажилд ихэнх цагаа зарцуулж, гол ажил болсон шийдвэр гаргах түвшинд бага цаг зарцуулдаг одоогийн үйл ажиллагааг шинэчлэх шаардлагатай юм.

Нөгөөтэйгүүр шүүгчийн ажиллагаа ямагт хүнтэй шууд холбогдож байдгаараа шүүгчийн зан харьцааны асуудал нь шүүхийн ажлын нэг илэрхийлэл болж байдаг. Шүүхийн ажлын нөр их хөдөлмөрийг зарим шүүгчийн зан харьцааны доголдлоос болж үнэлэгдэхгүй болохын зэрэгцээ олон нийтээс шүүхийг үнэлэх үнэлэмж буурах, шүүхэд итгэх итгэлгүй болох нь шүүгч хараат бусаар ажиллах нөхцлийг өөрөө бий болгож чадахгүйд хүрдэгийг анхаарах цаг болсон.

Шүүхээс гарч буй аливаа шийдвэрт хуулийн этгээд, иргэдээс хүндэтгэлтэй хандаж заавал биелүүлдэг эрх зүйн хүмүүжлийг олон түмэнд төлөвшүүлэх явдал нь төрийн бодлого байх ёстой.

Ёоахим Кают : Хуулийн уялдаа холбоог сайжруулах хэрэгтэй

Ёоахим Кают

ХБНГУ-ын Ньуренберг хотын Дээд шүүхийн иргэний тэнхимийн тэргүүн.

Монгол Улсад 1996 оноос байнга ажиллаж, амьдарч байгаа.

Монголын шүүгч, өмгөөлөгчдөд ИХШШ эрх зүй ба аж ахуйн эрх зүйгээр хичээл зааж шүүгч-багш нарыг бэлдэн, жил болгон сургалтын материалыг нь бэлтгэдэг.

Иргэний хуулийн ерөнхий хэсгийн тайлбарыг бичсэн

ажлын хэсгийн ахлагч юм.

Түүний хуулийн чадварлаг, туршлагатай боловсон хүчин бэлтгэдэг хувь нэмрийг нь үнэлж Монгол улсын Шүүхийн ерөнхий зөвлөлөөс "Шүүхийн тэргүүний ажилтан" цолоор шагнасан байна. ГТХАН-ийн 10 жилийн ойн босгон дээр түүнтэй манай сурвалжлагч С.Дэлгэрзаяа уулзаж ярилцлаа.

1996 оноос Монголын Шүүгчдийн сургалтыг Та гардан хийсэн. Ер нь Хуульчдын сургалтын үр дүнгийн талаар тодруулна уу?

-1990 оноос хойш Монголд болсон шинэчлэлийн дараа цоо шинэ бүтэцтэй, цоо шинэ зарчмуудад тулгуурласан шинэ хуулиуд гарсан. Эдгээр хуулиудыг хэрэглэдэг, практик дээр ажилладаг хуульчдын мэдлэгийг маш яаралтай сайжруулах шаардлага бий болсон. Оны мэдлэгээс гадна тэр хүмүүст тухайн үед тулгарч байсан гол бэрхшээл бол хэрэглэх арга, техник практикт тогтоогүй байсан явдал юм.

Аливаа шинэ эрх зүйг

эхлээд сургуульд нь заачихаад, заасан хүмүүстээ тодорхой хэмжээний практик туршлагаасаа хуваалцаж байгаад, тэгээд практикт гаргаж ажиллуулах ёстой байдаг /хуулийг хэрэгжүүлэхэд/. Тухайн үед Монголд тийм боломж байгаагүй. Хэдийнээ практик дээр ажиллаж байсан хуульчдад цоо шинэ эрх зүйг дахин сургаж заах боломж байгаагүй. Тийм учраас практик дээр ажилладаг хүмүүс бие биедээ мэдлэг, туршлагаа харилцан солилцох замаар, аль эсхүл сургалт явуулах замаар бие биенийхээ тухайн шинэ эрх зүйг хэрэглэх чадварыг олох зайлшгүй шаардлага маш яаралтай тулгарсан.

Та яаж, ямар шугамаар Монголд ирж ажиллах болов?

-Тухайн үед Эдийн засгийн хамтын ажиллагаа, хөгжлийн яам гэж ХБНГУ-ын яам байсан. Энэ яам нь хөгжиж буй, шилжилтийн үйл явцдаа явж буй улс орнуудад төрөл бүрийн дэмжлэг туслалцаа үзүүлэх ажлыг эрхэлдэг яам байдаг. Тэр яам тухайн үед тандаад эрх зүйн салбарт Монголд туслалцаа үзүүлэх боломж байгаа эсэхийг судласан Ерөнхийдөө энэ замаар Монголтой холбогдож ирсэн юм.

Тухайн үед би Бавари муж улсын иргэн, шүүгч байсан. Тэгээд би шинэ залуу хуульчдын

Захиргааны хэргийн шүүхийн шийдвэрт шийдвэр гүйцэтгэх арга, журмыг тодорхойлох асуудал

Д.Оросоо
/ХЗҮТ-ийн эрдэм шинжилгээний
ажилтан/

Нэг.Шийдвэр гүйцэтгэх арга, журмыг тухай ойлголт

ЗХХШТХ-ийн 78 дугаар зүйлийн 78.2 дахь хэсэгт заасны дагуу ЗХШ нь гаргаж байгаа шийдвэртээ тухайн шийдвэрийг биелүүлэх буюу гүйцэтгүүлэх арга, журмыг тодорхой заах үүрэгтэй. Энэ нь ЗХХШТХ-аар шүүхийн шийдвэрийн тогтоох хэсэгт тавигдаж буй нэг гол шаардлага болно. Учир нь хариуцагч шүүхийн шийдвэрийг (сайн дураар) биелүүлээгүй тохиолдолд тухайн шийдвэрт заасан шийдвэр биелүүлэх буюу гүйцэтгүүлэх арга, журмын дагуу шийдвэрийг албадан гүйцэтгэх ажиллагаа явагдана.

Захиргааны байгууллага, албан тушаалтан ЗХШ-ээс гаргасан шийдвэрийг сайн дураараа биелүүлэх үүрэгтэй. ЗХХШТХ-ийн 5 дугаар зүйлийн 5.2 дахь хэсэгт "Захиргааны хэргийн шүүхийн хүчин төгөлдөр актыг Монгол Улсын нутаг дэвсгэрт байгаа холбогдох бүх байгууллага, албан тушаалтан, иргэн заавал биелүүлнэ.", 78 дугаар зүйлийн

78.1 дэх хэсэгт "Хэргийн оролцогчид захиргааны хэргийн шүүхийн шийдвэрийг хуулийн хүчин төгөлдөр болсон өдрөөс эхлэн биелүүлэх үүрэгтэй" гэж заасан байдаг.

Хэрэв ЗХШ-ийн шийдвэрийг хариуцагч тогтоосон хугацаанд сайн дураар биелүүлээгүй бол шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх журмаар албадан гүйцэтгэнэ. Албадан гүйцэтгэх ажиллагаанд ИХШХШТХ болон Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуульд заасан иргэний хэргийн шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааны журмыг зарчмын хувьд баримтлана.

Захиргааны хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хууль (2002.12.26) батлагдсантай холбогдон Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуульд (2002.01.10) захиргааны хэргийн шүүхийн шийдвэрийг хэрхэн гүйцэтгэх ажиллагааны талаар ямар нэг нэмэлт, өөрчлөлт ороогүй аж.

Харин Улсын Дээд шүүхээс 2003 оны 5 дугаар сарын 5-ны өдрийн №11 тогтоолоор Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуулийн зарим зүйл, хэсэг, заалтыг тайлбарласан байна. Уг тайлбарт: Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуулийн 10.1.1-д заасан "Иргэний хэргийн талаар гарсан шүүхийн шийдвэр" гэдэгт захиргааны хэрэг шийдвэрлэсэн анхан шатны шүүхийн шийдвэр, давж заалдах шатны шүүхийн магадлал, хяналтын шатны шүүхийн тогтоол хамаарна гэж заажээ.

Энэ нь ЗХШ-ийн шийдвэрийн гүйцэтгэл нь иргэний

хэргийн талаарх шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааны нэгэн адил журмаар явагдана гэсэн үг юм.

ЗХХШТХ-ийн 72 дугаар зүйлийн 72.5, 78 дугаар зүйлийн 78.2 дахь хэсэгт заасан шийдвэр биелүүлэх "арга" гэдэг нь шийдвэрийг нэг бол сайн дураар биелүүлэх эсхүл албадан гүйцэтгэх тухайг, харин "журам" гэдэгт хариуцагч болон шийдвэр гүйцэтгэгч шүүхийн шийдвэрийг биелүүлэх буюу гүйцэтгэхийн тулд ямар үйлдэл хийхийг, "хуацаа" гэдэгт шийдвэрийг сайн дураар, эсхүл албадан гүйцэтгэж эхлэх хугацааг тус тус ойлгоно.

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай Монгол Улсын хуулийн 67 дугаар зүйлд тодорхой үйл ажиллагаа гүйцэтгүүлэх, эсхүл тодорхой үйл ажиллагаа гүйцэтгэхгүй байхыг хариуцагчид даалгасан шийдвэрийг гүйцэтгэх тухайд барилга, орон байрнаас нүүлгэн гаргах, хүүхдийг эцэг, эх, асран хамгаалагч, харгалзан дэмжигчид шилжүүлэх, мөн ажлаасаа халагдсан хүнийг ажилд нь буцаан авах зэрэг цөөн хэдэн тохиолдлыг албадан гүйцэтгэхээр заасан байдаг.

Харин захиргааны акт гаргахыг даалгасан болон уул актыг хүчингүй болгосон, түдгэлзүүлсэн зэрэг ЗХШ-ээс гаргасан шийдвэрийг хариуцагч биелүүлээгүй тохиолдолд шийдвэр гүйцэтгэхийн ямар ажиллагаа явуулахыг Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуульд нэрлэж заагаагүй юм. Иймд ЗХШ нь шийдвэртээ ШШГТХ-ийн зарчим, үндэслэлүүдийг баримтлан тухайн шийдвэрийг захиргааны байгууллага, албан

тушаалтан үл анхаарч биелүүлээгүй тохиолдолд албадан гүйцэтгэх боломжтойгоор шийдвэр биелүүлэх арга, журам, хугацааг тодорхойлох хэрэгтэй юм.

ЗХШ-д гаргасан нэхэмжлэлийн шаардлага, ЗХШ-ээс гаргаж байгаа шийдвэрийн төрлөөс хамааран шийдвэр биелүүлэх буюу гүйцэтгэх арга, журам, хугацаа харилцан адилгүй байж болно.

ЗХШ-ийн шийдвэрийн тогтоох хэсэгт шийдвэр гүйцэтгэх арга, журам, хугацааг тодорхойлохоос гадна шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааг түдгэлзэх эсэх тухай асуудлыг тодорхойлох шаардлага бий.

Захиргааны хэргийн анхан шатны шүүхийн шүүх хуралдаан даргалагч гаргасан шийдвэрийнхээ тогтоох хэсгийн агуулгыг хуралдаанд оролцогчдод уншиж сонсгох бөгөөд шийдвэр уншиж сонсгосноор хүчин төгөлдөр болж хэргийн оролцогчид шүүхийн шийдвэрийг хүчин төгөлдөр болсон өдрөөс эхлэн биелүүлэх үүрэг хүлээдэг.

Анхан шатны шүүхийн шийдвэр гарсны дараа давж заалдах эсхүл хяналтын шатанд гомдол гаргасан бол уг хэрэг, маргааныг эцэслэн хянан шийдвэрлэх хүртэл шийдвэр гүйцэтгэлийн ажиллагаа явагдахгүй байх гэсэн иргэний эрх зүйн процессын тусгай зарчим байдаг. Энэ зарчим захиргааны хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд хамаарах уу?

Онолын хувьд тухайн шүүхийн шийдвэрт давж заалдах болон хяналтын журмаар гомдол гаргасан тохиолдолд уг шийдвэрийг биелүүлэх, гүйцэтгэх ажиллагаа түдгэлзэж байх нь зүйтэй. Гэвч ИХШХШТХ-ийн 122 дугаар зүйлийн 122.1 дэх хэсэгт заасан **"Давж заалдах болон хяналтын журмаар гомдол гаргасан бол тэдгээрийг хянан**

шийдвэрлэх хүртэл шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаа явагдахгүй." гэсэнтэй адил заалт ЗХХШТХ-д байхгүй юм. Мөн ИХШХШТХ-ийн уг заалтыг хэрэглэх тухай шилжүүлсэн заалт ч ЗХХШТХ-д байхгүй болно.

Иймд ЗХХШТХ-ийн 72 дугаар зүйлийн 72.5-т **"...шийдвэрийг давж заалдах журам, хугацааг заана."**, 78 дугаар зүйлийн 78.2-т **"Захиргааны хэргийн шүүх шийдвэрээ биелүүлэх арга, журмыг гаргасан шийдвэртээ тодорхойлно."** гэж заасны дагуу ЗХШ нь давж заалдах болон хяналтын журмаар гомдол гаргасан тохиолдолд шийдвэр биелүүлэх буюу гүйцэтгэх ажиллагаа түдгэлзэх эсэхийг заавал тодорхойлох хэрэгтэй болж байгаа юм.

ЗХШ-ийн шийдвэрийн талаар дээд шатны шүүхэд гомдол гаргасан тохиолдолд шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаа түдгэлзэж байх талаар яагаад ЗХХШТХ-д шууд заагаагүй юм бэ гэсэн асуулт гарч ирнэ. Энэ нь ЗХШ-ийн шийдвэрийг урьдчилан биелүүлэх гэсэн ойлголттой холбоотой аж. Иргэний эерчигдсөн эрх, хууль ёсны ашиг сонирхлыг нэн даруй сэргээх, хамгаалах үүднээс ЗХШ-ийн шийдвэрийг даруй биелүүлэх, гүйцэтгүүлэх зайлшгүй шаардлага байгаа бол давж заалдах болон хяналтын шатны журмаар гомдол гаргасан тохиолдолд ч шийдвэр биелүүлэх, гүйцэтгэх ажиллагаа явагдах (түдгэлзүүлэхгүй байх), уншиж сонсгосноор биелүүлэх, гүйцэтгүүлэх эрх ЗХШ-д олгогдсон хэрэг.

Эрх зүйг амьдрал дээр **"ашиглах", "дагаж мөрдөх", "биелүүлэх", "гүйцэтгэх"** гэсэн хэлбэрээр хэрэгжүүлдэг. Үүний адил ЗХШ-ийн шийдвэрийг ч мөн ийм хэлбэрээр хэрэглэнэ. ЗХХШТХ-ийн 78 дугаар зүйлийн

78.2-т заасан **"биелүүлэх"** гэсэн үг нь эрх зүйг хэрэгжүүлэх бусад хэлбэр болох **"ашиглах", "дагаж мөрдөх", "гүйцэтгэх"** гэснийг давхар илэрхийлж буй гэж ойлгож болно.

Шүүхийн шийдвэр нь уншиж сонсгосноор хүчин төгөлдөр болно. Харин хэзээ эрх зүйн үйлчлэл үзүүлж эхлэх вэ гэдэг нь тусдаа ойлголт. Онолын хувьд гагцхүү эцсийн шийдвэр эрх зүйн үйлчлэл үзүүлнэ.

Иймд ЗХШ-ийн хүчин төгөлдөр шийдвэр нь хэзээ эрх зүйн үйлчлэл үзүүлэх, хэзээнээс эхлэн хэрэгжих вэ гэдгийг ЗХШ гаргаж буй тухайн шийдвэрийнхээ тогтоох хэсэгт заавал тодорхойлно. Өөрөөр хэлбэл, хэрэг хянан шийдвэрлэсэн шийдвэрийн тогтоох хэсэгт шийдвэрийн биелэлтийг түдгэлзүүлэх эсэхийг заана гэсэн үг.

ЗХШ нь ИХШХШТХ-ийн 122 дугаар зүйлийн 122.1 дэх хэсэгт заасан **"Давж заалдах болон хяналтын журмаар гомдол гаргасан бол тэдгээрийг хянан шийдвэрлэх хүртэл шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаа явагдахгүй."** гэсэн заалтыг зарчмын хувьд баримтлах нь зүйтэй юм. Шаардлагатай гэж үзэж байгаа бол энэ журмаас өөрөөр тогтоож болно.

Хоёр. Шийдвэр гүйцэтгэх арга, журмыг хэрхэн тодорхойлох тухай

Захиргааны хэргийн анхан шатны шүүх хэрэг хянан хэлэлцээд хуульд заасан 9 төрлийн шийдвэрийн аль нэг буюу холбогдох хэсгийг гаргана. Түүнийг давж заалдах болон хяналтын шатны шүүх хянаад хэвээр үлдээх, өөрчлөх эсхүл хүчингүй болгох шийдвэрийн аль нэгийг гаргана. Иймд юуны өмнө анхан шатны шүүхийн гаргасан 9 төрлийн шийдвэрт түүнийг биелүүлэх, гүйцэтгүүлэх арга.

журал, хугацааг ялгамжтай тодорхойлно гэсэн үг.

ЗХШ-ээс маргаан бүхий захиргааны акт хууль бус болох нь тогтоогдвол түүнийг хүчингүй болгосон, захиргааны байгууллагаас гаргасан акт нь илт хүчин төгөлдөр бус болохыг хүлээн зөвшөөрсөн зэрэг тодорхой эрх зүйн байдлыг тогтоосон, хэлбэржүүлсэн агуулга бүхий шийдвэрийг албадан гүйцэтгэх шаардлага бага байж болно.

Эдгээр шийдвэр нь өөрөө аяндаа биелэгдэх шинж чанартай учир эрх зүйн харилцаанд оролцогч этгээд тухайн шийдвэрийг албадлагаар бус өөрөө ашиглах, дагаж мөрдөх, биелүүлэх замаар хэрэглэх юм.

Эрх зүйн ямар нэг акт хүчингүй гэдгийг тогтоосон байлаа гэхэд шийдвэр нь шууд л мөрдөгдөнө. Өөрөөр эхлэл, уг шийдвэр тэртэй тэргүй өөрөө биелэгдэх нь тодорхой буюу "self-executing" (өөрөө биелэгдэж, хэрэгжиж) байна гэсэн үг. Тийм болохоор энд шийдвэрийг албадан гүйцэтгүүлэх тухай ойлголт анхнаасаа огт шаардлагагүй болж байна. Шүүхийн иймэрхүү маягийн шийдвэрийг захиргаа ерөнхий утгаар нь явцын дунд, урсгалаар нь "биелүүлэх" ёстой. Тухайлбал, захиргааны шүүхийн шийдвэрээр татан авсан, эсвэл хүчингүй болгосон заалтыг хэрэглэхгүй байх г.м.¹

Харин захиргааны байгууллага, албан тушаалтны зүгээс ЗХШ-ийг үл хүндэтгэн хууль бус болох нь тогтоогдож хүчингүй болгосон акт, мөн илт хүчин төгөлдөр бус болохыг хүлээн зөвшөөрсөн актыг хэрэглэх, түүнийг үндэслэл

болгох зэрэг эрх зүйн зөрчил гарч болох юм.

Ийм тохиолдолд дээр дурдсан шийдвэрүүдийг өөрөө аяндаа хэрэгжих шинж чанартай хэмээн анхаарлын гадна орхиж болохгүй. Харин ч ЗХШ нь шийдвэртээ тухайн шийдвэрийг биелүүлэхэд чиглэгдсэн тодорхой арга, журам, хугацааг заах шаардлагатай юм. Тухайлбал, ЗХШ нь нийтээр дагаж мөрддөг захиргааны актыг хүчингүй болгосон бол энэ тухай хэвлэл мэдээллийн хэрэгслээр нийтэд зарлахыг тухайн захиргааны байгууллага, албан тушаалтанд үүрэг болгож болно, хэрэв нийтээр дагаж мөрддөг захиргааны актыг шууд хүчингүй болгоход сөрөг үр дагавар үүсэхээр бол тодорхой хугацааны дараа хүчингүй болохоор зааж болно. Захиргааны байгууллага тухайн акт хүчингүй болохоос өмнө багтаж өөр журам гаргах эсхүл журмаа өөрчлөх боломжийг олгох хэрэгтэй юм.

Маргаан бүхий захиргааны акт хууль бус болох нь тогтоогдвол түүнийг хүчингүй болгосон, захиргааны байгууллагаас гаргасан акт нь илт хүчин төгөлдөр бус болохыг хүлээн зөвшөөрсөн зэрэг ЗХШ-ээс гаргасан шийдвэрт уг шийдвэрийг сайн дураар биелүүлэх арга, журам, хугацааг тодорхойлох боломжгүй юм.

Учир нь уг захиргааны акт гарсан өдрөөсөө л хууль бус, илт хүчин төгөлдөр бус байсан болно. Иймд шүүхийн шийдвэр уншиж сонгосноор хүчин төгөлдөр болох учир уг өдрөөс эхлэн хариуцагч биелүүлэх үүрэгтэй.

Захиргааны байгууллага, албан тушаалтнаас иргэнд учруулсан хохирлыг гаргуулах,

хохирлын хэмжээг өөрчилсөн, захиргааны актыг гаргахгүй байгаа явдал буюу эс үйлдэхүй нь хууль бус гэж тогтоогдсон бол шаардагдах захиргааны актыг гаргахыг тухайн захиргааны байгууллага, албан тушаалтанд даалгасан ЗХШ-ийн шийдвэрт шийдвэрийг сайн дураар биелүүлэх журам, хугацааг зааж өгч болно.

Шийдвэрийг сайн дураар биелүүлэх журмаар шийдвэрийг биелүүлэхийн тулд хариуцагч ямар үйлдэл хийхийг тодорхой, гүйцэд тодорхойлсон байх шаардлагатай. Хэрвээ шийдвэрийг сайн дураар биелүүлэхгүй бол шийдвэрийг биелүүлэх "журам"-ын дагуу албадан гүйцэтгэх ажиллагаа явуулах болно.

ЗХШ нь захиргааны байгууллагын нийтийн эрх ашгийн төлөө явуулж буй үйл ажиллагааг хязгаарлах, хэвийн үйл ажиллагааг нь алдагдуулахгүй байх гэсэн зарчмын хүрээнд шийдвэрээ биелэгдэхэд үр нөлөө үзүүлэхүйц арга, журам, хугацааг сонгох нь чухал. ЗХШ нь захиргааны байгууллага, албан тушаалтнаас иргэнд учруулсан хохирлыг гаргуулах, хохирлын хэмжээг өөрчилсөн шийдвэртээ зөвхөн уг шийдвэрийг сайн дураар биелүүлэх хугацааг зааж өгч болно. Учир нь Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуульд төлбөр, хохирол гаргуулахтай холбоотой гүйцэтгэлийн ажиллагааг тодорхой заасан байдаг учир ЗХШ нь шийдвэрийг албадан гүйцэтгэх журмын талаар заах шаардлага байхгүй.

Төлбөр тогтоосон захиргааны актын төлбөрийн хэмжээг багасгасан, нэхэмжлэлийг бүхэлд нь хэрэгсэхгүй болгосон тухай шийдвэрт шийдвэр биелүүлэх арга, журам, хугацааг заах шаардлага байхгүй. Учир нь

¹"Ханнес Зайдел"-ийн сан, "Эрх зүйн боловсрол" академи, "Захиргааны хэргийн шүүх: Монгол дахь шинэтгэл, дэлхийн улсуудын жишиг" УБ.2004 он. Доктор В.Дурнер. "Захиргааны шүүхийн шийдвэрийг биелүүлэх нь" илтгэл. 240 дэх тал

захиргааны байгууллага, албан тушаалтан гаргасан шийдвэрээ өөрөө хэрэгжүүлэх, биелэлтийг нь хангуулах үүрэгтэй.

Захиргааны байгууллага бусдад хандан гаргасан шаардлага нь зохих ёсоор биелэгдээгүй тохиолдолд өөрөө албадлагын журмаар гүйцэтгүүлэх ёстой болдог. Өөрөөр хэлбэл, захиргааны байгууллага шийдвэрийнхээ гүйцэтгүүлэх ёстой болдог. Захиргааны байгууллагаас ийнхүү шаардлагаа өөрөө хариуцан гүйцэтгүүлж буй байдал нь харин иргэдийн хувьд боломжгүй байдаг.

Иргэд нь өөрсдөө албадлагын аргыг хэрэглэх ямар ч боломжгүй учраас бусдад гаргасан шаардлагаа шүүхийн журмаар барагдуулах хэрэгтэй болдог.¹

Иймд онолын хувьд шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэл, захиргааны байгууллагын шийдвэр гүйцэтгэл гэсэн ойлголтыг ялгаж үздэг.

Гурав. Шийдвэр биелэгдэх баталгааг хэрхэн хангах талаар

ЗХХШТХ-ийн 5 дугаар зүйлийн 5.3 дахь хэсэгт "Захиргааны хэргийн шүүхийн актыг биелүүлээгүй этгээдэд энэ хууль, Эрүүгийн хууль болон хууль тогтоомжийн бусад актад заасан хариуцлага хүлээлгэнэ." гэж заасан байдаг.

Шүүхийн шийдвэрийн биелэгдэх нөхцлийг хангахын тулд шүүхийн шийдвэрийг биелүүлэхгүй бол захиргааны болон эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэх тухай шийдвэртээ дурдаж болох юм. Германы

Захиргааны Шүүхийн тухай хуулийн 172 дугаар зүйлд захиргааны байгууллага шүүхийн шийдвэрийг биелүүлээгүй тохиолдолд анхан шатны шүүх шийдвэр гарган:

Уг захиргааны байгууллагыг 10 мянга хүртэл өврогоор торгохыг хугацаа заан сануулах;

Заасан хугацааг хэтрүүлбэл дээрх мөнгийг гаргуулахаар заасан байдаг байна. ЗШТ хуулийн 172-т албадлагын өөр арга хэмжээний тухай дурдаагүй байна.² Энэ нь захиргааны байгууллага шүүхийн шийдвэрийг биелүүлээгүй тохиолдолд торгууль ногдуулах замаар шүүхийн шийдвэр биелүүлэхийг албадаж буй хэрэг юм.

Хэрвээ шүүхийн шийдвэрийг тогтоосон хугацаанд биелүүлэхгүй бол Эрүүгийн хуулийн 258 дугаар зүйлийн 258.1-д (Шүүхийн шийдвэрийг үл биелүүлэх) заасан хуулийн хүчин төгөлдөр болсон шүүхийн шийдвэр, магадлал, шүүхийн тогтоолыг санаатай биелүүлээгүй гэсэн үндэслэлээр эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэх үндэслэл болно.

Энэ нь шүүхийн шийдвэрийг гүйцэтгэж буй ажиллагаа биш боловч шүүхийн шийдвэрийг биелүүлэх, гүйцэтгүүлэхэд чухал нөлөөтэй юм.

Эрүүгийн хуулиар шүүхийн шийдвэрийг биелүүлэхэд чиглэгдсэн уян хатан зохицуулалтыг хийж өгсөн байдаг. Тухайлбал, эдгээр зохицуулалтыг авч үзье.

Захиргааны хариуцлагын тухай хуулийн 30 дугаар зүйлийн (шүүхийг үл хүндлэх) 3 дахь

хэсэгт шүүхийн шийдвэрийг тогтоосон хугацаанд хүндэтгэх шалтгаангүйгээр биелүүлээгүй буюу биелүүлэхэд саад учруулсан бол 500-10.000 төгрөгөөр торгох, мөн 30 дугаар зүйлийн 4-т (Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэлийн албаны ажилтны хууль ёсны шаардлагыг үл биелүүлэх, заналхийлэх) шийдвэр биелүүлэхээс санаатайгаар зайлсхийсэн бол 5000-10.000 төгрөгөөр торгох шийтгэл ногдуулахаар заасан. Мөн Эрүүгийн хуулийн 258 дугаар зүйлийн 258.1-д (Шүүхийн шийдвэрийг үл биелүүлэх) хуулийн хүчин төгөлдөр болсон шүүхийн шийтгэх тогтоол, шийдвэр, магадлал, шүүхийн тогтоол, шүүгчийн захирамжийг санаатай биелүүлээгүй, эсхүл биелүүлэхэд нь зориуд саад учруулсан бол хөдөлмөрийн хөлсийн доод хэмжээг тавасаа тавь дахин нэмэгдүүлсэнтэй тэнцэх хэмжээний төгрөгөөр торгох, нэг зуугаас хоёр зуун тавин цаг хүртэл хугацаагаар албадан ажил хийлгэх, нэгээс гурван сар хүртэл хугацаагаар баривчлах, эсхүл хоёр жил хүртэл хугацаагаар хорих ял шийтгэхээр заасан байдаг.

Эрүүгийн хуулийн 258 дугаар зүйлд заасан (Шүүхийн шийдвэрийг үл биелүүлэх) гэмт хэрэгт сэжигтнээр тооцогдсон, яллагдагчаар татагдсан, ял шийтгэгдсэн этгээд шүүхийн шийдвэрийг биелүүлсэн бол эрүүгийн хариуцлагаас чөлөөлөгдөнө.

Иймд ЗХШ шийдвэртээ шүүхийн шийдвэрийг тогтоосон хугацаанд биелүүлэхгүй бол Захиргааны хариуцлагын тухай хууль болон Эрүүгийн хуульд заасан хариуцлага хүлээлгэх талаар дурдаж болох юм.

¹П.Одгэрэл. "Захиргааны эрх зүйн ерөнхий анги", УБ. 2004 он. 173 дахь тал

²Ханнес Зайдел-ийн сан, Эрх зүйн боловсрол академи, "Захиргааны хэргийн шүүх: Монгол дахь шинэтгэл, дэлхийн улсуудын жишиг", УБ. 2004 он. Доктор В.Дурнер. "Захиргааны шүүхийн шийдвэрийг биелүүлэх нь" илтгэл. 244 дэх тал

Гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх ажилд холбогдох зарим асуудал

Түүх сөхвөл:

1921 оны 7 дугаар сард Нийслэл хүрээг чөлөөлж, Ардын төр засгийн газрын 6 дугаар хуралдаанаар дэг журам сахиулах жинхэнэ ард түмний эрх ашгийг хамгаалагч "Сэргийлэх цэрэг"-ийг байгуулсан.

Энэ нь Цагдаагийн байгууллагын суурийг тавьсан төдийгүй аливаа хэрэг явдлаас урьдчилан сэргийлэх бодлогын эхлэл болсон юм.

1923 онд Засгийн газрын хуралдаанаар олон түмэнд зориулсан анхны "Ухуулах бичиг"-т "Нийслэл хүрээний газар аливаа хүн архи уух, мөрийцөн наадах, хэрүүл шуугиан өдүүлэх, шөнийн цагаар чимээ гаргах, гал усны аюул болох, хулгайлах, булаах зэрэг бүхий л гашуун самууныг цагдан байцаалгах"-ыг олон түмэнд сануулж, бас цаазалсныг зөрчвөөс цээрлэн шийтгэх журмыг зөвшин баталсан байна.

Уг журамд "Ямнаас зохих газруудад хүргүүлэн тушаасныг өөр өөрийн харьяат газруудаас олонд зарлах тул ... аливааг ухамсарлан мэдэж, хичээнгүйлэн дагаж явбаас зохимой" гэсэн заалт нь хэрэг явдлаас урьдчилан сэргийлэх, түүгээр ч барахгүй төр, захиргаанаас эхлээд нийт байгууллага, иргэдийн эрхэм үүрэг нь гэж тодотгож өгсөн чухал баримт болсон юм.

Тэр үеэс эхлэн хууль ёсыг сахин биелүүлэх, гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх

Л.Билгээ

/ЦЕГ-ын хэвлэл мэдээллийн ажилтан, хурандаа/

ажилд олон түмнийг татан оролцуулах талаар тухайн үеийн нам, төрийн байгууллагуудаас олон чухал арга хэмжээ авч байсан.

1941 онд МАХН-ын Төв хороо, Сайд нарын Зөвлөлийн хамтарсан 41 дүгээр тогтоолоор ардын цагдан сэргийлэхийн ажилд туслах сайн дурын бригадыг байгуулахаар шийдвэрлэж, дагаж мөрдөх журмыг баталсан нь гэмт хэрэгтэй тэмцэх, урьдчилан сэргийлэх ажилд ард олныг өргөн оролцуулах шийдвэртэй алхам болжээ. Энэ үеэс эхлэн иргэд, хөдөлмөрдөөс цагдаагийн байгууллагад идэвхтэй туслах хөдөлгөөн амжилттай өрнөж ирсний учир улс орны үндэсний аюулгүй байдал, эрүүгийн нөхцөл байдал тогтворжиж, иргэдийн эрх чөлөөг хамгаалха асуудал баталгаажиж ирсэн.

1960 онд МАХН-ын Төв хорооны 170 дугаар тогтоолд "Ухуулга сурталчилгааны ажлыг

олон хэлбэрээр зохиох, гэмт хэрэг, зөрчилд өртөж болзошгүй хүмүүсийг биечлэн ангилах, эргүүл шалгалтын ажлыг хүчтэй болгож хэргийг илрүүлэн арилгах нь нам, улс, олон нийтийн тусалцаанд түшиглэх ёстой" гэж заасан.

Мөн онд гэмт хэрэгтэй тэмцэх, урьдчилан сэргийлэх ажлыг сайжруулах зорилгоор хуулийн байгууллагуудын ажлын холбоо, хамтын ажиллагааг сайжруулах тухай хуулийн дээд байгууллагуудын хамтарсан тушаал гаргасан. Энэ бүхэн нь улс орны эрүүгийн нөхцөл байдлыг эрүүлжүүлэх, гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх, ялангуяа Цагдан сэргийлэх байгууллагад туслах олон нийт (ЦСБТОН)-ийн бригад нөхөрлөлийн ажлыг сайжруулж, гэмт хэргийг ганцхан сэргийлэх төдийгүй ард иргэд нийтээрээ тэмцэх боломжийг нээж өгсөн. Энэ нь тус оронд гэмт хэргийг үндсээр нь "устгах" зорилтыг хэрэгжүүлэхэд ард түмнийхээ өргөн тусалцаа дэмжлэгийг авч ажиллах ирээдүйтэй бодлого байлаа. ЦСБТОН-ийн бригад нь хэв журам, мөрдөн байцаах ажилд туслах, авто техникийн, галын сайн дурын, есвөрийн сэргийлэгчдийн, залуучуудын өмч хамгаалах бригад, зөвлөл, бүлэг гэж төрөлжсөн хэлбэрүүдэд шилжиж 40 шахам мянган гишүүд, хөдөлмөрдчийг эгнээндээ нэгтгэсэн сайн дурын бие даасан байгууллага болтлоо хөгжин дэвшжээ.

Иймээс тэдний үйл ажиллагааг улам идэвхжүүлэх зорилгоор 1968 онд Цагдан сэргийлэх байгууллагад туслах хүчний анхдугаар, 1974 онд

улсын 2 дугаар зөвлөгөөнүүдийг зохион байгуулан, гэмт хэрэгтэй тэмцэхэд амжилт гаргасан олон зуун гишүүнийг төрийн одон медалиар шагнасны гадна, аймаг нийслэлд энэ ажлыг мөн зохион байгуулж, үйл ажиллагааг нь идэвхжүүлэх ажлыг жил бүр хийдэг болсон.

Төр сагсаас ЦСБТОН бригадын энэ хэлбэр нь гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэхэд иргэдийн идэвхтэй цөөн хэсэг нь хамарч байгааг тэмдэглээд, энэ ажил нь бүх ард түмний үйл хэрэг байх ёстой гэж үзэж Ардын нөхөрлөлүүд, Нийгмийн хэв журам хамгаалах олон нийтийн төвүүдийг нутаг дэвсгэрээр нь байгуулан сум, дүүрэг, хорооны засаг дарга нарыг сонгож ажиллуулах болсон. Энэ нь гэмт хэрэгтэй тэмцэх, урьдчилан сэргийлэхэд олон түмнийг татан оролцуулах аргын нэг байлаа.

Ингэж гэмт хэргийн эсрэг нийтийн тэмцлийг өрнүүлэхэд тухайн үеийн нам, төрөөс тууштай бодлого, зорилт дэвшүүлэн хэрэгжүүлж тодорхой арга хэмжээ авч байсан. Иймээс 1960-1980 –аад оны үед гэмт хэргийн гаралт буурч жилд дунджаар 6000 гэмт хэрэг бүртгэгдэж, хүний амь насыг санаатай бүрэлгэх, хүчин дээрэм болон бүлэг зохион байгуулалттай хэргүүд харьцангуй бага гарч, илрүүлэлт ч ахицтай байсан түүхийг үгүйсгэх аргагүй.

Гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх асуудлын тухайд:

Монгол улс 1990 оноос ардчиллын замд орж, зах зээлийн системд шилжих болсон. Шилжилтийн энэ үеийг далимдуулан тухайн үеийн төр, засгийн зарим удирдлага, албан тушаалтнууд ард түмний хөлс цусаар бүтээгдсэн улсын үйлдвэрүүд, өмч хөрөнгийг хуваан идэн, банкаа хоослон

гадаад дотоодод шилжүүлэн ажилгүйдэл, ядуурлыг бий болгосон. Улс орныг эмх замбараагүй байдалд оруулсан. Хүний сурч боловсрох явдал ч хязгаарлагдаж, мөнгөөр илэрхийлэгдэх болсон.

Жилд дунджаар эрүүгийн 22 мянга, иргэний 30 мянга гаруй, захиргааны 10 мянган хэрэг маргаан, зөрчил бүртгэгддэг болж, улс орны эрүүгийн нөхцөл байдал ихээхэн хүндэрсэн.

УИХ, Засгийн газраас энэ бүхэнд дүгнэлт хийж, гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх чиглэлээр хэд хэдэн хөтөлбөр төлөвлөгөөг боловсруулжирсан.

1992 онд Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн дэргэд нийгмийн дэг журам хангах түр зөвлөлийг, 1995 онд Засгийн газрын дэргэд тус тус байгуулж, 1996 оноос Хууль зүйн сайдад уг үүргийг хариуцуулж гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх ажлыг эрчимжүүлэх арга хэмжээг авсан. Монгол Улсын Ерөнхийлөгчөөс 1998 онд 06дугаар, 2001 онд 25 дугаар зарлиг зэрэг хэд хэдэн чухал эрхийн акт гаргаж, Зохицуулах зөвлөлийн бүрэлдэхүүн, ажиллах дүрмийг шинэчлэн баталж ажиллуулсан

Мөн Монгол Улсын Засгийн газраас "Хулгайн гэмт хэрэгтэй тэмцэх" /2002/, "Хүүхдийн болон түүний эсрэг гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх үндэсний хөтөлбөр" /1999 он/, Монгол Улсын Засгийн газраас "Архидан согтуурахтай тэмцэх талаар авах зарим арга хэмжээний тухай" тогтоол /1994он/, "Архидан согтуурахтай тэмцэх тухай" /2000 он/, "Согтууруулах ундаа хэтрүүлэн хэрэглэсэн этгээдийг албадан эрүүлжүүлэх тухай" /2003он/ Монгол Улсын хуулиудыг батлан гаргаж мөрдүүлсэн нь улс орны

хэмжээнд гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэхэд нөлөө үзүүлж байна.

Монгол Улсын Засгийн газраас 1997 онд "Гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх тухай" Монгол Улсын хуулийг батлан, гэмт хэрэгтэй тэмцэх, урьдчилан сэргийлэхэд нийтийн тэмцлийг өрнүүлэх чиглэдийг баримтасан.

Ингэж улс оронд гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх ажлыг эрчимжүүлж, ялангуяа Цагдаагийн байгууллагын гэмт хэрэгтээс урьдчилан сэргийлэх албаны бүтэц, үйл ажиллагааг боловсронгуй болгон гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх хэлтэс, төв, орон нутгийн цагдаагийн газар, хэлтэст гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх ажилтны орон тоог баталж, зарим аймаг хотод гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх тасгийг байгуулж, эрх зүйн орчинг бүрдүүлж өгсөн.

Гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэхэд төрийн болон төрийн бус байгууллага, иргэдийн туслалцааг авч ажиллах, хамтын ажиллагааг сайжруулах зорилгоор гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх хэлтсийг "Олон нийттэй харьцах хэлтэс" болгон өөрчилж, ажлын чиг үүргийг тодорхойлсон.

Цагдаагийн байгууллага Монголын нээлттэй нийгэм хүрээлэн /Соросын сан/-тэй хамтран "Цагдаа олон нийтийн хамтын ажиллагаа" төслийг хэрэгжүүлж байна.

Энэ нь Монгол улсын Цагдаагийн байгууллагын үйл ажиллагааг өөрчлөн шинэчилж, эрх зүйн харилцааг боловсронгуй болгох цагдаа-олон нийтийн хамтын ажиллагааг сайжруулах, цагдаагийн үйл ажиллагааг иргэншүүлэх, цагдааг олон түмний дотор үйлчилдэг, үйлчилгээний байгууллага болгон төлөвшүүлэх хэлэл тавигдаж байна.

**Гэмт хэрэгээс урьдчилан
сэргийлэх хуулийн
хэрэгжилтийн өнөөгийн
байдал:**

1. Хуулийн дагуу бүх шатны Иргэдийн төлөөлөгчдийн хурал, нутгийн төр, захиргаад, яам, агентлаг, төрийн бусад байгууллага, алба эрхэлсэн ажлынхаа хүрээнд гэмт хэрэгтэй тэмцэх, урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээг боловсруулж хэрэгжүүлэх ёстой. Бас холбогдох хууль тогтоомжийг мэдээлэх, сурталчлах, сургалт зохион байгуулах үүрэгтэй.

Мөн гэмт хэргийн шалтгаан нөхцөлийг арилгахад чиглэсэн эдийн засаг, улс төр, эрх зүй, ёс суртахуун, хүмүүжлийн болон зохион байгуулалтын чанартай урьдчилан сэргийлэх нийтлэг болон нэг бүрчилсэн арга хэмжээг явуулж, олон түмнийг энэ үйлст өргөнөөр татан оролцуулах юм.

Тухайн нутаг дэвсгэр дээр гарч байгаа гэмт хэрэг, түүний шалтгаан нөхцөлийг арилгах талаар харьяа нутаг дэвсгэрт орших аж ахуйн нэгж, байгууллагаас зохиож байгаа ажлыг хэлэлцэн чиглэл өгч, гэмт хэрэгээс урьдчилан сэргийлэх ажилд зориулан төсвөөс санхүүжүүлэх хөрөнгийн хэмжээг тогтоож өгөхөөр хуульчилсан.

Хөрөнгийн хэмжээг батлахдаа тухайн ажилд шүүхийн шийдвэр биелүүлэх, замын хөдөлгөөний болон хэв журмын зөрчлийг арилгах чиглэлээр торгосон мөнгийг улсын орлого болгосон, мөн торгох ял ногдуулж төсөвт тушаасан мөнгөний 40 хувьтай тэнцэх хэмжээний хөрөнгийг гэмт хэрэгээс урьдчилан сэргийлэх ажилд зориулахаар хуульчилсан.

Гэтэл ихэнх аймаг, дүүргүүд гэмт хэрэгээс урьдчилан

сэргийлэх ажилд зарцуулах ёстой уг мөнгийг өөр зүйлд зарцуулснаар Засгийн газрын 1994 оны 106 дугаар тогтоолын гуравдугаар хавсралтаар батлагдсан "Цагдаагийн туслах ажилтан" гэдэг цагдаад туслах цорын ганц хүчнийг тараахад хүргээд байгаа.

2. "Гэмт хэрэгээс урьдчилан сэргийлэх тухай" Монгол улсын хуулийн 3 дугаар бүлгийн 12 дугаар зүйлийн 1-д "Нутгийн захиргааны байгууллага харьяа нутаг дэвсгэрийнхээ хэмжээнд гэмт хэрэг, нийгмийн хэв журмын зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээг авахдаа:

- Иргэдийг нийтийн эргүүлд гаргах

- Хэв журмын урамшилтай эргүүл жижүүрийг томилох

- Нийгмийн хэв журам хамгаалах олон нийтийн байцаагчаар ажиллуулна гэж заасан.

Гэтэл энэ заалт төв, орон нутагт одоо болтол бүрэн хэрэгжихгүй гэмт хэрэгээс урьдчилан сэргийлэх ажилд олон түмний туслалцааг авах явдал тунхаглалын шинж чанартай үргэлжилсээр байгаа юм.

Нутгийн төр, захиргаад иргэдийг нийтийн болон урамшилтай эргүүл, жижүүрээр ажиллуулах тухай Монгол улсын Хууль зүйн сайдын 1998 оны 57, 1999 оны 38 дугаар тушаалуудыг хэрэгжүүлж биелүүлэх асуудал бараг эхлээгүйгээс гэмт хэрэг, түүний дотор хулгайн гэмт хэрэг мөн олон нийтийн газарт гэмт хэрэг үйлдэх явдал үргэлжилсээр байна.

Хулгайн гэмт хэрэг сүүлийн жилүүдэд бүртгэгдсэн нийт гэмт хэргийн 40-60 хувийг эзэлсээр л байна.

Өнөөдөр дээрэмдэх хэргийн 53.3, булаалтын 48.0, танхайрах гэмт хэргийн 28.7, хүн

амины гэмт хэргийн 19.7, хүчиндэх хэргийн 15.8, хулгайлах гэмт хэргийн 4.5 хувь гудамж талбайд үйлдэгдсэн.

Улсын хэмжээнд ял шийтгэлгүй болох хугацаа дуусаагүй байсан үедээ буюу ял хойшлогдсон, ял тэнссэн, хорихоос суллагдсандаас давтан гэмт хэрэг үйлдэх нь аймаг, нийслэлд үргэлжилж зарим аймгуудад өссөн.

Ялангуяа, гэмт хэрэгээс урьдчилан сэргийлэх хуулийн хэрэгжилтийг хангахад нутгийн төр, захиргааны байгууллагууд, оновчтой үр дүн гаргахуйц санал санаачлага гаргаж, гэмт хэрэгээс урьдчилан сэргийлэх талаар олгох ёстой хөрөнгө, хүчийг зөв ашиглан гэмт хэргийг бууруулахад чиглэгдсэн арга хэмжээ, түүний дотор гэмт хэрэгээс урьдчилан сэргийлэх нэг бүрчилсэн арга хэмжээ ихээхэн дутагдаж байна.

Тэгвэл зах зээл хөгжсөн орнуудад цагдаагийн байгууллагыг хэрхэн дэмжиж, гэмт хэргийн эсрэг нийтийн тэмцлийг яаж өрнүүлж зохион байгуулж, хүч бололцоог нь яаж ашигладаг талаар хэдэн жишээ толилуулая.

Сингапур Улсын цагдаагийн байгууллага гэмт хэрэгтэй тэмцэх зорилгоор цагдаагийн гэрээт ажилтан олноор ажиллуулж цалин олгодог. Мөн "Цагдаагийн фонд" байгуулан цагдаагийн ажилтан илүү цаг ажиллах, тэтгэвэрт гарах, гачигдалтай үед нь тусалдаг.

Япон Улсад цагдаагийн байгууллагын үйл ажиллагааг дэмжихтэй холбогдсон "Гэмт хэрэгээс сэргийлэх иргэний нийгэмлэг", "Өсвөр үеийн өв тэгш хүмүүжлийн байгууллага", "Галын аюулаас сэргийлэх сайн дурын байгууллага", "Нутаг дэвсгэрийн иргэдийн

байгууллага", "Хөршийн холбоо" болон эмэгтэйчүүдийн нийгэмлэг, ахмадын нийгэмлэг, худалдааны гудамжны эвсэл зэрэг олон байгууллага "бүх салбарт гэмт хэрэг, осол, зөрчлөөс сэргийлэх" үйл ажиллагаа явуулдаг.

Улс болон орон нутгийн захиргааны байгууллагаас гэмт хэрэгтэй тэмцэх, урьдчилан сэргийлэх, эдгээр байгууллагуудыг хөгжүүлэх, түүний үйл ажиллагааг дэмжих зардлын санг байгуулж тусалдаг.

"Гэмт хэргээс сэргийлэх нийгэмлэгүүдийн холбоо" нь орон нутгийн засаг захиргааны нэгжид зохион байгуулагдан төр засаг, хувийн хэвшлийнхэнтэй нягт хамтран ажилладаг хүчирхэг томоохон байгууллага болсон байна.

Умард Ирландын хэмжээгээр цагдаагийн байгууллагатай 110 хүндэтгэх хороо хамтарч ажилладаг. Эдгээр нь сайн дурын үндсэн дээр байгуулагдсан. Хорооны гишүүд 2 сард нэг удаа цагдаагийн дарга, хариуцлагатныг урьж гомдол, санал, мэдээллээ солилцдог. Цагдаагийнхан ч ихэнх мэдээллээ тэднээс авдаг аж.

Гадаадын орнуудад ялангуяа, ХБНГУ, АНУ-д цагдаа нарт туслах "сайн дурынхан", "Ардын нөхөрлөлийн гишүүд" ажиллаж, хүмүүсийн энх амгалан байдлыг сахиулж, хэрэг зөрчлөөс урьдчилан сэргийлж байдаг.

Түүгээр ч барахгүй америкууд болон германууд орчин үеийн ертөнцөд гэмт хэрэг газар авч гаврч байхад дан ганц төрийн цагдаа нарт найдаад хол явахгүй үе эхэлж байна гэж үзсэн аж. Ийм үед иргэд "өөрсдөө л өөрийгөө хамгаалах" номлол, үзэл санааг дэвшүүлэн ажилладаг.

Өнөөдөр АНУ-д 1.6 сая хувийн цагдаа ажиллаж байгаа нь

төрийн цагдаа нараас гурав дахин их тоо гэсэн.

Хувийн цагдаа нар хар өнгийн сүрлэг дүрэмт хувцастай, хүн даахын араггүй хүнд бахим шахаайтай, сум нэвтэрдэггүй хантазтай, "магнум" хэмээх гар буутай байдаг. Тэд бие томтой, үнэхээр сүрдмээр хүмүүс байдгаас багачууд тэднийг дууриах нь бий. Тэднийг нэг ёсондоо "ардын нөхөрлөлийн гишүүд" гэж болох бөгөөд хүнд хэцүү нөхцөл бий болсон үед алба, байгууллагад туслаж ажилладаг. Орон сууцны хороолол, төмөр замын буудал, машин, тэрэгний зогсоол гээд хүн олонтой газарт эргүүл хийж, хэв журам сахиулна. Тэдний цалинг иргэд, байгууллага гаргана. Тэд хэн нэгэн гэмт этгээдийг цагдаа иртэл барин саатуулах эрхтэй.

Сүүлийн үед иргэд цагдаа нарт итгэл алдарч хар хувцастнуудыг ажиллуулахыг хүсэмжлэх болж, томоохон зарим хороолол гэхэд ард, иргэд өөрсдийн мөнгөөр уг салбарыг байгуулан ажилласны үр дүнд хулгай дээрэм, хүн амины хэрэг эрс багассан байна.

Аляска мужид гэхэд л 300 орчим суурин газар байгаагийн томоохон хотод нь цагдаагийн газар ажилладаг. 60-600 хүн амтай 122 сууринд "аюулгүй байдлыг хамгаалагч" гэсэн нэртэй тусгай цалинтай, орон тооны бус ажилтан хэсгийн төлөөлөгчийн удирдлагын доор ажилладаг. Тэднийг оршин суугчдын саналыг харгалзан шилж сонгон авч 42 оногийн дамжаанд сургаж, бэлтгээд цагдаагийн бус дүрэмт хувцсаар ханган ажилд нь оруулдаг.

Мөн Герман Улсад "Иргэний хамгаалалт" буюу Ардын нөхөрлөлийнхөн ажилладаг. Кельн хотын хорооллын оршин суугчид сар бүр 100 маркийн төлбөр төлж, хувийн харуул хамгаалалтын пүүс ажиллуулсны ачаар тэр

хорооллынхон амар тайван аж төрөх болсон.

Цагдаа болон ардын нөхөрлөлийнхөн ажиллуулахад хотын төсөв, иргэдийн чадал дутагдах үед иргэд, "өөрсдийгөө өөрсдөө хамгаалъя" гэсэн уриа гаргаж шөнө хоёр хоёророо, өдөр ганц нэгээрээ эргүүл хийж, сайн дураараа ажиллан хэрэг, зөрчил илрүүлдэг.

Германы Саксон-Анхальт мужийн Кальбе хотынхон нутгийн карагтийн клубыг өөрсдөө санхүүжүүлэн ажиллуулж, хотын цэцэрлэг, сургууль, биеийн тамирын талбай, хоршоо дэлгүүрийн хавиар хэв журам сахиулах үүргийг хүлээлдэг. Ардын нөхөрлөлийнхөн "Үз, сонс, мэдэгд" гэсэн уриагаар ажилладаг. Өнөөдөр энэ улсад цагдаагийн зэргэцээ 1500 гаруй хувийн хамгаалалтын албан газар, пүүст 112 мянга гаруй хүн ажиллаж, хэв журам зохицуулж, бүх төрлийн гэмт хэргийг багасгах, урьдчилан сэргийлэхэд их үүрэг хүлээж байгааг германчууд өндөр үнэлж, өөрсдөө ч энэ ажилд идэвхтэй оролцох болж.

Зах зээл өндөр хөгжсөн орнуудын туршлагыг хуулбарлахгүй ч гэсэн бололцоотой хэсгийг нь тусган авч, гэмт хэргийн эсрэг нийтийн тэмцлийг өрнүүлэн ард түмнийхээ амгалан аж төрөх таатай нөхцлийг бүрдүүлэх цаг болжээ.

Сүүлийн үед "мал сүргийг гэмт халдлагаас хамгаалах Монголын нийгэмлэг" байгуулагдаж, төв орон нутагт алаг цоог ажиллаж байна. "Иргэдийг гэмт халдлагаас хамгаалахад туслах монголын нийгэмлэг" мөн саяхан сайн санаат хэсэг залуу "цагдаа-олон нийтийн холбоо" байгуулан дүрэм журмаа боловсруулан ажилдаа орсон нь сайшаалтай.

Гэтэл "Хүний сайн сайхны төлөө" гэсэн нийгэм-

лэгүүдийн үйл ажиллагаа олон түмний дэмжлэгийг олгогтой авахгүй зөвхөн санаачлагч, идэвхтэй хэсэг хүмүүсийн бөөгнөрөл болж хувирах хандлагатай байгаа.

Иймээс зах зээл өндөр хөгжсөн орнуудын туршлага уг нийгэмлэгүүдийн үйл ажиллагааг төрөөс дэмжиж чиглүүлж удирдах, ялангуяа төв, орон нутгийн бүх шатны дарга нар ч ажлаа холбож, гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх үндсэн хэрэгсэл болгож ажиллах явдал чухал байна.

3. Өнөөдөр гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх гол үүрэг гүйцэтгэж байгаа хэсгийн төлөөлөгч, байцаагч нарын ажиллах нөхцөл бололцоо муу байгаагаас гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх ажилд нөлөөлж байна. Зөвхөн нийслэлийн хэсгийн байцаагч нарын дунд явуулсан судалгаанаас үзэхэд ажиллах нөхцөлөөр 17.7 хувь нь дунд, 37.7 хувь нь хангаагаагүйн дээр 37.7 хувь нь телефон утасгүй байгаа юм. Ажлын байршлын хувьд авч үзвэл хэсгийн байцаагчдын 37.4 хувь нь аж ахуйн нэгж, байгууллагын байранд, 31.1 хувь нь хонгил /подвал/-д байрлаж, үйл ажиллагаагаа явуулдаг гэжээ.

Хөдөөгийн 7 аймгийн 40 гаруй сумын хэсгийн төлөөлөгчид тогтсон орон сууцгүй, ер нь сумын хэсгийн төлөөлөгчдийн 34.6 хувь нь айлд амьдарч байгаагийн гадна гэр бүлийн хүмүүсийн 56.6 хувь нь ажилгүй байгаа гэсэн судалгаагтай.

Тэд гэмт хэрэг гарч байгаа шалтгааныг:

- Архидалтаас/25.8 хувь /
- Цагдаагийн өнөөгийн хүч бололцоо дутмагаас /20хувь/
- Орчны гэрэлтүүлэг,
- гудамжин номоор дугаарыг шинэчлээгүйгээс/13.3 хувь/
- Баар цэнгээний газар

олширсноос /11 хувь/ ихээхэн нөлөөлж байна гэж үзжээ.

Энэ бүхэн хэсгийн байцаагч, төлөөлөгчдийг тогтвор суурьшилтай ажиллуулах, түүнээс улбаалан гэмт хэрэгтэй тэмцэх, урьдчилан сэргийлэх үүргээ амжилттай биелүүлэхэд нь нөлөөлж байгаа бэрхшээл гэдгийг анхаарах ёстой.

4. Өнөөдөр гэмт хэргийн шалтгаан нөхцлийг судлах, хэрэг зөрчил гарч байгаа цэгт иргэдийн анхаарал, цагдаагийн хүчийг төвлөрүүлэх шаардлагатай байна.

Нийслэлийн нэг хороо гэхэд 2800-3200 шахам өрх айлтай байхад хөдөөгийн зарим сум 600 өрхтэй байх жишээтэй. Үүнээс шалтгаалж иргэдийнхээ шилжилт хөдөлгөөнийг ч хийж чадахаа байсан. Гадаад орноос төдийгүй хөдөөнөөс ирсэн хүмүүсийн бүртгэл судалгаа хангалтгүй, хэн гэдэг хүн хэнийд хэдэн жил болж байгааг ч бүртгэж чадахгүй болсон.

Хэн дуртай нь аймаг, хошуу хэсэн сэлгүүцэж хүүсэн цагтаа гэмт хэрэг үйлдэж хэсүүчлэн өөр аймаг, сум дүүрэгт шингэж алга болдог. Зөвхөн Улаанбаатар хотод сүүлийн дөрвөн жилд бусад аймаг, хотоос ирсэн сэлгүүцэгчид 1371 гэмт хэрэг үйлдсэн байх жишээтэй.

Зарим хүн Баян-Өлгий, Баянхонгор, нийслэлийг дамжиж хэд хэдэн удаа эрүүлжигдэж, захиргааны журмаар торгууль, баривчлагдаж, бүр тэнсэн харгалзах ял авах явдал ч үзэгдэж байна. Энэ нь хуулийн байгууллагуудын ажлын уялдаа холбоо муу, шийтгэлийг бүртгэх систем бүрэн тогтоогүй байгаатай холбоотой. Ингэж хүнийг гэмт хэрэгт дахин давтан оруулах, зарим гэмт хэрэгтнийг ял завшуулахад хүргэж байгаа юм.

Ялангуяа, нийслэлийн хэмжээнд хороод, хорооллын системд шилжүүлж, хэсгийн

цагдаагийн орон тоог яаралтай нэмж цэг рүү тараан төвлөрүүлж, ажиллуулах шаардлага амьдралаас урган гарч байна.

5. Нөгөө талаар аймаг, дүүрэг, сум хороо, цагдаагийн газар, хэлтсийн ажлыг дүгнэхдээ урьдчилан сэргийлэх арга ажиллагааг гол үзүүлэлт болгон хариуцсан аймаг, дүүрэг, сум хороо, хэсэгт гэмт хэргийг бууруулах талаар авсан бодитой арга хэмжээ, хэргийг бууруулсан үр дүнгээр нь хэмжих цаг болж. Ялангуяа, эрүүгийн нөхцөл байдал хүндэрсэн цэгүүдэд иргэд, аж ахуйн нэгж, байгууллагыг оролцуулах, нутаг орны эрүүгийн нөхцөл байдлыг эрүүлжүүлэх, хэрэг зөрчлийг бууруулахад чиглэгдсэн удирдлага, зохицуулалтын ажил, тэдний дэмжлэг туслалцаа ихээхэн үгүйсгэгдэж байна.

Ер нь гэмт хэргийг гарсны дараа, хохирол амссаны дараа эцсийн олох гэж хөөцөлдөх биш, гарахаас нь өмнө хамтран ажиллаж, урьдчилан сэргийлэх нь хамгийн чухал.

Өнөөдөр зөвхөн нийслэлд төрийн яам, агентлагууд, аж ахуйн нэгж, байгууллагын зонхилох хувь, улс төрийн болон хүний төлөө нэртэй олон байгууллага, сангууд ажиллаж байна.

Энэ их хүчинд тулгуурлан эрүүгийн нөхцөл байдлыг эрүүлжүүлэх, сахилга, дэг журам тогтоох бүрэн бололцоотой.

Гэмт хэргийн улмаас учирсан эдийн бус хохирлын нэхэмжлэлийг шийдвэрлэх аргыг тодорхойлох нь

Ц.Одончимэг
/ХЗҮТ-ийн эрдэм
шинжилгээний ажилтан/

Эрх зүйт төрийн нэг үндсэн зарчим бол эрх зүй буюу хууль дээдлэх зарчим юм. Энэхүү зарчим нь гэм буруутай этгээд бусдад учруулсан хохирлоо хариуцаж арилгах учиртайг илтгэнэ.

Гэмт хэргийн улмаас учирсан эд хөрөнгийн болон эдийн бус хохирол хүлээсэн этгээд өөрт учирсан хохирлоо нөхөн төлүүлэх буюу сэргээлгэх эрх нь Монгол Улсын Үндсэн хуулийн 16 дугаар зүйлийн 14 дэх хэсэгт иргэн *"...бусдын хууль бусаар учруулсан хохирлыг нөхөн төлүүлэх...эрхтэй"* хэмээн тусгалаа олжээ.

Монгол Улсад 2002 оны 9 дүгээр сарын 1-ний өдрөөс эхлэн хүчин төгөлдөр үйлчилж буй ЭБШХ-аар *"нэр төр, алдар*

хүнд, санаа сэтгэл, бие эрхтэн, эд хөрөнгийн хохирол хүлээсэн этгээдийг хохирогч", ИХШХШ тухай хуулиар *"эд хөрөнгийн болон эд хөрөнгийн бус хохирол хүлээсэн этгээдийг иргэний нэхэмжлэгч"* гэж тодорхойлсон нь үндсэндээ эдийн бус хохирол нөхөн төлүүлэх эрхийг бататган хуульчилсан агуулга бүхий шинэлэг зохицуулалт болсон юм. Ийнхүү эдийн бус хохирлыг нөхөн төлүүлэх эрхийг бататгасан нь эрх зүйн, тэр дундаа эрүүгийн байцаан шийтгэх эрх зүйн чухал шинэтгэл болсон юм. Гэвч гэмт хэргийн улмаас учирсан эдийн бус хохирлын нэхэмжлэлийг шийдвэрлэх арга, журмыг хуульчлаагүй байгаа тул уг асуудлыг шийдвэрлэх арга, журмыг тодорхой болгож, эрх зүйн зөв зохицуулалт хийх нь зүйтэй. Үүний тулд эн тэргүүнд эдийн бус хохирол, түүний төрлийг тодорхойлох шаардлагатай.

Эдийн бус хохирлын тухай ойлголт, төрөл

Эдийн бус хохирлыг эрдэмтэн судлаачид янз бүрийн байдлаар тодорхойлсон байдаг. Тухайлбал, Хууль зүйн доктор, профессор **Т.Мөнхжаргал**:

"Гэм хор гэдэгт хохирол төдийгүй санаа сэтгэлийн болон биеийн зовлон шаналал орно. Эд

хөрөнгийн бус гэм хор эд хөрөнгөний бус харилцааг зөрчсөнөөс үүснэ. Тэрхүү зөрчил нь бусдын нэр төр, алдар хүнд, ажил хэргийн нэр хүндийг гутаасан байдлаар илэрдэг байна"¹ гээд зөрчлийн улмаас санаа сэтгэлийн ба биеийн зовлон шаналал учирдаг тухай авч үзсэн байна.

Докторант **Д.Наранчимэг**:

"Материаллаг бус гэм хор нь эдийн засгийн агуулгагүй, өртгөөр илэрхийлж болдоггүй, тухайн этгээдээс салшгүй, амин хувийн шинжтэй /зөрчигдсөн/ эрх байна" гээд "амь нас хохирсон, эрүүл мэндийг сарниулсан, нэр төр, алдар хүнд, ажил хэргийн нэр хүндийг гутаасан зэрэг үнэ өртгөөр илэрхийлж болохгүй гэм хор учирсан байх"-ыг үүнд багтаажээ².

Докторант **Н.Туяа**:

"Эд хөрөнгийн бус гэм хор гэдэг нь иргэний төрөлхийн болон хуулиар олгогдсон эд хөрөнгийн бус эрхэд халдсан болон зөрчсөн үйлдлийн улмаас учирсан сэтгэл санаа, бие махбодийн зовлон шаналгааг хэлнэ"³ хэмээн тодорхойлсон байна.

Эрдэмтэн судлаачид хэдийгээр эдийн бус хохирлыг янз бүрээр авч үздэг боловч ерөнхийдөө *"бусдын хуулиар хамгаалагдсан эрх, ашиг сонирхлыг зөрчсөнөөс үүссэн сэтгэл зүйн болон бие махбодийн таагүй үр дагавар юм"* гэсэн үзэл дээр санал нэгддэг ажээ.

Миний хувьд доктор **Т.Мөнхжаргал**, докторант **Н.Туяа** нарын эдийн бус хохирлыг тодорхойлсон тодорхойлолтод

¹ Т.Мөнхжаргал. Иргэний эрх зүй /тусгай анги/, УБ хот, 1997 он, 163 дахь тал

² Д.Наранчимэг. Иргэний эрх зүйн үндсэн асуудлууд. УБ хот, 1999 он, 89 дэх тал

³ Н.Туяа. Эд хөрөнгийн бус гэм хор, арилгах арга зам. "Монголын төр эрх зүй" сэтгүүл, 1996 он, №2

дараахь үндэслэлээр шүүмжлэлтэй хандаж байгаа юм. Эдийн бус хохирол нь санаа сэтгэл, бие махбодийн таагүй үр дагавар мөн л юм бол зөвхөн эдийн бус эрх зөрчигдсөнөөс бий болохгүй. Жишээлбэл, эд хөрөнгөө сүйтгүүлсэн хүн ч бас санаа сэтгэлийн зовлон шаналалыг эдэлнэ. Жишээлбэл, өвөг дээдсээс уламжлан ирсэн үнэ цэнэтэй эд хөрөнгө, эсхүл орон байраа алдсан этгээдийн эдийн бус эрх биш харин эдийн эрх л зөрчигдсөн боловч тодорхой хэмжээгээр санаа сэтгэлийн зовлон шаналал эдэлдэг.

Ийм учраас **"эдийн бус хохирол гэдэгт хуулиар хамаалагдсан эд хөрөнгийн болон эдийн бус эрхийг зөрчсөнөөс бий болж байгаа сэтгэл зүй болон бие махбодийн сөрөг үр дагаврыг ойлгоно"** гэж тодорхойлбол илүү оновчтой болно. Өөрөөр хэлбэл, эдийн болон эдийн бус эрхэд халдсан эсэхээс үл хамааран эдийн бус хохирол учирч болно гэсэн үг.

Эдийн бус хохирол нь сэтгэл зүй, бие махбодийн сөрөг үр дагавар болохын хувьд ойр дотны хүн нь нас барах, мөн бусад байдлаар эд хөрөнгийн болон эдийн бус эрх нь зөрчигдсөний улмаас бий болох сэтгэл зүйн сөрөг үр дагавар, гэр бул, эмнэлгийн хувийн нууц мэдээллийг задруулсан, нэр төр, алдар хүнд, ажил хэргийн нэр хүндийг гутааснаас нийгмийн амьдралд идэвхтэй оролцох боломжоо алдах, сэтгэл зүйн дарамтанд орох, эрүүл мэндэд хохирол учруулснаас бий болох бие махбодийн өвдөлт зэрэг байдлаар үүсч болдог.

Судалгааны явцаас болон ойлго, практикаас үзэхэд гэмт хэргийн улмаас учирсан эдийн бус хохирлыг:

1. Нэр төр, алдар

хүнд, ажил хэргийн нэр хүндэд учирсан хохирол;

2. Сэтгэл зүйн хохирол;

3. Бие махбодийн хохирол/өвчин, шаналал, зовиур гэх мэт/ гэсэн 3 төрөлд ангилан авч үзэж болох юм.

1. Нэр төр, алдар хүнд, ажил хэргийн нэр хүндэд учирсан хохирол

Хүний нэр төр, алдар хүнд, ажил хэргийн нэр хүндийг Олон улсын болон бүс нутгийн хэмжээнд Олон улсын Конвенцийн хэм хэмжээгээр, дотооддоо Үндсэн хууль, түүнд нийцүүлэн гаргасан бусад хууль, эрх зүйн актуудаар баталгаажуулж ирсэн билээ.

Нэр төр, алдар хүнд, ажил хэргийн нэр хүнд гэдэг нь ерөнхийдөө хамт олон, нийгэм, төрөөс тухайн хүнийг үнэлсэн үнэлэлт хөдлөл /сэтгэл санааны сөрөг үр дагавар/ гэж ангилж болох ба сөрөг сэтгэл хөдлөл нь хүний сэтгэл зүй, улмаар бие махбодийг гэмтээн хохироодог байна.

2. Сэтгэл зүйн хохирол

Гэмт хэргийн улмаас хохирогч болон түүний ойр дотны хүмүүс сэтгэл зүйн хувьд таагүй нөлөөлөлд автаж түүнээс уялбаалан сэтгэцийн янз бүрийн хямралд орох, хөдөлмөрийн бүтээмж буурах, тасалдах, эрүүл мэнд муудах зэрэг сөрөг үзэгдлүүд илрэх магадлал маш өндөр байдаг болох нь судалгааны дүнгээс харагддаг. Тэгэхээр гэмт халдлагад өртсөн хүмүүсийн сэтгэл зүйд гэмтэл учирдаг. Өөрөөр хэлбэл, гэмт хэрэг нь тэдний сэтгэл зүйг гэмтээдэг байна.

1946 онд Дэлхийн эрүүл мэндийн байгууллага /ДЭМБ/ эрүүл мэндийн ойлголтыг "Эрүүл мэнд гэдэг нь хүн зөвхөн өвчин эмгэггүй байх төдийгүй, бие

бялдар, оюун санаа, нийгмийн амьдралын цогц бүрдэл мөн" хэмээн тодорхойлсон байна¹. Энэ тодорхойлолт бол биеийн болон сэтгэлийн эрүүл мэндийн байдлыг хамтад нь авч үзсэнийг илтгэж байгаа бөгөөд гэмт хэргийн улмаас сэтгэл зүйн хохирол амссан этгээд зөвхөн сэтгэл зүйгээр төдийгүй бие махбодироо хохирдог болохыг илэрхийлж өгчээ.

Хүнд орчин тойрны харилцаа болон бусад этгээдийн үйлдлийн үр дүнд сэтгэл хөдлөл үүсдэг ба энэхүү сэтгэл хөдлөлийг зөрөг болон сөрөг сэтгэл хөдлөл /сэтгэл санааны сөрөг үр дагавар/ гэж ангилж болох ба сөрөг сэтгэл хөдлөл нь хүний сэтгэл зүй, улмаар бие махбодийг гэмтээн хохироодог байна.

3. Бие эрхтний хохирол

Эдийн бус хохирол нь санаа сэтгэл, бие махбодийн сөрөг үр дагавар болохын хувьд эрүүл мэндэд хохирол учруулснаас бий болох бие махбодийн шаналал, өвдөлт, зовиур зэрэг байдлаар үүсч болдог. Ийнхүү гэмт хэргийн улмаас бие махбодидоо гэмтэл авсан этгээдийн хувьд зөвхөн бие эрхтэн төдийгүй, сэтгэл зүйн хохирлыг давхар амсаж байдаг байна.

Гэмт хэргийн улмаас учирсан эдийн бус хохирлын нэхэмжлэлийг шийдвэрлэхэд ... эрх ... зүйн зохицуулалтаас шалтгаалан учирч буй бэрхшээл:

Хүний бие махбод, сэтгэл зүй, нэр төрд учирсан хохирлыг шинжлэх ухааны үндэслэлтэй аргаар тогтоон үнэлж тухайн хүний бие махбод, сэтгэл зүй, нэр төрийн "хэвийн байдал"-ыг нөхөн сэргээх арга зам бий болох нь хүний эрхийг хангах чухал ачлал болох юм. Гэтэл Монгол Улс хууль тогтоомжоороо эдийн бус

¹ "Зууны мэдээ" сонин. 2004.10.7. №237 /1747/

хохирлын асуудлыг хүлээн зөвшөөрсөн атлаа түүнийг арилгах, шийдвэрлэх арга замыг хуульчлаагүй байгаа нь хүний эрхийг хангах салбар болон иргэн, эрүүгийн байцаан шийтгэх эрх зүйн шинжлэх ухааны нэг тулгамдсан асуудал болж байна.

Хүний өөрт учирсан эдийн бус хохирлоо арилгуулах эрхийг хамгаалсан үндэсний эрх зүйн зохицуулалтад дүн шинжилгээ хийж үзэхэд:

-Бусдын амь насыг хохироосны болон бие эрхтний /хуруу гаргүй болгосон нүүрийг засаршгүй гэмтээсэн, ураг зулбуулсан, аль нэг эрхтнээс нь салгасан гэх мэт/, сэтгэл зүйн хохирол учруулсан зэрэгт хохирол төлүүлэх зохицуулалт хийгдээгүй байна. Өөрөөр хэлбэл, эдийн бус хохирлыг арилгах асуудлыг зөвхөн "нэр төр, алдар хүнд, ажил хэргийн нэр хүндэд учирсан хохирол"-ын хүрээнд зохицуулсан нь сэтгэл зүйн болон бие эрхтний /өвчний/ хохирлыг нөхөн төлүүлэх эрхийг баталгаажуулсан Үндсэн хуулийн 16 дугаар зүйлийн 14 дэх хэсгийн заалттай нийцэхгүй байгаа юм. /Иргэний хуулийн 497, 511 дүгээр зүйлд "эдийн бус гэм хор" гэдэгт зөвхөн бусдын нэр төр, алдар хүнд, ажил хэргийн нэр хүндэд учирсан гэм хорыг багтаан сэтгэл зүйн болон бие эрхтэнд учирсан гэм хорыг орхигдуулан хуульчилжээ/;

ЭБШХ-д " Эрүүгийн хэрэгт гарсан иргэний нэхэмжлэлийн үнийн дүн /хохирлын хэмжээ/, түүнийг арилгах арга үндэслэл, нөхцөлийг Иргэний хууль, Хөдөлмөрийн тухай хууль бусад хуулиар тодорхойлно" гэж заасан атлаа дээрх хуулиудаар

хохирлын хэмжээ, түүнийг арилгах үндэслэл, нөхцөлийг тодорхойлж өгөөгүй байна.

Ийнхүү гэмт хэргийн улмаас учирсан эдийн бус хохирлын төрлийг зөвхөн нэр төрийн хохирол болон хууль бусаар хоригдсоны улмаас учирсан хохирлоор хязгаарлан хуульчилсан, хэмжээ, түүнийг арилгах үндэслэл, нөхцөлийг хуулиар тусгайлан зохицуулаагүй, мөн хуулийн зарим нэг заалт өөр хоорондоо зөрчилдөж байгаа явдал нь гэмт хэргийн улмаас учирсан эдийн бус хохирлын нэхэмжлэлийг шийдвэрлэхэд бэрхшээл учруулж байгаа юм.

2.2

Гэмт хэргийн улмаас учирсан эдийн бус хохирлын шинж чанар, хэр хэмжээг ЭБШХ-ны явцад нотлон шийдвэрлэх боломж, нөхцөл:

Гэмт хэргийн улмаас учирсан дээрх хохирлыг нөхөн төлүүлэх эрхийг хангах үүднээс эрүүгийн байцаан шийтгэх ажиллагааг хэрэгжүүлэгчдийн зүгээс иргэний нэхэмжлэлийг хангах, иргэний нэхэмжлэлийг шийдвэрлэх хүрээнд дараахь ажиллагааг хийж гүйцэтгэх шаардлагыг хуульчилжээ. Үүнд:

1.Хэрэг бүртгэлт, мөрдөн байцаалт, шүүх хуралдааны явцад "гэмт хэргийн улмаас учирсан хохирлын шинж чанар, хэр хэмжээ"-г нотлоно". Хуулийн энэ заалтын дагуу нотлох ажиллагаа хийдэг эсэхийг судалж үзэхэд¹:

Эрүүгийн хэрэгт хохирлын шинж чанар, хэр хэмжээг тогтоох асуудал тал бүрийн ач холбогдолтой байдаг. Хохирлын хэмжээ нь нэгдүгээрт,

эрүүгийн хэргийн зүйлчлэлийн асуудлыг шийдвэрлэхэд, зарим тохиолдолд гэмт хэрэг "мөн, биш" гэдгийг шийдвэрлэхэд ч онцгой ач холбогдолтой байдаг, хоёрдугаарт, тухайн гэмт хэргийн хохирогч (иргэний нэхэмжлэгч) хохирлоо нөхөн төлүүлэхэд нэхэмжлэлийн шаардлагын хэмжээгээ тодорхойлох үндэслэл болдог.

Практикт хохирлын хэмжээг:

- Хохирогчийн саналаар;
- Эрх бүхий байгууллагаас тогтоосон үнэлгээгээр;
- Талуудын харилцан тохиролцоогоор;
- Шинжээчийн дүгнэлтээр тогтоодог байна.

Гэвч эдгээр нь зөвхөн эд хөрөнгийн хохирол хүлээсэн тохиолдолд л үндэслэх хэмжүүр болдог байна. Ийнхүү хохирлын хэмжээг зөвхөн эд хөрөнгийн хохирлын хүрээнд тогтоодог ба харин гэмт хэргийн улмаас учирсан эдийн бус хохирлын шинж чанар, хэр хэмжээг нотлоход чиглэгдсэн ажиллагаа огт хийгдээгүй байна.

Хохирогчид эдийн бус хохирол /сэтгэл зүй, бие эрхтний болон амь нас, эрхтний/-ыг хохирогчид нэхэмжилдэг боловч хэрэг бүртгэлт, мөрдөн байцаалтын болон шүүхийн шатанд энэхүү хохирлыг нотлох ажиллагаа хийдэггүй, улмаар шүүх нэхэмжлэлийг хэрэгсэхгүй болгож шийдвэрлэдэг байна. Харин цөөн тохиолдолд гэм буруутай этгээд санаачлагаараа хохирогчид учирсан эдийн бус хохирлыг төлж барагдуулдаг ажээ.

2.Хэрэг бүртгэгч, мөрдөн байцаагч, прокурор, шүүх нь ИХШХШХ-д заасан журмын дагуу нэхэмжлэлийг хангах арга хэмжээ авч болно". Хуульд

¹ Монгол Улсын Эрүүгийн байцаан шийтгэх хуулийн 120.1 дүгээр зүйл. "Төрийн мэдээлэл", 2002 он, №6

² Монгол Улсын Эрүүгийн байцаан шийтгэх хуулийн 80 дугаар зүйл. "Төрийн мэдээлэл", 2002 он, №6

³ Чингэлтэй дүүргийн шүүхээс 2004 оны 3 дугаар улиралд шийдвэрлэсэн 45 хавтаст хэрэг /практик/-ээс судалгаа хийв.

заасан энэхүү журмын дагуу нэхэмжлэлийг хангах арга хэмжээ авсан байдлыг судалж үзэхэд:

Хэрэг бүртгэгч, мөрдөн байцаагч, прокурор, шүүх нь иргэний нэхэмжлэлийг хангах хүрээнд сэжигтэн, яллагдагч хөрөнгөө нуун далдлахаас урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээ авах зорилгоор дараахь ажиллагааг явуулна. Үүнд:

Аж ахуйн нэгж, байгууллага, иргэний эд зүйл, эд хөрөнгө, мөнгө агуулсан байр савыг битүүмжлэх;

Эд зүйл, мөнгөний түр хугацаагаар хурааж авах;

С э ж и г т э н , яллагдагч, шүүгдэгч түүнчлэн эд хөрөнгийн хариуцлага хүлээх этгээдийн эд хөрөнгөө захиран зарцуулах эрхийг хязгаарлах... Эд хөрөнгө захиран зарцуулах эрхийг хязгаарлахдаа өмчлөгч буюу эзэмшигчээс эд хөрөнгөө бусдад шилжүүлэхгүй байх, шаардлагатай тохиолдолд ашиглахгүй байх үүрэг авахуулах;

Эд хөрөнгийг гаргуулан авч хадгалах;

Банк болон санхүүгийн байгууллагад байгаа мөнгөн хөрөнгийг захиран зарцуулах эрхийг хязгаарлах.

Дээрх ажиллагааг явуулах нь хохирлыг нөхөн төлүүлэх баталгаа болдог боловч энэхүү ажиллагааг мөн л дээр дурдсанчлан зөвхөн эд хөрөнгийн хохирол учирсан тохиолдолд хийдэг ажээ.

2004 оны эхний хагас жилийн байдлаар нийслэлийн дүүргийн шүүхүүдээр доромжлох

гэмт хэрэг шийдвэрлэгдээгүй, харин гүтгэх гэмт хэрэг 2 шийдвэрлэгдсэн байх бөгөөд уг гэмт хэргийн улмаас учирсан эдийн хохирол/олох байсан ашиг буюу цалин хөлс гэх мэт/ болох 315200 төгрөгийн хохирлыг л гаргуулахаар шийдвэрлэжээ². Ийнхүү шүүхийн практикт гэмт хэргийн улмаас учирсан эдийн бус хохирлын нэхэмжлэлийг ЭБША-ны явцад шийдвэрлэсэн тохиолдол байхгүй байлаа. Тэгвэл Монгол Улсад гэмт хэргийн улмаас учирсан эдийн бус хохирлыг арилгуулах эрх зүйн зохицуулалт байсан уу гэдгийг сонирхож үзье.

Монгол Улсад эдийн бус хохирлыг арилгуулж байсан түүхэн уламжлал байжээ. Тухайлбал,

1. Монгол-Ойрадын хууль³

Хүний амь нас хохироосон хүн ор босгох⁴ буюу хохирсон хүний ар гэрт тэмээ, бэрх зэргээр төлбөр төлж учирсан гэм хорыг арилгаж болохоор хуульчилсаныг судлаачид судалгаандаа авч үзсэн байдаг⁵. Энэхүү хуулийн заалтаар хэдийгээр "эдийн бус хохирол" хэмээн томъёолоогүй ч эдийн болон эдийн бус хохирлын аль алиныг хүлээн зөвшөөрсөн агуулгыг илэрхийлж байна.

Уг хуульд гүтгэх, доромжлох гэмт хэргийн төрлүүдийг тусгаж эдгээрт ял онооходоо хохирсон талд нь торгуулийн тодорхой хэсгийг олгохоор зохицуулсан нь мөн эдийн бус гэм хорыг арилгах зохицуулалт байжээ гэдгийг харуулж байна.

2. "Халх журам" хууль⁶
"Гүжрээр худал үг айлтгаваас ноёдыг бол тэмээ тэргүүлэн долоон есөөр торго. Үүний таван есийг санд, хоёр есийг гүжирдүүлэгчид өг. Тайж тавангууд бол тэмээ тэргүүлэн таван ес, үүний гурван ес бүхэл болоод есийн хагас дөрвийг санд, нэг бүхэл ес болоод есийн хагас тавыг гүжирдүүлэгчид өг. Ноёдыг харц хүн гүжирдэвээс нэг тэмээ тэргүүлэн долоон ес, үүний таван ес нь санд, хоёр есийг ноёд өг" гэх зэргээр нэр төр, алдар хүндийг хамгаалж мөн хүний амь нас хохироосон бол хүний оргыг хүнээр буюу эсхүл эд хөрөнгөөр босгох тухай зохицуулалт хийсэн байдаг⁷.

Дээрх хуулийн заалтуудаас харахад эдийн бус хохирлын хэмжээ, үнэлгээг нэг тэмээ, морь, хүнээр эсхүл хоёр ес, нэг ес түүний хагас таван мал гэх мэтээр хуульчилан тогтоосон байжээ.

Мөн торгох ял ногдуулаад түүний зарим хэсгийг хохирончид олгож байх гэх мэтээр эдийн бус хохирлыг арилгах зохицуулалтыг эрүүгийн ялтай зэрэгцүүлэн зохицуулсан байх төдийгүй эдийн бус хохирол нь нэр төр, алдар хүнд болон амь нас эрүүл мэндэд гэмтэл буюу хохирол учирсан үед бий болдог болохыг хуульчилж байсан байна.

Хохирогчдоо учирсан эдийн бус хохирлыг арилгах эрх зүйн зохицуулалт, практик

Ийнхүү эдийн бус хохирлыг арилгах түүхэн уламжлал байсан төдийгүй одоо Монгол Улсад 1998 оны 1 дүгээр сарын 2-ны өдөр батлагдсан "Улс төрийн хилс хэрэгт хэлмэгдэгчдийг цагаатгах,

¹ Монгол Улсын Эрүүгийн байцаан шийтгэх хуулийн 123 дугаар зүйл. "Төрийн мэдээлэл", 2002 он, №6

² Нийслэлийн хэмжээнд шийдвэрлэгдсэн эрүүгийн хэргийн мэдээ. 2004 оны I хагас жил.

³ Т.Алтангэрэл. Монгол-Ойрадын их цааз, түүний судалгаа. Улаанбаатар хот. 1998 он

⁴ Энэ нь хүнийг хүнээр, эсхүл эд хөрөнгөөр төлөх агуулгыг илэрхийлсэн ойлголт-Горилоч

⁵ Т.Алтангэрэл. Монгол-Ойрадын цааз төр эрх зүйн түүхэн эх сурвалж болох нь. Улаанбаатар хот. 2001 он. 111 дэх тал

⁶ С.Жалан-Аажав. Халх журам. Улаанбаатар хот. 1995 он

⁷ С.Жалан-Аажав. Халх журам. Улаанбаатар хот, 1995 он, 31-33 дахь тал

2.2.

тэдэнд нөхөх олговор олгох тухай хууль", 2002 оны 9 дүгээр сарын 1-ний өдрөөс эхлэн хүчин төгөлдөр үйлчилж эхэлсэн ЭБШХ-аар зөвхөн хууль бусаар хоригдсон болон шийтгүүлсний улмаас учирсан эдийн бус хохирлыг арилгахаар зохицуулсан байна.

"Улс төрийн хилс хэрэгт хэлмэгдэгчдийг цагаатгах, тэдэнд нөхөн олговор олгох тухай хууль"-ийг батлан, улс төрийн хилс хэрэгт шийтгүүлэн хэлмэгдэгчдийг цагаатган нэр төрийг нь сэргээж, тэдэнд нэг удаагийн нөхөх олговор олгох, улс төрийн бусад үр дагаврыг арилгах асуудлыг зохицуулжээ. Уг хуулиар улс төрийн хилс хэрэгт хэлмэгдэн шийтгүүлсний улмаас учирсан хохирол /эд хөрөнгийн болон эд хөрөнгийн бус амины эрх зөрчсөн/-ыг нөхөх олговор хэлбэрээр нөхөн төлүүлэхээр тогтоосон бөгөөд уг нөхөх олговор буюу хохирлыг хэлмэгдэгч өөрөө, хэрэв өөрөө нас барсан бол түүнийг амьд байхад нь төрсөн болон үрчилж авсан, түүнчлэн хэлмэгдэгчийг нас барснаас хойш 10 сараас илүүгүй хугацааны дотор төрсөн хүүхэд, мөн хэлмэгдэгчийн төрсөн эцэг, эх, ах, эгч, дүү, ач, ээ нар хуульд заасан дарааллын дагуу нэхэмжлэн авах эрхтэй. Харин хэлмэгдэгчийн шийтгүүлсэн ялын төрлөөс хамаарч харилцан адилгүй нөхөх олговор олгохоор хуульчилсан нь хохирогчдын сэтгэл зүйд учирсан хохирлын хэмжээг харгалзан нь лавтай.

Энэхүү хуулиар хохирогчдын сэтгэл зүйд хохирсон хохирлыг арилгахаар зохицуулсан нь хүний эрхийг хүндэтгэсэн чухал зохицуулалт болсон боловч хэдий хэмжээний хохирол учирсныг тогтоолгүйгээр хохирлын үнэлгээг хуульчлан тогтоосон нь дутагдалтай гэлтэй. Харин саяхан Монгол

Улсын шүүхийн практикт хууль бусаар хоригдсоны улмаас сэтгэл зүйд учирсан хохирлын нэхэмжлэлийг шийдвэрлэсэн байна. Нийслэлийн Баянзүрх дүүргийн шүүхээр 2004 оны 10 дугаар сарын 20-ны өдөр Хүний Эрхийн Үндэсний Комиссын нэхэмжлэлтэй Санхүү эдийн засгийн яамны Төрийн сангийн газарт холбогдох хууль бусаар хоригдсоны улмаас үүссэн эд хөрөнгийн болон сэтгэл санааны хохирлын 53.699.225 төгрөг гаргуулах тухай хэргийг шийдвэрлэхдээ сэтгэл зүй, эрүүл мэндэд учирсан хохирлыг шаардлагаас зарим хэсгийг буюу 16.000.000 төгрөгийг хангаж, үлдсэнийг нь хэрэгсэхгүй болгожээ.

Ийнхүү шаардлагын зарим хэсгийг хангахдаа Эрүүгийн байцаан шийтгэх хуулийн 331.3-ийн "эд хөрөнгийн бус хохирлын хэмжээг хэргийн нөхцөл байдлыг харгалзан Иргэний хуульд заасан журмаар тодорхойлно", 391.3-ийн "сэтгэл санаанд учирсан хохирлыг мөнгөн хэлбэрээр нөхөн төлүүлэх тухай нэхэмжлэлийг Иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хуульд заасан журмын дагуу" гаргана гэдгийг үндэслэн хэргийн нөхцөл байдал, хоригдсон хугацаа, нөхцөл, зэргийг харгалзан сэтгэл зүйн хохиролд 16.000.000 төгрөг гаргуулахаар шийдвэрлэсэн байна. Харин нэр төрөө сэргээлгэж, 1 сая төгрөг гаргуулах тухай шаардлагыг хэрхэн шийдвэрлэсэн талаар шийдвэрийн үндэслэл болон тогтоох хэсэгт зааж өгөөгүй байна.

Энэхүү хэргийг шийдвэрлэсэн байдлаас харахад хэргийн нөхцөл байдал, хоригдсон хугацаа, нөхцөл зэргийг хэрхэн үнэлж, өөрөөр хэлбэл, хэргийн нөхцөл байдлыг яаж үнэлэх, хоригдсон хугацааны

ямар хэмжигдэхүүн /цаг, хоног, сар, жил/ бүрт хэдий хэмжээний хохирол учирсан гэж үнэлэх, мөн хоригдсон нөхцөл /хорих ангийн дэглэм хохирлын хэмжээнд хэрхэн хамаарах/-өөр хэрхэн хохирлыг үнэлэх гэх мэт тодорхой баримтлах зүйлгүйгээр шийдвэрлэсэн байдал харагдаж байгаа юм. Энэ байдал нь шүүх уг хохирлын хэмжээг туйлын зөв тооцсон гэж үзэхэд учир дутагдалтай байна гэсэн дүгнэлтэд хүргэж байна. Иймээс энэ тохиолдол бүрийг оновчтой, зөв, нэг мөр шийдвэрлэхийн тулд хуулийн маш нарийн зохицуулалт шаардлагатай байна гэж үзээд ОХУ-ын шүүхийн практикт харьцуулан үзлээ.

ОХУ-д гэмт хэргийн улмаас учирсан эдийн бус хохирлыг нөхөн төлүүлж буй практик.

ОХУ-ын хууль тогтоомжоор эдийн бус хохирлыг дотор нь:

-Бие махбодын хохирол
-Ёс суртахууны хохирол гэж 2 хуваадаг байна.

Ёс суртахууны хохиролд нэр төрийн болон сэтгэл зүйн хохирлыг ойлгодог практик тогтжээ. ОХУ-ын одоогийн шүүхийн практикт хууль тогтоомжоор зохицуулагдсан, эсхүл ОХУ-ын дээд шүүхээс удирдамж болгосон сэтгэл зүйн хохирлыг нөхөн төлүүлэх хэмжээг тогтоох аргачлал байхгүй хэдий ч зарим аргачлалыг шүүхийн практикт хэрэглэж эхлээд байна. Тухайлбал, А.Эрделевскийн зохиосон хүснэгтийг¹ шүүхийн практикт хэрэглэж байна.

Энэхүү хүснэгтээр тухайн гэмт хэргийн төрлөөс хамааруулж эдийн бус хохирлын хэмжээг тарифжуулан тогтоосон байх бөгөөд энэ нь төдийлөн оновчтой биш юм.

¹Б.Д.Завидов. Моральный вред. 2001 г., С.21-24

Учир нь тухайн гэмт хэргийн улмаас хохирогч бүрт харилцан адилгүй хэмжээний эдийн бус хохирол учирна. Тухайлбал, хань ижил, үр хүүхэд, эцэг, эхдээ ачлалтай нэгэн бусдад алуулах, харин гэр бүлийнхэндээ байнга хүчирхийлэл, дарамт учруулагч этгээд бусдад алуулах тохиолдлыг авч үзэхэд ар гэрийнхэнд нь учрах сэтгэл зүйн хохирлын хэмжээ харилцан адилгүй бөгөөд ялгамжтай байна. Тэгэхээр эдийн бус хохирлын хэмжээг ийнхүү тарифжуулан тогтоох нь учир дутагдалтай бөгөөд хохирогчийн хөндөгдсөн эрх бүрэн дүүрэн сэргээгдэнэ гэх үндэслэлгүй юм.

Гэмт хэргийн улмаас учирсан эдийн бус хохирлын хэмжээг тогтоох, шийдвэрлэх арга зам.

Эрх зүйн шинжлэх ухаан эдийн бус хохирол учирдаг болохыг нэгэнт хүлээн зөвшөөрч хуульчлан шүүхээр шийдвэрлэх болсон өнөө үед үг хохирлын хэмжээг хэрхэн тогтоох, үнэлэх журмыг хуульчлан, хэрэгжүүлэх цаг нэгэнт болжээ.

Гэхдээ үүсэж болзошгүй сөрөг үр дагаврыг бүгдийг тооцон хохирол хэмээн барагдуулах нь биелэхэд бэрхшээлтэй учир юун туруун энэ талаар оновчтой хуульчлан зөв үнэлэх явдал ихээхэн ач холбогдолтой. Тэгэхээр эдийн бус хохирлын хэмжээг тогтоох, үнэлэх, арилгах журмын талаар эхний ээлжинд авч үзэх нь зүйтэй юм.

Эдийн бус хохирлын хэмжээг хүний биед учирсан гэмтлийн зэрэг тогтоодог журмын адилаар сэтгэл зүйн, бие эрхтний, нэр төрийн хохирлыг зэрэглэл тогтоох нь илүү бодитой байх болов уу. Өөрөөр хэлбэл, хохирогчийн сэтгэл зүйн

хохирлын зэрэг III, бие эрхтний хохирол /өвчин шаналал/-ын зэрэг I гэх мэтээр шинжилгээний байгууллагаас тогтоодог тогтолцоог бий болгох шаардлагатай юм.

Дээрх журмаар хохирлын хэмжээг тогтоосон нөхцөлд зэрэглэл тус бүрээр үнэлгээний тариф бий болгон, түүнийг шүүхийн практикт хэрэглэх нь зүйтэй.

Ийнхүү хохирлын хэмжээг тогтоон, үнэлж эдийн бус хохирлыг эд хөрөнгийн хэлбэрээр нөхөн төлүүлэх нь зүйтэй боловч энэ нь зөвхөн хохирсон хүний сэтгэл санааны хямралыг багасгах, сөрөг өөрчлөлтийг засах, мартагшуулах төдийгөөр хязгаарлагдана. Тэгэхээр ийнхүү эд хөрөнгийн хэлбэрээр хохирлыг нөхөн төлүүлэхийн хамтаар гэмтсэн сэтгэл зүй, бие эрхтнийг засан сайжруулах эмчилгээ хийх замаар хохирлыг нөхөн төлүүлэх нь чухал. Тухайлбал, гэмт хэргийн улмаас хүүгээ алдсан эх, эхээ алдсан хүүгийн сэтгэл зүйд гэмтэл учрах нь тодорхой бөгөөд энэхүү гэмтлийг мөнгөн хэлбэрээр засах боломжгүй тул сэтгэл зүйн эмчилгээ хийж, энэхүү эмчилгээний зардлыг гэм буруутай этгээдээс гаргуулж байх нь зүйд нийцнэ.

Энэ үндсэн дээр хуульд эдийн бус хохирлын хэмжээг тогтоох, үнэлэх агуулга бүхий дараахь заалтыг нэмж өөрчлөх нь зүйтэй:

1. Эрүүгийн байцаан шийтгэх хуулийн 156 дугаар зүйл /шинжилгээ заавал хийлгэх/-д "эдийн бус хохирол нэхэмжилсэн этгээдийн нэр төр, алдар хүнд, ажил хэргийн нэр хүнд, сэтгэл зүй, бие эрхтэнд үүсэн гэмтэл /зовиур, шаналал, өвчин буюу өвдөлт/-ийн зэрэг, шинж байдлыг тогтоох" гэсэн хэсэг нэмж

хуульчлах;

2. Иргэний хуулийн 497, 511 дүгээр зүйлд сэтгэл зүй, бие эрхтэнд гэм хор учруулсан этгээд үг гэм хорыг хариуцан арилгах үүрэгтэй байхаар нэмж өөрчлөх;

3. Дээрх гэмтлийг ямар зэрэгт ангилах, ангилал тус бүрээр хохирлыг үнэлэх үнэлгээний тарифыг хөдөлмөрийн хөлсний доод хэмжээтэй уялдуулан тогтоож хуульчлах;

4. Гэмт хэргийн улмаас бие эрхтэн, сэтгэл зүйн хохирол амссан иргэдэд учирсан эдийн бус гэм хорыг нөхөн төлүүлэх хэлбэр /мөнгөн хэлбэр/, журмыг хуульчлах /Иргэний хуульд нэмэлт оруулах/;

Үүнтэй холбогдуулан зохион байгуулалтын хүрээнд:

1. Эдийн бус хохирлын зэрэг, шинж байдлыг иж бүрэн тогтоох шинжилгээний байгууллага бий болох;

2. Гэмт хэргийн улмаас учирсан сэтгэл зүйн хохирлыг нөхөн сэргээх эмчилгээгээр засах гэх мэт замаар арилгах аргыг судалж, нэвтрүүлэх;

3. Хэрэг бүртгэгч, мөрдөн байцаагч зөвхөн эдийн хохирлоор хязгаарлахгүйгээр хэрэг болгонд эдийн бус хохирол учирсан эсэх болон түүний хэмжээг тогтоох ажиллагаа заавал явуулдаг болгож хэвшүүлэх, энэ талаар байнгын давтамж бүхий сургалт явуулах гэх мэт арга хэмжээг хэрэгжүүлэх нь зүйтэй.

— оОо —

Гэр бүлийн хүчирхийллийн зарим асуудал

ХЗҮТ-ийн эрдэм шинжилгээний ажилтан

Э.Буян-Амгалан

Хүний эрхийн түгээмэл тунхаглал¹, манай улсын нэгдэн орсон хүний эрхийн олон улсын гэрээ, конвенц², Монгол Улсын Үндсэн хуульд³ хүн бүрийн амьд явах, эрх чөлөөтэй байх, халдашгүй дархан байх эрхийг тунхаглаж, төр нь хүний эрхийг баталгаатай хангах үүрэг хүлээнэ хэмээн заасан байдаг.

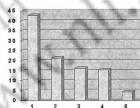
Гэсэн хэдий ч гэр бүлийн хүрээн дэх эрхийг хамгаалах, нийгэмд тогтсон энэ сөрөг үзэгдэлтэй тэмцэх, түүнийг таслан зогсоох талаар эрх зүйн асуудалд анхаарал төвлөрүүлэх шаардлагатай байна. Үүнтэй холбогдох харилцааг хуулиар хэрхэн зохицуулсан талаар авч үзье. 1999 онд баталсан Гэр бүлийн тухай хуульд "гэр бүлийн хүчирхийлэл" гэдэг нэр томъёог анх хэрэглэсэн бөгөөд гэрлэгсэд бие биеэ аливаа хэлбэрээр хүчирхийлэхгүй байх⁴, гэрлэгсдийн хэн нэгний байнгын хүчирхийлэл дарамтаас болж гэр бүлийн гишүүдийн амь нас, эрүүл мэндэд хохирол учирсан эсвэл учирч болзошгүй бол шүүх эвлэрүүлэх арга хэмжээ авахгүйгээр гэрлэлтийг цуцалж болохоор заасан.⁵

Иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн 129 дүгээр зүйлийн "Гэр бүлийн холбогдолтой хэрэг хянан шийдвэрлэх урьдчилсан арга хэмжээ" гэсэн зүйлд "гэрлэгсдийг тусдаа амьдрахыг даалгах" гэсэн заалт шинээр орсон нь хүчирхийлэгчийг тусгаарлах асуудлыг шийдвэрлэх зохицуулалт болжээ.⁶

хөнгөн гэмтэл учруулах нь гэмт хэрэгт тооцогдож Эрүүгийн хуульд тусгагдсан.⁷

Одоогийн практикт гэр бүлийн хүчирхийлэлтэй холбоотой хэрэг, зөрчил, маргааныг ИХШХШ, Эрүүгийн, Эрүүгийн байцаан шийтгэх, Захиргааны хариуцлагын тухай болон Гэр бүлийн хуулийг удирдлага болгон шийдвэрлэх

Гэр бүлийн хүчирхийлэлтэй холбоотой хэргийн хохирогч гомдлоо буцаасан шалтгаан

- 1. Нөхөр нь дахин хүчирхийлэл үйлдэхгүй гэж амалсан
- 2. Хүүхдээ өнчрүүлэхгүй гэж бодсоноос
- 3. Нөхрөө ялтан болгохыг хүсээгүй
- 4. Нөхөр нь дарамталж сүрдүүлсэнээс
- 5. Бусад шалтгаанаас

Гэр бүл дэх хүчирхийллийн хэлбэрүүд болох зодох, доромжлох, гүтгэх, заналхийлэх, танхайрах, тарчлаах, амиа хорлоход хүргэх, алах, хүчиндэх, бусдын биед хүнд, хүндэвтэр,

буй нь хүчирхийлэгчийг шийтгэх, гэр бүл цуцлах зэрэг үр дүн муутай арга хэмжээ болж, хүчирхийлэл улам даамжирсаар байна. Тухайлбал 2001-2002 онд

¹Хүний Эрхийн Түгээмэл Тунхаглалын 5 дугаар зүйлд

хүн бүр амьд явах, эрх чөлөөтэй байх, халдашгүй дархан байх эрхтэй", мөн 16 зүйлд "... насанд хүрсэн эмэгтэй, эрэгтэй хүмүүс гэрлэхдээ, гэрлэснийхээ дараа болон гэрлэлтээ цуцлуулах үед тэгш эрх эдэлнэ" гэж заажээ.

²Тухайлбал 1979 оны Эмэгтэйчүүдийг ялгаварлан гадуурхах бүх хэлбэрийг устгах тухай Конвенцийн 5 дугаар зүйлд "... аль нэг хүйсийг дууту эсхүл давуутайд үзэх буюу эрэгтэй, эмэгтэйчүүдийн үүргийн талаар хэвшсэн үзэл санаанд дүлдүйдсэн атгаг сэжиг, ёс зуршил болон бусад бүх практикийг устгах зорилгоор эмэгтэй, эрэгтэйчүүдийн зан төлөвийн хувьд нийгэм, соёлын хэв ёсыг өөрчлөх" гэж заасан байна.

³Монгол Улсын 1992 оны Үндсэн хуулийн 16 дугаар зүйлийн 11 дэх хэсэгт "улс төр, эдийн засаг, нийгэм соёлын амьдрал, гэр бүлийн харилцаанд эрэгтэй, эмэгтэй тэгш эрхтэй..." гэж хуульчилсан.

⁴1999 оны Гэр бүлийн тухай хуулийн 10 дугаар зүйлийн 3 дахь хэсэг

⁵1999 оны Гэр бүлийн тухай хуулийн 14 дүгээр зүйлийн 4 дэх хэсэг

⁶2002 оны Иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хууль

⁷2002 оны Эрүүгийн хуулийн 91 зүйл Хүнийг санаатай алах, 95 зүйл Бусдыг амиа хорлоход хүргэх, 100 зүйл Тарчлаах, 110 зүйл Доромжлох, 111 зүйл Гүтгэх, 126 зүйл Хүчиндэх, 181 зүйл Танхайрах гэх мэт

улсын хэмжээнд шүүхээр гэрлэлтээ цуцлуулсан хэргийн 58.8 хувь нь гэр бүлийн хүчирхийллээс үүдэлтэй байна.¹ Үүний цаана 3436 хүүхдийн эрх ашиг хөндөгдөж, өрх толгойлсон эмэгтэйчүүдийн тоо нэмэгдсэнээр ядуурал мөн ихэссэн байна. Мөн хэргийг хэрэгсэхгүй болгосон 12 хэрэг тутмын 1 нь гэр бүлийн хүчирхийлэлтэй холбоотой хэрэг бөгөөд энэ нь нэг талаас хохирогч хүчирхийлэл үйлдэгчтэй нэг дор амьдарч олон талын хамааралтай байдгаас аргагүйн эрхэнд гомдлоо буцааж авдагтай холбоотой юм. Хүчирхийллийн эсрэг үндэсний төвийн 220 үйлчлүүлэгчдээс авсан судалгаанаас үзвэл:

Энэ харилцааг жичид нь зохицуулахын тулд 2004 онд Гэр бүлийн хүчирхийлэлтэй тэмцэх тухай хуулийг баталж 2005 оны 1 дүгээр сарын 1-нээс мөрдөж эхэлсэн. Энэ хуулиар гэр бүлийн хүчирхийлэлтэй тэмцэх, урьдчилан сэргийлэхэд төрийн болон төрийн бус байгууллага, иргэний оролцоог тодорхойлох, хохирогчийн эрхийг хамгаалах, болзошгүй хүчирхийллээс урьдчилан сэргийлэх, дээрх хуулиудаар тодорхойлоогүй байгаа хохирогчийг хамгаалах байраар хангах, хүчирхийлэгчид хүлээлгэх хариуцлагын шинэ хэлбэрийг бий болгох, зан үйлд нөлөөлөхөд чиглэсэн албадлагын арга хэмжээ хэрэглэх зэрэг шинэлэг зохицуулалтыг хуульчилсан. Гэхдээ уг хуульд зарим талаар шүүмжлэлтэй хандмаар байна. Тухайлбал, "Гэр бүлийн хүчирхийлэл" гэдгийг уг хуулийн 5.1.1-д " гэр бүлийн гишүүн, төрөл, садангийн аль нэг этгээд нөгөө этгээдийн эрх, эрх чөлөөг зөрчиж гэм хор учруулсан, эсвэл учруулахаар заналхийлсэн

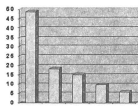
эрүүгийн хариуцлага хүлээл, гэхээргүй үйлдэл, эс үйлдэхгүйг хэлнэ" хэмээн тодорхойлсон нь гэр бүлийн хүчирхийлэл үйлдэгчид эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэж болохгүй гэж ойлгогдохоор байна. Энэ нь мөн хуулийн 19 дүгээр зүйлд "Уг хуулийг зөрчсөн этгээдэд түүний үйлдэл, эс үйлдэхүйн нийгмийн аюулын шинж чанар, зөрчлийн байдал, учруулсан хохирлын хэмжээг харгалзан хууль тогтоомжид заасан хариуцлага хүлээлгэнэ" гэсэнтэй зөрчилдөж байна. Гэр бүлийн хүчирхийлэл нь цусан болон ураг төрлийн хамаарал бүхий хүмүүс бусдыг санаатайгаар байнгын дарамтанд байлгаж, эрх чөлөөнд нь халдаж, амь насыг нь хохирлох, доромжлох, зодох, тарчлаах зэргээр сэтгэл санаа, эрүүл мэнд, эд хөрөнгийн хохирол учруулдаг тул танхай сэдэлттэй гэмт хэрэг гэж үзэж болно.

Гэр бүлийн хүчирхийлэл нь гэр бүлийн гишүүнээ цохих зэрэг хөнгөн халдлагаас ураг төрлийн хүмүүсийн хооронд үйлдэгдэх хүн амь, хүчингийн зэрэг онцхүнд ноцтой гэмт хэрэг хүртлээ даамжран далд хэлбэрт оршоор байна. Гэр бүлийн хүчирхийлэл үйлдэгдсэн

шалтгааныг судалж, зөрчил, гэмт хэргийн тоон үзүүлэлтээр жил бүр мэдээ гаргаж байх нь чухал. Тухайлбал, УДШ-ийн Судалгааны төвөөс хийсэн 2001-2002 онд Улсын хэмжээнд шүүхээр шийдвэрлэгдсэн эрүүгийн хэргийн таслан шийдвэрлэх тогтоолд хийсэн судалгаанаас үзвэл гэр бүлийн хүчирхийллийн улмаас 36 хүний амь нас хохирч 394 хүн эрүүл мэндийн хувьд хохирсон байна. Мөн Шүүх эмнэлгийн 2002 оны бүртгэлд хийсэн судалгаанаас үзвэл гэр бүлийн гишүүнийхээ зүгээс бэлгийн хүчирхийлэлд өртсөн хохирогчийн байдал анхаарал татаж байна. Үүнд:

Гэр бүлийн хүчирхийллийн ихэнх хэрэгт эрүүгийн хэрэг үүсгэхээс татгалзжээ. Энэ нь гэр бүлийн хүчирхийлэл нь гэр бүлийн дотоод асуудал гэж үзэх хандлага одоог хүртэл хадгалагдаж буйтай холбоотой юм. Жишээ нь 2001-2002 оны Прокурор, Цагдаагийн байгууллагын өргөдөл, гомдлын бүртгэлд хийсэн судалгаанаас авч үзвэл эрүүгийн хэрэг үүсгэхээс татгалзсан өргөдөл, гомдлын 16 хувь нь гэр бүлийн хүчирхийлэлтэй холбоотой ирсэн өргөдөл гомдол байна.

Шүүх эмнэлэгт хандсан бэлгийн хүчирхийлэлд өртсөн хохирогч/2002 он/

- 1- Дагавар охин
- 2- Төрсөн охин
- 3- Эхнэрийн дүү, эгч
- 4- Хамаатан садан
- 5- Ач охин, эмэг эх

¹ Улсын хэмжээнд шийдвэрлэсэн 2001-2002 оны иргэний хэргийн шийдвэрлэлтэнд хийсэн УДШ-ийн судалгааны төвийн судалгаанаас

Гэр бүлийн хүчирхийллээс болж эмэгтэйчүүд бие махбодь, сэтгэл санаа, бэлгийн

эдийн засгийн байдлаар хохирч, хохирогчид маань бусдаас ичиг зовох, ганцаардах, байнгын гутралд автах, амьдралд итгэлгүй болох, өөрийгөө бусдаас дорд үзэн хүчирхийлэлтэй эвлэрэх гэх мэтээр хохирол амсаж, энэ бүгд тэгш байдал, хөгжил, амгалан тайван амьдрахад саад болж байгаа тул үүнтэй тэмцэхийн тулд дараахь саналыг дэвшүүлж байна.

1. Гэр бүлийн хүчирхийлэлтэй тэмцэх, урьдчилан сэргийлэхэд төрийн болон төрийн бус байгууллага, иргэдийн оролцоог сайжруулах. Тухайлбал: иргэд энэ тухай мэдээллийг харъяалах байгууллагад мэдэгдэж, шаардлагатай тохиолдолд гэрчлэн өөрийн иргэний үүргээ биелүүлдэг болох, цагдаагийн байгууллага, хэрэг бүртгэх, мөрдөн байцаах байгууллагын ажилтнууд гэр бүлийн хүчирхийллийн асуудлыг төдийлэн анхаарч авч үздэггүйгээс гомдол өргөдлийг хайхардаггүй, эрүүгийн хэрэг үүсгэхээс татгалздаг, эхнэр нөхрийн хоорондын асуудал тул хоорондоо зохиц гэх мэтээр ханддаг тул дээрх субъектүүдэд гэр бүлийн хүчирхийлэл нь гэр бүлийн дотоод асуудал бус нийгмийн хөгжилд сөрөг нөлөө үзүүлдэг, гэр бүлийн хүчирхийллээс урьдчилан сэргийлэх, түүнтэй тэмцэх нь тэдний үүрэг гэдгийг таниулах сургалт, сурталчилгаа явуулах; Тухайлбал, өргөдөл хүлээн авахаас татгалзсаных нь төлөө албан тушаалтанд хариуцлага тооцох, дээрх албан тушаалтнууд хүчирхийлэл үйлдэгчийн зан үйлд нөлөөлөх зөвлөгөө өгөх, үүний тулд хүчирхийлэл үйлдэгчийг хүмүүжүүлэх, тэдэнд ойлгуулах тодорхой хэмжээний дадал туршлагатай байх;

2. Гэр бүл дэх хүчирхийллийн хэлбэрүүд болох зодох, доромжлох, гүтгэх, заналхийлэх, танхайрах, тарчлаах, амиа хорлоход хүргэх, алах, хүчиндэх, бусдын биед хүнд, хүндэтэр, хөнгөн гэмтэл учруулах нь гэмт хэрэгт тооцогдох эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэхээр заасан байдаг. Гэтэл хүчирхийлэл үйлдэгчид хууль зөрчсөн үйлдэлдээ хариуцлага хүлээлгүй ял завшиж байдаг. Иймээс гэр бүлийн гишүүдийн эрх, эрх чөлөө ч ялгаагүй Эрүүгийн хуулийн хамгаалалтанд багтах ёстой бөгөөд хүчирхийлэл үйлдэгчдэд хүлээлгэх эрүүгийн хариуцлагын тогтолцоог боловсронгуй болгох;

3. Ихэнх хүчирхийлэл үйлдэгчдэд захиргааны хариуцлага хүлээлгэн баривчлах, торгох арга хэмжээ авдаг нь үр дүн муутай, тэд үүнд дасал болж дахин давтан үйлдэх буюу өширхөх шалтгаан болдог тул тэдний хүний эрхийн боловсролыг дээшлүүлэх, зан үйлээ өөрчлөхөд чиглэсэн албадан болон сайн дурын сургалтанд хамруулах нөхцлийг бий болгох, ухамсар, зан үйлд нөлөөлөх сэтгэл зүйн нөлөөллийн үйл ажиллагаа (эрх бүхий албан тушаалтан хүчирхийлэл үйлдэгчдэд өөрийн буруугаас болсон тул алдаагаа ухамсарлан засарч, хүмүүжиж болох талаас нь ойлгуулах, гэр бүлийн гишүүддээ сайнаар үлгэр дуурайл үзүүлж болохыг сурталчлах гэх мэт)-г хуулинд нарийвчлан тусгах;

4. Гэр бүлийн хүчирхийлэгчийн хохирогч нь хүчирхийлэл үйлдэгчтэй нэг дор амьдардаг, удаа дараа дарамт шахалтанд орж эвлэрэхээс өөр аргагүй болдог учраас хохирогчийн эрх ашгийг нэн тэргүүнд хамгаалах тогтолцоог

бүрдүүлэх. Үүний тулд хохирогчдод эрх зүйн тусалцаа үзүүлдэг, хамгаалдаг байгууллага, төвийн тоог нэмэгдүүлэх /одоогоор гэр бүлийн хүчирхийллийн улмаас хохирогчдыг хамгаалах байр УБ хотод нэг байдаг/, дээрх байгууллага, төвийн эрх зүйн статусыг хуулиар баталгаажуулж өгөх /тухайлбал Гэр бүлийн хүчирхийлэлтэй тэмцэх тухай хуульд тусгах/;

5. Гэр бүлийн хүчирхийллийн нийгмийн хор уршиг, гарах сөрөг үр дагавар түүнээс урьдчилан сэргийлэх талаар гэгээрлийн ажлыг хүүхэд ахуй цагаас гэр бүлийн ёс зүйн хүмүүжил олгох буюу дунд сургууль, цаашлаад их, дээд сургуулийн сургалтын хөтөлбөрт оруулан өгөх, хэвлэл мэдээлэл, олон нийтийн байгууллагатай хамтран ажиллах;

Эцэст нь хэлэхэд, эмэгтэйчүүдийн эрхийг хамгийн ихээр зөрчиж буй гэр бүлийн хүчирхийллийн асуудал нь түүнтэй тэмцэх хууль батлагдан гарсантай холбоотойгоор төрийн болон төрийн бус байгууллага, иргэд хамтран ажилласнаар цаашид багасч, хүний эрх, эмэгтэйчүүдийн эрхийн хамгаалалт сайжирч, хүний амар тайван амьдарч, хөдөлмөрлөх бүтээлч уур амьсгал гэр бүлд нөхрөн нийгэм, улс төр, эдийн засгийн амьдралын бүхий л хүрээнд нааштай үр дүн бий болно гэдэгт найдаж байна.

Хэргийн газрын үзлэгт прокурор оролцох үүрэг

Улсын ерөнхий прокурорын туслах
Т.Сүхбаатар

Гэмт хэрэг үйлдэгдэн гарсан нөхцөл байдлыг тодорхойлох, гэмт хэргийн ул мөрийг илрүүлж тогтоох, гэмт хэрэгтэй холбоотой зүйлийг хуульд заасан үндэслэл журмын дагуу бэхжүүлж авах зорилгоор хийж буй эрүүгийн байцаан шийтгэх ажиллагааны нэг төрөл нь гэмт хэрэг гарсан газар болон эд зүйл, бичиг баримтад хийх үзлэг юм.

Үзлэгийг Монгол Улсын Эрүүгийн байцаан шийтгэх хуулийн 126 дугаар зүйлд заасны дагуу хэрэг бүртгэгч, мөрдөн байцаагч хийх бөгөөд үзлэг хийх журмыг Эрүүгийн байцаан шийтгэх хуулийн 127 дугаар зүйлд хуульчлан зааж өгсөн.

Үзлэг нь Монгол Улсын Эрүүгийн байцаан шийтгэх хуулийн 92 дугаар зүйлийн 92.1-д заасны дагуу эрүүгийн хэргийн нотлох баримтыг цуглуулах үйл ажиллагааны нэг хэсэг тул үзлэгийг хуульд заасан үндэслэл, журмын дагуу хийхэд прокурор хяналт тавьж, үзлэгийн үр дүнд олж тогтоосон болон бэхжүүлж авсан нотлох баримтыг үнэлж үзэх нь прокуророос мэргэжлийн өндөр ур чадвар шаардсан нэн хариуцлагатай ажил юм.

Монгол Улсын Эрүүгийн байцаан шийтгэх хуулийн 126 дугаар зүйлд үзлэг хийх үндэслэлийг зааж үзлэгийн төрлийг тодорхойлсон байна. Судалж үзэхэд, үзлэгийг **нэгдүгээрт** : хэрэг гарсан газарт хийх үзлэг, **хоёрдугаарт** : эд зүйлд хийх үзлэг, **гуравдугаарт** баримт бичигт хийх үзлэг гэж ялган авч үзэж болох боловч Монгол Улсын Эрүүгийн байцаан

шийтгэх хуулийн 128 дугаар зүйлд Цогцост хийх үзлэг, 129 дүгээр зүйлд Хүний биед үзлэг хийх үндэслэл, журмыг мөн тодорхойлжээ.

Эдгээрээс гадна үзлэг хийгдэж буй объектоос шалтгаалж үзлэгийн бусад төрөл ч байж болно. Тухайлбал: Бусдын мал хулгайлсан хэрэгт хулгайд алдсан морийг таньж олуулахад ... уг моринод үзлэг хийж болно. Ийм ажиллагааг Эрүүгийн байцаан шийтгэх хуулийн 126 дугаар зүйлд заасан "Эд зүйлд хийх үзлэг" гэдэгт хамруулан ойлгодог.

Үзлэгийн эдгээр төрлөөс хэрэг гарсан газарт хийх үзлэгт прокурор хэрхэн ямар үүрэг рольтой оролцохыг судалж үзэх нь зөвхөн тухайн тодорхой

хэргийг шийдвэрлэхэд төдийгүй прокурорын мэргэжлийн ур чадварыг дээшлүүлэхэд чухал ач холбогдолтой.

Үзлэг хийх ерөнхий журмыг Монгол улсын Эрүүгийн байцаан шийтгэх хуулийн 127 дугаар зүйлд тодорхойлж, үзлэг хийхэд байлцах болон оролцож болох эрүүгийн байцаан шийтгэх ажиллагааны оролцогчдыг тусгайлан заасан нь хууль, эрх зүйн чухал ач холбогдолтой болохыг прокурорууд онцгой анхаарах шаардлагатай.

Хэрэг гарсан газарт хийж буй үзлэг нь хэрэг бүртгэгч, мөрдөн байцаагч нараас тухайн гэмт хэрэг чухамдаа уг газар орчин, байр, орон сууц, нөхцөл байдалд үйлдэгдэн гарсан эсэхийг тогтоож, гэмт хэргийн ул

мөрийг илрүүлж бэхжүүлэх, нотлох баримтыг олох зорилгоор хийгдэж байгаа эрүүгийн байцаан шийтгэх ажиллагаа юм.

Иймд гэмт хэрэг гарсан газарт үзлэг хийхэд прокурор оролцох нь Монгол Улсын Прокурорын байгууллагын тухай хуулийн 12 дугаар зүйлийн

12.2.2-т заасны дагуу хэрэг бүртгэх, мөрдөн байцаах ажиллагаанд хяналт тавихдаа хэрэгжүүлэх бүрэн эрхийн нэг чухал хэсэг юм.

Хэрэг бүртгэх, мөрдөн байцаах байгууллага гэмт хэргийн тухай гомдол мэдээлэл

дугаарыг прокуророос заавал авах тул чухам энэ үе шатнаас эхлэн прокурор хэрэг гарсан газарт үзлэг хийхэд оролцох эсэх асуудлыг хянаж, зохих шийдвэр гаргах ёстой.

Прокурор хэрэг гарсан газарт үзлэг хийхэд оролцохдоо 3 үндсэн чиг үүргийг гүйцэтгэнэ. Үүнд :

- Прокурор хэргийн газрын үзлэгийг хэрэг бүртгэгч, мөрдөн байцаагч нарын хамт удирдан зохион байгуулж явуулна.

Прокурор үзлэгт оролцохдоо тухайн үзлэг нь хуульд заасан үндэслэл, журмын дагуу явагдаж байгаа эсэхэд хяналт тавина.

Прокурор хэргийн газарт үзлэг хийж байгаа хэрэг бүртгэгч, мөрдөн байцаагчийн үйл ажиллагаанд зохих туслалцаа дэмжлэг үзүүлэх, нотлох баримтыг цуглуулах, бэхжүүлж авахад мэргэжлийн зөвлөгөө өгнө.

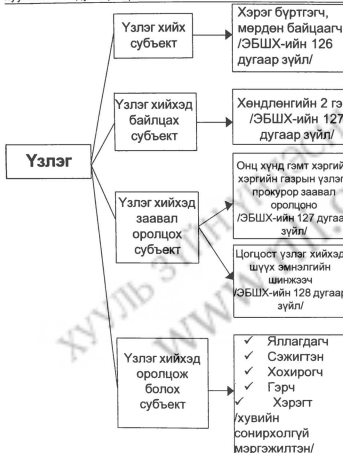
Прокурор хэргийн газрын үзлэгт оролцохдоо дээрх нийтлэг чиг үүргийг гүйцэтгэхийн зэрэгцээ зарим тохиолдолд үзлэг хийх зөвшөөрөл олгоно.

Монгол Улсын Эрүүгийн байцаан шийтгэх хуулийн 136 дугаар зүйлд заасны дагуу шуудан цахилгаанаар явуулсан зүйлд үзлэг хийх зөвшөөрлийг прокурор олгоно. Прокурор нэгэнт ийнхүү зөвшөөрөл олгосон бол шуудан цахилгаанаар явуулсан зүйлд үзлэг хийх ажиллагаанд өөрөө биечлэн оролцох ёстой.

Прокурор хэргийн газрын үзлэгийг удирдан зохион байгуулж хийлгэх ажиллагаа нь 2 үндсэн хэсгээс бүрдэнэ.

Үүнд :

Нэг. Хэрэг бүртгэх, мөрдөн байцаах байгууллага гэмт хэргийн тухай гомдол хүлээж аваад хэргийн газарт үзлэг хийх бүрэлдэхүүнийг томилон ажиллуулах бөгөөд энэ

хүлээн авсаны дараахь гэмт хэрэг гарсан газарт үзлэг хийхдээ Монгол Улсын Эрүүгийн байцаан шийтгэх хуулийн 126 дугаар зүйлийн 126.2 дахь хэсэгт заасны дагуу хойшлуулшгүй тохиолдолд эрүүгийн хэрэг үүсгэхээс өмнө үзлэг хийж болно.

Хойшлуулшгүй тохиолдол гэдэг нь гэмт

хэргийн халуун мөрөөр орох боломжтой нөхцөл байдал, аль болох тухайн мэдээ, мэдээллийн мөрөөр үзлэгийг нэн даруй, шуурхай явуулах бодит шаардлага юм.

Хэрэг бүртгэгч, мөрдөн байцаагч гэмт хэргийн тухай гомдол, мэдээлэл хүлээж аваад эрүүгийн хэрэг үүсгэн шалгахдаа эрүүгийн хэргийн

ажиллагаанд прокурор ихээхэн идэвхтэй оролцож, үзлэг хийх бүрэлдэхүүнийг аль болохоор шуурхай томилж ажиллуулахын зэрэгцээ удирдан зохион байгуулна. Үзлэг хийх ажиллагаа нь угаасаа хойшлуулшгүй хийгдэх ажиллагаа тул прокуророос авч хэрэгжүүлэх удирдлага, зохион байгуулалтын арга хэмжээ ихээхэн ач холбогдолтойг анхаарвал зохино.

Хоёр. Гэмт хэрэг гарсан газарт үзлэг хийхэд оролцож буй прокурор, үзлэг хийгдэж буй орчин, хамрах хүрээ, чиглэл, объектыг урьдчилан зөв тодорхойлоход анхаарах ёстой бөгөөд сонгон авсан газар болон объектыг хамруулж үзлэгийг хамрах хүрээндээ багтааж, нэгдүгээрт: гадагш тэлэх, хоёрдугаарт: гаднаас нь дотогш хумих гэсэн хоёр үндсэн аргаар хийх ажиллагааг ийнхүү бүр эхнээс нь прокурор удирдан зохион байгуулах үүрэгтэйгээс гадна уг ажиллагаанд биечлэн оролцож хяналт тавьж ажиллах нь дараагийн үе шатны ажиллагаа болох ёстой.

Прокурор хэргийн газарт үзлэг хийхэд зөвхөн оролцоод зогсохгүй хэрэг бүртгэгч, мөрдөн байцаагч үзлэгийг хуульд заасан үндэслэл, журмын дагуу явуулж байгаа эсэх, үзлэгт оролцсон этгээдийн эрхийг хангаж байгаа эсэх, үзлэгийн тэмдэглэлийг үнэн зөв хөтөлсөн эсэх зэрэгт хяналт тавина.

Хэргийн газрын үзлэгт оролцож буй прокурор ийнхүү хяналт тавихдаа үзлэгт байлцаж буй хөндлөнгийн гэрч нь хууль зүйн шаардлага хангаж байгаа эсэх, үзлэг хийх явцад хэмжилтийг зөв хийсэн эсэх, гэрэл зураг авсан, гар зургийг үйлдсэн, дүрс бичлэг хийсэн, ул мөрний хэв авсан бол тэдгээр нь зөв хийгдсэн эсэх, цогцосыг оршуулсан газраас хуульд

заасан үндэслэл, журмын дагуу авсан эсэх, цогцосыг зөв тээвэрлэсэн эсэх, хураан авсан зүйлийг тэмдэглэлд зөв тусгасан эсэхийг онцгой анхаарах нь зүйтэй бөгөөд энэ талаар илэрсэн зөрчил дутагдлыг тухай бүр нь арилгуулах үүрэг хүлээнэ. Үзлэгт оролцсон прокурор эдгээр үүргээ хангалтгүй биелүүлсэн тохиолдол нь тухайн прокурорт хариуцлага хүлээлгэх үндэслэл байж болно.

Хэргийн газрын үзлэгт оролцох прокурорын анхаарах ёстой нэг чухал асуудал бол хэргийн газрыг зохих хамгаалалтад авах, хэрэг гарсан газар, орчин нөхцөл, ялангуяа гэр орон, байранд хэрэг гарсан байдлыг өөрчлөгдөхөөс урьдчилан сэргийлэх явдал юм.

Т ү ү н ч л э н хэргийн газрын үзлэгт оролцсон прокурор шаардлагатай гэж үзвэл хэрэг бүртгэгч, мөрдөн байцаагчтай санал зөвлөлдөж хэргийн газрын үзлэгийг дахин хийлгэж болох бөгөөд энэ талаар хэрэг бүртгэгч, мөрдөн байцаагч нарт бичгээр даалгавар өгөх эрхтэй.

Гэмт хэрэг гарсан газрын үзлэгт прокурор оролцох нь хэргийн талаарх нотлох баримтыг илрүүлэн олж тогтоох, бэхжүүлэх, уг нотлох баримтыг үндэслэн хэргийг шүүхэд шилжүүлэх, шүүх хуралдаан дээр мэтгэлцэх зарчмыг хэрэгжүүлэхэд чухал ач холбогдолтой тул аймаг, нийслэл, тээвэр, дүүргийн прокурорын газрууд прокуроруудыг хэргийн газрын үзлэгт аль болохоор өргөнөөр оролцуулах, хэрэг бүртгэх, мөрдөн байцаах байгууллагуудтай энэ талаар хамтарсан шийдвэр гаргаж ажиллах нь зүйтэй.

Прокурор хэргийн газрын үзлэгт оролцохдоо өөрөө зохих тэмдэглэл хийх, дууны болон

дүрс бичлэг хийх, зураг схем үйлдэх, гэрэл зураг авах, хэмжилт хийх зэрэг ажиллагааг хийхийг Монгол Улсын Эрүүгийн байцаан шийтгэх хуулиар хориглоогүй тул ийм ажиллагаа хийхэд прокуроруудыг сургаж дадлагажуулах, зарим онц хүнд гэмт хэргийн хэргийн газрын үзлэгт хамтран оролцож шинэ залуу боловсон хүчнийг хэргийн газрын үзлэг хийх ажиллагаанд сургах нь прокурорын удирдах ажилтан бүрийн үүрэг гэдгийг анхаарч ажиллах шаардлагатай.

Прокурорын байгууллагын мэдээ судалгаанаас үзэхэд 1999-2004 онд харъяа прокурорын газрын прокурорууд хэргийн газрын үзлэгт 6964 удаа оролцсоны гадна 2004 оны үзүүлэлтийг 1999 оныхтой харьцуулахад хэргийн газрын үзлэгт прокурор оролцсон ажиллагаа 3.6 дахин өсчээ.

Иймд прокурорууд хэргийн газрын үзлэгт хуульд заасан үндэслэл, журмын дагуу оролцож, хэрэг бүртгэгч, мөрдөн байцаагч нар хэргийн газрын үзлэг хийхэд нь хамтран оролцохын зэрэгцээ энэ ажлыг удирдан зохион байгуулж үзлэг хийх ажиллагаанд хяналт тавьж, хамтран ажиллах нь эрүүгийн хэргийг хянан шийдвэрлэхэд чухал ач холбогдолтой гэдгийг анхаарч ажиллавал зохино.

Иргэний хуулийг тайлбарлах нь

"Хууль дээдлэх ёс" сэтгүүл нь Иргэний хуулийн тайлбарыг хэсэгчлэн Уншигч танд толилуулахаар боллоо.

2002 онд боловсруулагдсан Иргэний хууль нь дөнгөж одоо л Шүүхийн практикт тогтож байгаа хууль юм. Иргэний хууль, ИХШХШ тухай хуулийг багцаар нь харилцан уялдаа холбоотойгоор боловсруулахад Монголын нөхцөл байдлыг сайн мэддэг хүмүүс зөвлөгөө өгсөн. Монгол улсын эрх зүйн хөгжлийн хувьд томоохон амжилтын нэг.

ХБНГУ-ын шинжээчид манай улсын иргэний хуулийг маш өндөр хэмжээнд боловсруулсан сайн хууль байна гэсэн. Гэхдээ хуулийг хэрэглэхэд хэцүү хүндрэлтэй зүйлүүд байна гэж үзсэн.

Тийм учраас 2002 – 2005 он хүртэл Иргэний хуулийн тайлбарыг ажлыг эхлүүд, тайлбарыг боловсруулж дууссан байна.

Энэхүү тайлбарын ажлын хэсгийн бүрэлдэхүүнд:

Э.Калот - ХБНГУ-ын Нюренберг хот дахь Муж улсын Дээд шүүхийн танхимын тэргүүн шүүгч

Э.Шпанглер - ХБНГУ-ын Мюнхен хот Муж улсын Дээд шүүхийн шүүгч, Хууль зүйн шинжлэх ухааны доктор

П.Редел - ХБНГУ-ын Нюренберг хот дахь Муж улсын Дээд шүүхийн шүүгч

Р.Хелмхаген - ХБНГУ-ын Регенбург хот дахь Мужийн шүүхийн шүүгч

Д.Наранчимэг - Үндсэн хуулийн цэцийн гишүүн, "Отгонтэнгэр" Их сургуулийн ректор

Ц.Амарсайхан - Улсын Дээд шүүхийн шүүгч

Д.Дүгэржав - Санхүү, эдийн засгийн дээд сургуулийн багш

Н. Баярмаа - "Отгонтэнгэр" Их сургуулийн багш

Эдгээр хүмүүс Иргэний хуулийн ерөнхий хэсгийн тайлбарыг бичихэд орж ажилласан байна.

Д.Наранчимэг нь 1995 оноос хойш Иргэний хуулийг боловсруулах ажлын хэсэгт оролцсон юм.

ИРГЭНИЙ ХУУЛЬ	1.2. Иргэний хууль тогтоомж нь иргэний эрх зүйн харилцаанд оролцогчдын эрх тэгш, бие даасан байдал, өмчийн халдашгүй байдал, гэрээний эрх чөлөө, хувийн хэрэгт хөндлөнгөөс оролцохгүй байх, иргэний эрх, үүргийг ямар нэг хязгаарлалтгүйгээр хэрэгжүүлэх, зөрчигдсөн эрхийг сэргээлгэх, шүүхээр хамгаалуулах зарчимд үндэслэнэ.	хуулиар зохицуулагдах нийгмийн харилцааны хүрээ, иргэний харилцаанд оролцогчдын удирдлага болгох үндсэн зарчмуудыг бэхжүүлсэн болно.
I ХЭСЭГ		
ЕРӨНХИЙ ҮНДЭСЛЭЛ		
I ДЭД ХЭСЭГ		
ИРГЭНИЙ ЭРХ ЗҮЙН ХАРИЛЦАА, ХУУЛЬ, ТОГТООМЖ		1.1.А. Монгол Улсын Үндсэн хуулийн (1991он) 14.2-д: ... Хүн бүр эрх зүйн этгээд байна ... хэмээн тунхагласан.
НЭГДҮГЭЭР БҮЛЭГ		Энэ нь эрх зүйн этгээд гэдэгт гагцхүү хүн байна гэсэн ойлголт биш юм. Эрх зүйн этгээд гэдэгт нийгмийн харилцаанд оролцогч бодгаль этгээд (хүн), хуулийн этгээд, хуулийн этгээдийн эрхгүй байгууллага, төр, засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгж, хамаарагдана.
НИЙТЛЭГ ҮНДЭСЛЭЛ	1.3. Хуульд өөрөөр заагаагүй бол татвар, төсөв, санхүү зэрэг Захиргааны хууль тогтоомжоор зохицуулах болон захиргааны талаар нэг этгээд нөгөөдөө захирагдах эдийн болон эдийн бус баялагт холбоотой харилцаанд энэ хууль үйлчлэхгүй.	(ИХ-ийн 7 дугаар зүйл) Бодгаль этгээд (хүн) гэдэгт Монгол улсын иргэн, гадаадын иргэн, харьяалалгүй хүмүүсийг ойлгоно.
1 дүгээр зүйл. Хуулийн зорилт		
1.1. Энэ хуулийн зорилт нь эрх зүйн этгээдийн хооронд үүсэх эдийн болон эдийн бус баялагтай холбоотой харилцааг зохицуулахад оршино.	ТАЙЛБАР	
	Энэ зүйл нь Иргэний	

Хуулийн этгээд нь Монгол улсын, гадаадын, олон улсын хуулийн этгээд байж болно.

Засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгж гэдэгт бие даан эрх зүйн этгээд болж чадах аймаг, нийслэл, сум, дүүрэг хамаарна. Баг, хороо нь бие даасан эрх зүйн этгээд болж нийгмийн харилцаанд оролцохгүй.

Хуулийн этгээдийн эрхгүй байгууллага гэдэгт хуулийн этгээдийн үндсэн шинжийг агуулдаггүй хүмүүсийн болон хуулийн этгээдүүдийн нэгдэл байж болно. Тухайлбал: Сууц өмчлөгчдийн холбоог нэрлэж болно. Сууц өмчлөгчдийн холбоо нь сууц өмчлөгчдийн нэгдэл бөгөөд хуулийн этгээдэд байх үндсэн шинж болох тусгайлан эзэмшсэн эд хөрөнгөгүй бөгөөд сууц өмчлөгчдийг төлөөлөн нийгмийн харилцаанд оролцохдоо сууц өмчлөгчдийн дундын өмчлөлийн хөрөнгөөр үйл ажиллагаанаасаа бий болсон үр дагаврыг хариуцаагүйгээрээ онцлогтой.

1.1.Б. Дээр дурдсан эрх зүйн этгээдүүдийн хооронд үүссэн эдийн болон эдийн бус баялагтай холбоотой харилцааг иргэний хуулиар эрхицуулдаг. Эдийн баялаг гэдэгт эд юмс, эдийн бус баялаг гэдэгт оюуны үнэт зүйлс, эрх хамаардаг. Эдгээр нь аливаа этгээдийн эзэмшилд байвал хөрөнгө гэж нэрлэгддэг. (ИХ-ийн 83, 84 дүгээр зүйлийн тайлбарыг харна уу).

Эдийн баялагтай холбоотой харилцаа гэдэгт эд хөрөнгө тодорхой этгээдийн эзэмшилд байгаа буюу эд хөрөнгө нэг этгээдээс нөгөө этгээдэд шилжихтэй холбоотой үүсэж байдаг нийгмийн харилцаа юм. Эдийн баялагтай холбоотой харилцаа нь олон янз байдаг.

Иргэний хууль нь гагцхүү эдийн засгийн хувьд бие биенээсээ хараат бус, бие даасан таваар эзэмшигчид оролцсон эдийн харилцааг эрхицуулдаг. Иргэний хуулиар зохицуулагддаг эдийн баялагтай холбоотой харилцааг эд юмсын шинжтэй харилцаа, үүргийн шинжтэй харилцаа гэж ангилж үздэг.

Эд юмсын харилцаа нь тодорхой эдийн баялаг (байгалийн

бүтээгдэхүүн, үйлдвэрлэлийн хэрэгсэл, хөдөлмөрийн үр дүнд бий болсон бараа, таваар, г.м.) болох материаллаг ертөнц дээр бодитойгоор оршин байгаа, хүмүүсийн хүртэхүйгээр хүртэгдэж, мэдрэгдэж байдаг биеэсн зүйлсийг хэн нэгэн эрх зүйн этгээд эзэмшихтэй холбоотой харилцаа байдаг.

Тухайлбал: өмчлөл, эзэмшилтэй холбоотой харилцаа, Өөрөөр хэлбэл, өмчлөгч, эзэмшигч нь өөрийн эзэмшилд байгаа эдийн баялагийг эзэмших, ашиглах, захиран зарцуулахтай холбоотой харилцаа байдаг.

Үүргийн харилцаа нь эдийн баялаг нэг этгээдээс нөгөө этгээдэд шилжихтэй холбоотой нийгмийн харилцаа байдаг. Тухайлбал: аливаа баялагийг худалдах, арилжих, түрээслэх, хөлслөх гэх мэт харилцаанд оролцогчдын хүсэл зоригийн илэрхийлэл болсон тохиролцоо (гэрээ)-ны үндсэн дээр үүсдэг буюу нэг этгээд нөгөөдөө гэм хор үнцүүлэх, эд хөрөнгө үндэслэлгүйгээр олж авах гэх, мэт харилцаанд оролцогчдын хоорондын тохиролцоо (гэрээ)-гүй үүсдэг эдийн баялагтай холбоотой үүргийн харилцаа байдаг.

Эдийн бус баялагтай холбоотой харилцааг эдийн баялагтай холбоотой эдийн бус харилцаа, эдийн баялагтай холбоогүй эдийн бус-амьны харилцаа гэж ангилж болдог.

Эдийн баялагтай холбоотой эдийн бус харилцаа гэдэгт шилжих ухаан, утга зохиол, урлагын бүтээл, шинэ бүтээл, оногчтой саналыг зохиогчийн эрхтэй холбоотой үүссэн харилцаа болон аж үйлдвэрийн өмч болох фирмийн нэр, барааны тэмдэг зэргийг олж авахтай холбоотой харилцаа багтдаг.

Тухайлбал, ямарваа нэгэн бүтээлийн хувьд зохиогчийн эрхийг хүлээн зөвшөөрснөөр зохиол бүтээлийг нийтлэх, хэвлэл тохиолдолд зохиогчид шагнал олгоно. Мөн фирмийн нэр, барааны тэмдэг ашигласнаар үйлчлүүлэгч, худалдан авагч бараа бүтээгдэхүүн, ажил үйлчилгээнд хэрхэн хандаж байгаагаас тухайн үйлдвэр, аж ахуйн нэгжийн ашиг орлого ихээхэн хамаардаг. Дээрх харилцаанууд нь

тодорхой эдийн баялагтай (хөрөнгө) холбоотой боловч эдийн бус харилцааны бие даасан шинжийг үгүйсгэхгүй юм. Өөрөөр хэлбэл, тодорхой бүтээлийн зохиогчийн эрхийг хүлээн зөвшөөрсөн нь зохиогчийн шагнал авах эсэхээс үл хамааран тухайн этгээдийн зохиогчийн эрхийг болон зохиол бүтээлийг зохиогчийн зөвшөөрөлгүй ямар нэгэн байдлаар засварлах, өөрчлөх зэргээр бүтээлийн халдашгүй байдлад халдахаас хуулиар хамгаалж байдаг.

Харин эдийн баялагтай холбоогүй эдийн бус амьны харилцаа гэдэгт эрх зүйн этгээдүүдийн нэр төр, андар хүнд, ажил хэргийн нэр хүнд, дүрслүүлэгч хувь хүний ашиг сонирхол, хувийн амьдрал, захидал харилцааны нууц зэрэг амин хувийн шинжтэй харилцаанууд багтдаг. Хэдийгээр дээрх харилцаанууд нь таваар-мөнгөний шинжгүй, эдийн засгийн агуулгагүй боловч иргэний хуулиар зохицуулагдааг өөрөөрөө харилцаа юм. Дээрх эрх, ашиг сонирхол нь субъектээсээ салшгүй байдаг онцлогтой.

1.2.А. Иргэний хуулийн 2 дугаар зүйлд заасан Иргэний хууль тогтоомж нь дараахь үндсэн зарчмуудад үндэслэнэ. Үүнд:

- Иргэний эрх зүйн харилцаанд оролцогчдын эрх тэгш байдлыг ханган, хамгаалах,
- Өмчийн халдашгүй байдлыг хангах, хамгаалах,
- Гэрээний эрх чөлөөг ханган, хамгаалах,
- Хувийн хэрэгт хөндлөнгөөс оролцохгүй байх,
- Иргэний эрх, үүргийг ямар нэг хязгаар-лалтгүйгээр хэрэгжүүлэх,
- Зөрчигдсөн эрхийг сэргээлгэх,
- Шүүхээр хамгаалуулах.

Нийгмийн хөгжлийн бодит зүй тогтол, чиг хандлага, эрх зүйн салбар, институтыг болон эрх зүйн бүхий л тогтолцооны мөн чанарыг тодорхойлсон нийгмийн эрэлт хэрэгцээг илэрхийлсэн, удирдлага болгох үндсэн эхлэл, үзэл баримтлалуудыг эрх зүйн зарчим хэмээн нэрлэдэг.

Хууль тогтоогч хууль тогтоохдоо, эрх зүйн харилцаанд

оролцогчид үйл ажиллагаандаа, хууль хэрэглэгчид хуулийг хэрэглэхдээ дээрх зарчмуудыг удирдлага болгох ёстой. Эрх зүйн зарчим нь эрх зүйн бүхий л салбар, институтад хамааралтай нийтлэг шинжтэй нэгдмэл байдаг.

Гэхдээ эрх зүйн салбар бүхэнд тухайлсан институтэд тэдгээрийн чиг үүрэг, онцлогоос шалтгаалан нийтлэг зарчмууд өөр өөрөөр илэрч болдог. Иргэний эрх зүйн хэм хэмжээг зөв ойлгож хэрэглэх, хуулийг болон эрх зүйг төсөөтэй хэрэглэхэд иргэний эрх зүйн зарчим чухал ач холбогдолтой.

1.2.Б. Иргэний эрх зүйн зарчмуудын агуулгыг тус бүрд нь авч үзье.

Иргэний эрх зүйн харилцаанд оролцогчдын эрх тэгш байдлыг хангах зарчим

Иргэний эрх зүйн харилцаанд оролцогчид нь сайн дураараа, хүсэл зоригоо илэрхийлж уг харилцаанд оролцож субъектив эрхээ хэрэгжүүлж, хууль зүйн үүрэг хүлээдэг. Иргэний эрх зүйн харилцаанд оролцогч (иргэн, хуулийн этгээд, хуулийн этгээдийн эрхгүй байгууллага, засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгж, төр) уг харилцаанд адил тэгш оролцоно.

Энэхүү зарчмын агуулга нь:

I. Иргэний эрх зүйн харилцаанд оролцогчид нь эрх, үүргээ хэрэгжүүлэх адил боломжоор хангагдсан байна. Өөрөөр хэлбэл, субъект хэн байхаас үл шалтгаалан тухайн харилцаанаас бий болох эрх эдэлж, үүрэг хүлээдэг. Түүнчлэн эрх зөрсөн тохиолдолд хүлээх хариуцлага нь адил тэгш байдаг.

II. Харилцаанд оролцогч эрх бүхий этгээдийн шаардах эрх нь үүрэг бүхий этгээдийн үүрэгтэй "эквивалент шинжтэй" байна. Өөрөөр хэлбэл, аль нэг тал нь нөгөөгийнхээ эрх, ашиг сонирхолыг илтгэд ордуулсан, эсхүл нэг тал нь хэт давуу эрхтэй байж болохгүй.

Тухайлбал, ИХ-ийн 169.4-д: "... тодорхой нэр төрлийн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх, ажил үйлчилгээ, эрхлэх талаар тухайн зах зээлд давамгайлж байгаа этгээд энэхүү үйл ажиллагааныхаа хүрээнд түүнд хандсан этгээдтэй гэрээ байгуулах үүрэгтэй бөгөөд нөгөө талдаа тэгш бус нөхцөл

тулган санал тавих буюу гэрээ байгуулахаас татгалзах эрхгүй..." гэсэн билээ.

Ингэснээр зах зээлд давамгайлж буй этгээд түүнтэй харилцаанд оролцогч бусад этгээдээс давуу эрхтэй гэсэн үг биш, адил эрх, үүрэгтэй байхыг хуульчлан зохицуулсан.

Иргэний эрх зүйн харилцаанд оролцогчдын бие даасан байдлыг хангах зарчим

Дээр өгүүлснээр Иргэний эрх зүйн харилцаанд оролцогчид өөрсдөө сайн дураараа, хүсэл зоригоо илэрхийлэн уг харилцаанд оролцдог. Хэн ч түүнийг иргэний эрх зүйн харилцаанд оролцохыг албадан шаардахгүй. Харин бусдад гэм хор учруулах, эд хөрөнгө үндэслэлгүйгээр олж авах зэргээр иргэний эрх зүйн харилцааг үүсгэж, өөрчилж, дуусгавар болгож байдаг хууль зүйн тодохой фактын улмаас тодорхой этгээд үүрэг бүхий субъектээр оролцох нь бий.

Энэ нь тухайн этгээдийн хууль бус үйлдэл, эс үйлдэхүйтэй холбоотой бөгөөд гэм буруугийн шинжээс шалтгаалан бусдын өмнө үүрэг хүлээж харилцаанд оролцдог онцлогтой.

Иргэний эрх зүйн харилцаанд оролцогч хараат бус байж иргэний эрх зүйн аливаа харилцаанд бие даан оролцох боломжийг хуульчилсан байна. Тухайлбал, ИХ-ийн 13.2-д "... Иргэний эрх зүйн харилцаанд оролцогч хуулиар хориглоогүй буюу хуульд шууд заагаагүй эрх, үүргийг өөрийн хүсэл зоригийн дагуу хэрэгжүүлж болно ..." гэжээ. Эл зарчмын агуулга нь:

I. Иргэний эрх зүйн харилцаанд оролцогч биеэ даасан эрх зүйн этгээд болохын хувьд өөрөө хүсч, сайн дураараа, хүсэл зоригоо илэрхийлэн харилцаанд оролцдог.

II. Ийнхүү харилцаанд оролцохдоо хуульд заасан буюу хуульд заагаагүй боловч хуулиар хориглоогүй эрх, үүргийг өөрийн санаачлагаар хэрэгжүүлдэг.

III. Харилцаанд биечлэн оролцохын зэрэгцээ төлөөлөгчөөр дамжуулан оролцож эрх, үүргээ хэрэгжүүлэх өргөн боломжийг хуульчилсан.

Энэ зарчим нь гэрээний

эрх чөлөөг хангах, хувийн хэрэгт хөндлөнгөөс оролцохгүй байх, иргэний эрх, үүргийг ямар нэг хязгаарлалтгүйгээр хэрэгжүүлэх зарчмуудтай салшгүй холбоотой юм.

Өмчийн халдашгүй байдлыг хангах, хамгаалах зарчим

Монгол Улсын Үндсэн хуулийн 5 дугаар зүйлийн 2 болон 3-д: "...Төр нь нийтийн болон хувийн өмчийн аливаа хэлбэрийг хууль эвсвөөрч, өмчлөгчийн эрхийг хуулиар хамгаална..."

"...Өмчлөгчийн эрхийг гагцхүү хуульд заасан үндэслэлээр хязгаарлана..." гэжээ.

ИХ-ийн 101.1-д: "...Өмчлөгч нь бусад этгээдэд хууль буюу гэрээгээр олгогдсон эрхийг зөрчихгүйгээр, хуулиар тогтоосон хэмжээ, хязгаарын дотор өмчлөлийн зүйлээ өөрийн үзэмжээр чөлөөтэй эзэмшиж, ашиглаж, захиран зарцуулах бөгөөд аливаа халдлагаас хамгаалах эрхтэй..." гэж хуульчилсан нь энэ зарчмыг хангах баталгаа болно.

Түүнчлэн Үндсэн хуульд зааснаар Монгол улсын иргэд хөдлөх, үл хөдлөх хөрөнгө шударгаар олж авах, эзэмших, өмчлөх, өв залгамжлуулах эрхтэй гэж заасан. /ИХ-ийн 89,102,104,105,109,111,115,116,117,118,122 г.м зүйлүүдийн тайлбарыг харна уу./

Өмчлөгч өөрийн өмчлөлийн зүйлийн хувь заяаг бүрэн шийдвэрлэх "туйлын" эрхтэй байдаг. Өөрөөр хэлбэл, өмчлөлийн зүйлээ бусдын өмчлөл, эзэмшилд хариу төлбөртэй буюу төлбөргүй шилжүүлэх, дахин боловсруулах замаар зориулалт, хэлбэр дүрсийг өөрчлөх, ашиг орлого олох зориулалтаар ашиглах, устгах, эвдэх г.м.

Гагцхүү өмчлөгч энэхүү туйлын эрхээ бусдад гэм хор учруулах, бусдын аюулгүй байдлыг алдагдуулах, байгаль орчныг бохирдуулах замаар хэрэгжүүлж болохгүй. Түүнчлэн өмчлөгч нь өөрийн өмчлөлийн зүйлээ зохих ёсоор арилж, хамгаалж, хадгалж үүрэгтэй. Энэ үүрэг биелүүлэхгүй байгаа нь нийтийн ашиг сонирхолд харшилж болно. Тэгвэл дээрх

тохиолдлуудад хуульд зааснаар өмчлөгчийн эрхийг хязгаарлаж болно.

Жишээ нь Иргэн "М"-ийн өмчлөлд нилээд хуучны модон байшин байжээ. Уг модон байшин нь 1903-1905 онд баригдсан орос загварын анхны байшингуудын нэг бөгөөд түүнд Оросын алдарт зураач, нэрт эрдэмтэн Н.К.Рерих амьдарч байсан төдийгүй түүний удирдаж байсан "Төв Азийн экспедици"-ийн төв штаб байрлаж байсан нь хожим тогтоогдож 2002 онд Нийслэлийн Иргэдийн төлөөлөгчдийн хурлын тогтоол гарч Түүх соёлын үл хөдлөх дурсгалт зүйлийн жагсаалтад авчээ. Иргэн "М" модон байшингаа зарж оронд нь 2 өрөө орон сууц худалдан авахаар "А"-тай гэрээ байгуулсан. Гэтэл "Соёлын өвийг хамгаалах тухай" МУ-ын хууль (2001)-ийн 16.2-д зааснаар: ... Хувийн өмчид байгаа түүх, соёлын хосгүй үнэт дурсгалт зүйлийг бусдад худалдах нөхцөлд өмчлөгчтэй тохиролцсоор төр хүлээн авна. Түүх, соёлын хосгүй үнэт зүйлийн үнийг харилцан тохиролцсоор тогтоож төлөх бөгөөд энэ талаар маргаан гарвал шүүх шийдвэрлэнэ. ... гэсний дагуу Нийслэлийн өмчийн газар уг байшинг худалдан авах болжээ.

Энэ тохиолдолд "М"-ийн эрх, ашиг сонирхлыг хохироохгүй, төр давуу эрх эдлэхгүй байх ёстой. "М" нь "А"-тай тохиролцсон худалдах үнээс бууруулахгүй байх зарчмыг барина.

Дээрхээс гадна ИХ-ийн 151 дүгээр зааснаар үл хөдлөх эд хөрөнгийн өмчлөгч нь өмчлөх эрхээ хэрэгжүүлэх зорилгоор өөр үл хөдлөх эд хөрөнгийн өмчлөгчийн эрхийг хязгаарлаж болдог. Энэ нь өмчлөгчийн эрхийг нэг талаас хязгаарлаж байгаа боловч нөгөө талаасаа бусад өмчлөгчдийн өмчлөх эрхийг хангах баталгаа болж байдаг утгаараа шударга зохицуулалт юм.

Харин өмчлөгч өөрийн өмчлөлийн зүйл болох хөрөнгөө бусдын хууль бус эзэмшлээс буцаан шаардах, өмчлөх эрхээ хэрэгжүүлэхэд саад болж байгаа аливаа зөрчилгүй аргилуулах, үйлдлийг таслан зогсоох, дээрхээс болж өөрт учирсан хохирлоо нөхөн төлүүлэхээр эрх зөрчигчөөс шаардах зэрэг өргөн эрхтэй байдаг.

(ИХ-ийн 106, 107-р зүйл).

Гэрээний эрх чөлөөг хангах зарчим

Монгол Улсын ИХ-ийн 189 дүгээр зүйлийн 189.1-д Гэрээний талууд хуулийн хүрээнд гэрээг чөлөөтэй байгуулах, түүний агуулгыг өөрсдөө тодорхойлох эрхтэй. ... гэсэн байна.

Энэ зарчмын гол агуулга нь:

I. Гэрээ байгуулагч талууд өөрсдөө сайн дураараа хүсэл зоригоо илэрхийлэн хууль зүйн тодорхой үр дагавар бий болгох эрх чөлөөтэй байдаг. Өөрөөр хэлбэл, гэрээ байгуулахыг хэн нэгэн гуравдагч этгээд албадахгүй.

II. Гэрээ байгуулагч талууд гэрээний нөхцөл, гэрээгээр эдлэх эрх, хүлээх үүргээ өөрсдөө тодорхойлох боломжоор хангагдсан байна. Энэ нь иргэний эрх зүйн зохицуулалтын диспозитив (зөвшмөл) аргатай салшгүй холбоотой. Өөрөөр хэлбэл гэрээний талууд зан үйлээ өөрсдөө зөвшилцөн журамлаж байгаа хэрэг юм.

III. Түүнчлэн гэрээ байгуулагч талууд иргэний хуулиар зохицуулаагүй, шууд нэрлэгдээгүй боловч гэрээний үндсэн шинж, хэлбэрийг илэрхийлсэн өвөрмөц агуулга бүхий свээл холимог шинжтэй гэрээг байгуулж болохыг хуульчлан баталгаажуулсан байна.

Хувийн хэрэгт хөндлөнгөөс оролцохгүй байх зарчим

Иргэний эрх зүйн харилцаанд оролцогч иргэн, хуулийн этгээд, засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгж, төр хэн ч байсан өөрсдийн хүсэл зоригийн дагуу эрхээ эдэлж хэрэгжүүлэх учиртай. Гагцхүү дээрх эрхээ хуулийн хүрээнд хэрэгжүүлнэ. Хуульд заасан үндэслэл, журмын дагуу тэд хуулийн этгээд байгуулах буюу байгуулахгүйгээр аж ахуйн үйл ажиллагаа эрхлэх, ашгийн төлөө бус хуулийн этгээд үүсгэн байгуулах, хуулийн этгээдийн нэр, оноосон нэр, өөрөө сонгох г.м өргөн эрхтэй. Иргэний эрх зүйн харилцаанд оролцогч ямар ажил, үйлчилгээ явуулахыг хөндлөнгөөс хэн нэгэн этгээд заахгүй, гагцхүү үйл ажиллагааныхаа чиглэлийг дүрмээрээ тодорхойлон, дүрмэд заасан зорилгоо хангах үйл ажиллагаа явуулах эрх чөлөөтэй

байдаг.

Харин ашгийн төлөө бус үйл ажиллагаа явуулах зорилго бүхий хуулийн этгээд үүсгэн байгуулчихаад ашиг олох үйл ажиллагаа явуулбал хууль зөрчсөн үйл ажиллагаа болох учраас төр түүнд хяналт тавих, хууль зөрчсөн үйлдлийг таслан зогсоох, хуульд заасан хариуцлага хүлээлгэнэ.

Ингэснээр хувийн хэрэгт хөндлөнгөөс оролцож буй хэрэг биш харин хууль ёсыг сахиулах, нийгмийн дэг журмыг хангахад чиглэсэн арга хэмжээ болно.

Хувийн нууцыг болон байгууллага, төрийн нууцыг хууль бусаар задруулсан, олон нийтэд тараасан бол гэм буруутай этгээдэд зохих хариуцлага хүлээлгэдэг. (ИХ-ийн 21 дүгээр зүйлийн тайлбарыг харна уу).

Энэ зарчмын агуулга нь:

I. Иргэний эрх зүйн харилцаанд оролцогчдын бие даасан байдлыг хангах зарчимтай салшгүй холбоотой түүнийг хангах гол баталгаа болдог.

II. Хувийн ашиг сонирхлыг хүндэтгэн нийгмийн ашиг сонирхолтой зөв хослуулах үндэс болно. Нийгмийн ашиг сонирхлыг дээгүүр тавьж хувийн ашиг сонирхлыг боогдуулж болохгүй. Хувийн ашиг сонирхол, хувийн хэрэг нь нийгэм болон нийтэд хор хохиролгүй байх ёстой.

Иргэний эрх, үүргийг ямар нэгэн хязгаарлалтгүйгээр хэрэгжүүлэх зарчим

Иргэний эрх зүйн харилцаанд оролцогч нь хуульд заасан хэмжээ хязгаарын дотор эрх, үүргээ хэрэгжүүлнэ. Хуулиас гадуур бусдын эрх, үүргийг хязгаарлаж болохгүй.

Ер нь хязгааргүй эрх гэдэг нь харьцангуй ойлголт бөгөөд хэн нэгэн этгээдийн эрх нь нөгөөгийн эрхээр хязгаарлагдаж байж нийгэмд тэгш байдал тогтоно. Харин дээрх хязгаарлалт нь хуулиас гадуур хэн нэгний эрх, хууль ёсны ашиг сонирхлыг дордуулахаар байж болохгүй.

ИХ-ийн 14.2-д ... Иргэний эрх зүйн чадварыг хязгаарлахыг хориглоно... гэсэн нь энэхүү зарчим хэрэгжих баталгаа болж байна. Иргэн бүр эрх зүйн этгээд болохынхоо хувьд адил боломжоор хангагдсан байдаг. Тиймээс хэн

нэгэн этгээдийн энэхүү боломжийг үндэслэлгүйгээр хязгаарлаж болохгүй.

ИХ-ийн 171 дүгээр зүйлд өмчлөгчийн хэлцэл хийх эрхийг үл хязгаарлах зохицуулалтыг тусгасан нь энэ зарчмын хэрэгжих бас нэгэн баталгаа болно.

Хэдийгээр үл хөдлөх хөрөнгийн өмчлөгч үүргийн гүйцэтгэлийг хангуулахаар үл хөдлөх хөрөнгөө барьцаалсан боловч тэрээр тухайн хөрөнгөө ашиглах, бусдын өмчлөлд шилжүүлэх, бусдад түрээслэх, давхар барьцаалах эрхтэй бөгөөд энэ эрхээ ямар нэгэн хязгаарлалтгүйгээр хэрэгжүүлэх ёстой.

Гэтэл барьцааны гэрээ байгуулахдаа барьцаалагч нь барьцаалуулагчийн дээрх эрхийг хязгаарласан бол энэ хэлцэл нь хүчин төгөлдөр бус байна.

Зөрчигдсөн эрхийг сэргээлэх зарчим

Иргэний эрх зүйн харилцаанд оролцогчид эрх, ашиг сонирхлоо хамгаалах өргөн боломжийг хуулиар олгосон. Иргэний эрх зүйн хамгаалалт нь зөрчигдсөн эрхийг сэргээх зорилготой. Зөрчигдсөн эрхийг сэргээх гэдэгт ИХ-ийн 9.4-д заасан аргууд хамаарна. Эрх нь зөрчигдсөн тохиолдолд эрх зөрчсөн үйлдлийг таслан зогсоож, эрх зөрчигдөөхөө өмнөх байдлыг сэргээх. Өөрөөр хэлбэл, бусдын хууль бус эзэмшлээс эд хөрөнгөө буцаан авах, учирсан хохирол, алдагдлаа нөхөн төлүүлэх, нэр төр, алдар хүнд, ажил хэргийн нэр хүндээ сэргээх, эрхээ хүлээн зөвшөөрүүлэх зэргээр өөрт бий болсон сөрөг буюу таагүй үр дагаврыг арилгах явдал юм. (ИХ-ийн 9 дүгээр зүйлийн тайлбарыг харна уу.)

Шүүхээр хамгаалуулах зарчим

Иргэний эрх зүйн харилцаанд оролцогч нь эрхээ хамгаалуулах этгээдийг хуульд заасны дагуу сонгох эрхтэй. Үүний зэрэгцээ өөрөө өөртөө туслах замаар өөрийнхөө эрхийг хамгаалах боломжийг Иргэний шинэ хуульд нэмж оруулсан. (ИХ-ийн 12 дугаар зүйл).

Иргэний эрх зүйн хамгаалалтыг шүүх, арбитр хуулиар

тогтоосон журам, аргаар хэрэгжүүлдэг. Иргэний эрх зүйн харилцаанд оролцогч нь хууль буюу гэрээнд заасан эрх, үүргээ үнэнч шударгаар хэрэгжүүлэх ёстой. Бусдын өмнө гэрээгээр хүлээсэн үүргээ эсхүл бусдад гэм хор учруулсны улмаас учирсан хохирлыг нөхөн төлөх үүргээ өөрөө ухамсараараа, сайн дураараа шударгаар гүйцэтгэхгүй бол эрх бүхий этгээд шүүхэд хандах замаар тухайн албадлага хэрэглэн эрхээ хамгаалуулах боломжийг хуульчилсан нь энэ зарчмын хэрэгжих баталгаа болно.

1.3.Татвар, санхүү зэрэг захираганы эрх зүйн харилцаа нь нийтийн эрх зүйн харилцаа бөгөөд энэ харилцаанд оролцогч талууд нь эрх хэмжээний хувьд нэг нь нөгөөдөө захирагддаг, мөн энэ төрлийн эрх зүйн харилцаа нь императив буюу захирамжилсан аргаар зохицуулагдана.

Эрх зүйн зохицуулалтын императив арга нь нийтийн эрх зүйн харилцаанд оролцогчдын баримтлах зан үйлийн хатуу хувилбар тогтоосон эрх зүйн нөлөөлөл юм.

Нийтийн эрх зүйн онцлог нь нийтлэг ашиг сонирхлын хүрээнд үүссэн нийгмийн харилцааг императив аргаар зохицуулдаг байна. Иймд хэрэв хуульд нийтийн эрх зүйн хүрээнд үүссэн эдийн болон эдийн бус баялагтай холбоотой харилцааг Иргэний хуулиар зохицуулна гэсэн заалт байхгүй л бол уг харилцаа нь иргэний эрх зүйн зохицуулах зүйлийн хүрээнд хамаарахгүй.

Жишээ нь: *Монгол Улсын Засгийн газрын 2002 оны "Үл хөдлөх хөрөнгө худалдах тухай" 148 дугаар тогтоолоор Бишийн тамир, спортын үндэсний төвийн үндсэн хөрөнгийг дансанд бүртгэлтэй Сөгнөгөр амралтыг цогцолбороор нь нийтийн дуудлага худалдаагаар худалдахаар шийдвэрлэж, энэ дуудлага худалдааг холбогдох хууль тогтоомжийн дагуу зохион байгуулахыг төрийн өмчийн хороонд даалгасан байна.*

Энэ тохиолдолд Засгийн газраас Төрийн өмчийн хороонд уг амралтыг худалдах эрх олгох ажиллагааг Иргэний хуулиар

зохицуулахгүй. Учир нь Засгийн газар ба Төрийн өмчийн хорооны хоорондын харилцаа нь императив аргаар зохицуулагдах нийтийн эрх зүйн харилцаа бөгөөд үүнийг Засгийн газрын тухай хуулиар зохицуулна. Харин энэ худалдааг зохион байгуулах журмыг Иргэний хуулиар зохицуулж төрийн өмчийн хороо ба худалдан авсан этгээдийн хооронд худалдах, худалдан авах гэрээ байгуулагдана.

2 дугаар зүйл. Иргэний хууль тогтоомж

2.1. Иргэний хууль тогтоомж нь Монгол Улсын Үндсэн хууль, энэ хууль болон тэдгээртэй нийцүүлэн гаргасан хууль тогтоомжийн бусад актаас бүрдэнэ.

2.2. Монгол Улсын олон улсын гэрээнд энэ хуульд зааснаас өөрөөр заасан бол олон улсын гэрээг дагаж мөрдөнө.

ТАЙЛБАР

2.1. Хууль тогтоомж гэдэг бол эрх зүйн хэм хэмжээ тогтоосон актуудын нийлбэр мөн. Хэм хэмжээний актуудыг хууль зүйн хүчин чадлын хувьд хууль ба хуульчилсан акт гэж хуваана. Хууль бол төрийн хууль тогтоох байгууллагаас нийтээр заавал дагаж мөрдүүлэхээр батлан гаргасан хууль зүйн хүчин чадал бүхий эрх зүйн хэм хэмжээний акт мөн. Иргэний эрх зүйн харилцааг зохицуулж буй хууль, хуульчилсан актуудын нийлбэр нь Иргэний хууль тогтоомж байна.

2.1.А. Иргэний хууль тогтоомжийн шаталсан тогтолцоонд хууль зүйн дээд хүчин чадалтай Монгол Улсын Үндсэн хууль тэргүүлэх байр эзэлнэ. Үндсэн хуулиар эдийн /өмчтэй/ холбоотой харилцаанууд / болон эдийн бус баялаг/ иргэний нэр төр, алдар хүнд, иргэний хувийн халдашгүй байдал, хувийн болон гэр бүлийн нууц, захидал, харилцааны нууц, орон байрны халдашгүй байдал, / - ийн талаар Үндсэн хуулийн 5, 6, 7, 14, 16.3, 16.8, 16.13, 16.14, дүгээр зүйлүүдэд иргэний эрх зүйн харилцааг зохицуулах эрх зүйн хэм хэмжээнүүдийн хууль зүйн үндэслэлийг тусгасан байна.

2.1.Б. Иргэний хууль нь Монгол улсын нутаг дэвсгэр дээр

талуудын тэгш эрхийн үндсэн дээр үүсч, өөрчлөгдөж, дуусгавар болж буй, үндсэн болон эдийн бус баялагтай холбоотой бүхий л харилцааг зохицуулна.

Энэ утгаараа Иргэний хууль нь иргэний эрх зүйн үндсэн эх сурвалж мөн. Иргэний хууль нь нийгмийн харилцааны томоохон хэсгийг зохицуулдаг тул бүтцийн хувьд "пандект"-ын зарчмын дагуу ерөнхий ба тусгай ангийн хэм хэмжээнд хуваагдаж байна.

Иргэний хууль нь иргэний эрх зүйн харилцааг зохицуулах хууль зүйн хүчин чадлын хувьд Үндсэн хуулийн дараа ордог тул иргэний эрх зүйн харилцааг зохицуулж буй бусад хууль, хуульчилсан актууд Иргэний хуульд нийцэж байх ёстой. Иргэний эрх зүйн харилцааг зохицуулахад иргэний хуулийн зохицуулалт давуу байдалтай байхыг энэ хуулиар хуульчлан зааж өгсөн. Иргэний хуулийн хэм хэмжээтэй зөрчилдсөн эрх зүйн актаар иргэний эрх зүйн харилцааг зохицуулнагуй.

2.1.В. Иргэний хууль тогтоомжийн системд иргэний эрх зүйн зарим төрлийн харилцааг датнан зохицуулдаг "Компанийн тухай хууль", "Хоршооны тухай хууль", "Нөхөрлөлийн тухай хууль", "Шударга бус өрсөлдөөний тухай хууль", "Хэрэглэгчдийн эрх ашгийг хамгаалах тухай хууль", "Банкны төлбөр тооцооны тухай хууль", "Дампуурлын тухай хууль", "Патентын тухай хууль", "Барааны тэмдэг, ахуйн нэгжийн нэрийн тухай хууль", "Хуулийн этгээдийн улсын бүртгэлийн тухай хууль" зэрэг олон хууль багтана. Жишээ нь: *Ашгийн төлөө бус хуулийн этгээдийн нэг төрөл болох хоршооны гишүүн хоршооны жилийн орлогоос тогтоосон журмын дагуу хувь хүртэх эрхтэй эсэх асуудлыг Хоршооны тухай хуулиар нарийвчлан зохицуулсан байна. /Хоршооны тухай хуулийн 14.1.6-д "э. эрхтэй" гэжээ. /*

2.1.Г. Иргэний хуулийг хэрэгжүүлэхэд чиглэсэн УИХ-ын тогтоолууд иргэний эрх зүйн хууль тогтоомжид хамаарна. УИХ нь төрийн өмчийг эзэмших, ашиглах, захиран зарцуулах эрх хэмжээг

тогтоох, төрийн өмчийг орон нутгийн өмчид шилжүүлэх, төрийн өмчийг хувьчлах үндсэн чиглэл батлах, хувьчилж үл болох эд хөрөнгийн жагсаалт батлах зэрэг асуудлаар иргэний эрх зүйн хэм хэмжээ агуулсан эрх зүйн акт гаргах эрхтэй. Иргэний эрх зүйн хэм хэмжээ агуулсан УИХ-ын тогтоол нь Монгол Улсын Үндсэн хууль болон иргэний хууль, бусад хуульд нийцсэн байх ёстой. Жишээ нь: Монгол Улсын Их Хурлын 2001 оны "Төрийн өмчийг 2001-2004 онд хувьчлах үндсэн чиглэлийг баталсан 10 дугаар тогтоол нь иргэний хууль тогтоомжийн нэг бүрэлдэхүүн хэсэг мөн. /Төрийн мэдээлэл 2001 он/

2.1.Д. Иргэний эрх зүйн зарим харилцааг тухайлан зохицуулах зорилгоор Засгийн газраас иргэний эрх зүйн хэм хэмжээ агуулсан эрх зүйн хэм хэмжээний актыг "Засгийн газрын тогтоол" хэлбэрээр батлан гаргана. Засгийн газрын эрх зүйн акт нь Иргэний хуульд нийцсэн байх ёстой.

Доктор профессор О.Жамбалдорж "Монгол улсын иргэний эрх зүй" (Ерөнхий үндэслэл), номондоо:Засгийн газрын хэм хэмжээ тогтоосон акт нь хуульд заасан дараахь шаардлагыг хангасан байвал Иргэний эрх зүйн эх сурвалж болно. Үүнд:

-Засгийн газар тухайн асуудлаар эрх зүйн акт гаргахыг хуулиар тодорхойлж, эрх олгосон байх,

-Засгийн газрын эрх зүйн акт нь Иргэний хууль, бусад хуульд нийцсэн байх ёстой бөгөөд нийтээр дагаж мөрдөх шинжтэй хэм хэмжээ тогтоосон байна.

-Засгийн газрын эрх зүйн акт нь зөвхөн хуулийн хэм хэмжээг нөхөн зохицуулсан тохиолдолд гэжээ.

Үүнээс үндэслэж Засгийн газрын гаргасан аливаа акт нь Иргэний эрх зүйн эх сурвалж болохгүй.

Тэрээр цааш нь:..... төрийн эрх бүхий байгууллага, албан тушаалтны гаргасан эрх зүйн акт иргэний эрх зүйн эх сурвалж гэж үзэх боломжгүй юм..... гэжээ.

2.2. Монгол Улсын Үндсэн хуулийн 10 дугаар зүйлийн 3-д "Монгол Улсын олон улсын гэрээ

нь соёрхон баталсан буюу нэгдэн орсон тухай хууль хүчин төгөлдөр болмогц дотоодын хууль тогтоомжийн нэгэн адил үйлчилнэ" гэжээ.

Монгол улс нь олон улсын хамтын нийгэмлэгийн нэг гишүүн мөн. Иймд манай улс олон улсын эрх зүйн нийтлэг зарчмууд, хэм хэмжээ, олон улсын гэрээний хэм хэмжээг өөрийн үндэсний эрх зүйн тогтолцооны нэг хэсэг гэж үздэг. Учир нь олон улсын гэрээнд нэгдэн орохдоо тухайн улс соёрхон баталсан хууль нь дотоодын хууль тогтоомжийн нэгэн хэсэг гэдгийг хүлээн зөвшөөрдөг. Эдийн болон эдийн бус баялагтай холбоотой харилцаанд иргэний хуульд зааснаас өөр зохицуулалтыг Монгол улсын олон улсын гэрээнд заасан бол олон улсын гэрээг мөрдөнө.

3 дугаар зүйл. Иргэний хууль, тогтоомжийг хэрэглэх тухай

3.1. Монгол Улсын Үндсэн хуулийг зөрчсөн хуулийг шүүх хэрэглэхгүй.

3.2. Тухайн асуудлаар дотоодын хууль тогтоомж гаргах шаардлагатай гэж олон улсын гэрээнд зааснаас бусад тохиолдолд иргэний эрх зүйн харилцаанд Монгол Улсын олон улсын гэрээг хэрэглэнэ.

3.3. Монгол Улсын Үндсэн хууль, энэ хуулиас бусад хууль хоорондоо зөрчилдвэл тухайн асуудлыг нарийвчлан зохицуулсан хуулийн, тийм хууль байхгүй бол сүүлд хүчин төгөлдөр болсон хуулийн заалтыг хэрэглэнэ.

3.4. Хуулийг хүчингүй болгох тухай хуулийг хүчингүй болгосноор өмнө хүчингүй болгосон хуулийн үйлчлэл сэргэхгүй.

3.5. Хуульд заасан тохиолдолд Засгийн газар, эрх бүхий төрийн байгууллага, албан тушаалтны энэ хуульд нийцүүлэн гаргасан иргэний эрх зүйн хэм хэмжээ агуулсан нийтээр дагаж мөрдөх эрх зүйн актыг хэрэглэж болно.

3.6. Хэм хэмжээ тогтоосон эрх зүйн актыг зөвхөн хуулийн хэм хэмжээг нөхөн зохицуулсан тохиолдолд хэрэглэнэ.

3.7. Хуулийг мэдэхгүй

буюу буруу ойлгосон нь хуулийг хэрэглэхгүй байх, хуульд заасан хариуцлагаас чөлөөлөх үндэслэл болохгүй.

ТАЙЛАР

3.1. Үндсэн хуулийн хэм хэмжээ, зарчимтай УИХ-аас баталсан хуулиуд болон төрийн байгууллагуудын эрх зүйн хэм хэмжээ тогтоосон актууд зөрчилдөх ёсгүй. Иймд Монгол Улсын Үндсэн хуулийг зөрчсөн хууль нь хууль бус шинжтэй учраас шүүх түүнийг хэрэглэхгүй. Учир нь Монгол улсын Үндсэн хууль нь улс орны нийгэм, эдийн засаг, төрийн байгуулалжийн үндэс, хүний эрх, эрх чөлөөг бэхжүүлсэн, хууль зүйн дээд хүчин чадалтай, улс орны гол тулгуур хууль юм. Үндсэн хуулийн зарчим, хэм хэмжээ нь үндэсний эрх зүйн тогтолцооны цөм бөгөөд түүнийг хөгжлийг тодорхойлно. Эрх зүйн хэм хэмжээний актуудын шаталсан тогтолцонд Үндсэн хууль тэргүүлэх байр эзэлнэ.

Улсын Дээд шүүхийн 2002 оны "Иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай Монгол улсын хуулийн зарим зүйл, заалтыг тайлбарлах тухай" 263 дугаар тогтоолын 4-д "Шүүх хууль хэрэглэхдээ тухайн хэргийг хянан шийдвэрлэхэд хэрэглэх хууль, эсхүл түүний зүйл, хэсэг, заалт нь Үндсэн хуульд нийцэхгүй байна гэж шүүх бүрдэлдхүүн буюу шүүгч үзвэл тэр үндэслэлээ тодорхой зааж, уул хууль, зүйл, хэсэг, заалтыг Үндсэн хуульд нийцэхгүй байгаа талаархи үндэслэлийг тусгасан саналаа Дээд шүүхэд ирүүлэхийг ойлгоно. Дээд шүүх саналыг хуралдаанаараа хэлэлцэж шүүхийн санал үндэслэлгүй гэж үзвэл саналыг хэрэгсэхгүй болгох ба саналыг үндэслэлтэй гэж үзвэл Үндсэн хуулийн цэцэд оруулах тухай тогтоол гаргана." гэжээ.

Үндсэн хуулийн Цэц уг хууль нь Үндсэн хуулийг зөрчсөн эсэх асуудлаар цэцийн шийд гаргах хүртэл шүүх тухайн хуулийг хэрэглэхгүй, хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааг түдгэлзүүлнэ.

3.2. Иргэний эрх зүйн зохицуулах зүйлийн хүрээнд хамаарах нийгмийн харилцааг зохицуулахад олон улсын эрх зүйн

нийтлэг зарчим, хэм хэмжээ болон олон улсын гэрээний хэм хэмжээг хэрэглэх болно. Гэхдээ тухайн харилцааг дотоодын эрх зүйн хэм хэмжээгээр шууд зохицуулах шаардлага бий болсноор тийм акт шинээр батлан гаргах шаардлагатай тохиолдолд Монгол улсын нэгдэн орсон олон улсын гэрээг хэрэглэнэ. Эдийн болон эдийн бус баялагтай холбоотой Монгол улсын олон улсын гэрээгээр Монгол улсын Иргэний хуулийн зохицуулалтаас өөр журам тогтоосон бол Монгол улсын олон улсын гэрээг хэрэглэх журамтай. Учир нь Монгол Улсын нэгдэн орсон олон улсын гэрээ нь дотоодын хууль тогтоомжийн нэгэн адил хууль зүйн хүчин чадалтай байдаг.

Жишээ нь: "Олон улсын хооронд бараа худалдах, худалдан авах гэрээний тухай" Нэгдсэн Үндэстний байгууллагын конвенц / Вена, 1980 он /-ийн 1.1.1.-д "Энэхүү конвенц худалдааны байгууллагууд нь өөр өөр улс оронд оршиж байгаа талуудын хооронд харилцан бараа худалдах, худалдан авах гэрээнд хамаарна." гэжээ. Олон улсын гэрээгээр тухайлан зохицуулж буй асуудлын хувьд тухайн асуудлаар дотоодын хууль тогтоомж гаргах шаардлагатай гэж олон улсын гэрээнд зааснаас бусад тохиолдолд иргэний эрх зүйн харилцаанд олон улсын гэрээ, конвенцийг хэрэглэнэ.

Монгол улсад бие даасан худалдааны хууль байхгүй бөгөөд энэ талаар дотоодын хууль тогтоомж гаргах шаардлагатай гэж олон улсын гэрээнд заагаагүй тул олон улсын гэрээг хэрэглэнэ.

3.3. Иргэний хуулийн 3.3 дахь заалт нь агуулгын хувьд Монгол улсын Үндсэн хууль ба Иргэний хууль хоёроос бусад хууль эдийн болон эдийн бус баялагтай холбоотой харилцааг зохицуулахдаа хоорондоо зөрчилдөөл ямар журмаар уг асуудлыг хэрхэн шийдвэрлэх талаар тусгайлан заасан зохицуулалт юм. Энэ зохицуулалтыг эрх зүйн хэм хэмжээний коллиз гэх бөгөөд үүнийг шийдвэрлэх арга зам нь:

- Хууль ба хуульчилсан актын хэм хэмжээ хоорондоо зөрчилдөөл хууль дээдлэх зарчмын дагуу хуулийн хэм

хэмжээг хэрэглэнэ.

- Хууль зүйн хүчин чадлын хувьд адил хэм хэмжээнүүд хоорондоо зөрчилдөөл сүүлд батлагдсан хуулийн хэм хэмжээг хэрэглэнэ.

3.4. Хууль нь тусгайлан журмын дагуу батлагддаг, хууль зүйн дээд хүчин чадалтай акт юм. УИХ-аас шинэ хууль батлах, хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах, хуулийг хүчингүй болгоходоо УИХ-аас хууль гаргана. Хуулийг хүчингүй болгосон тухай хуулийг хүчингүй болгоно гэдэг нь тухайн хуулиар хүчингүй гэж зарлагдсан хуультай холбоогүй байна.

Жишээ нь: УИХ-аас 2002 оны 01 сарын 5-ны өдөр баталсан "Хууль хүчингүй болсонд тооцох тухай" хуулиар 1994 оны 11 дүгээр сарын 1-ний өдөр баталсан Монгол Улсын Иргэний хууль / шинэчилсэн найруулга/-ийг хүчингүй болсонд тооцсон байна. Энэ хуулийг хүчингүй болсонд тооцох тухай хууль 2003 оны 10 дугаар сарын 7-ны өдөр батлагджээ. Энэ тохиолдолд 1994 оны Иргэний хуулийг хүчингүй болгонд тооцсон 2002 оны хууль л хүчингүй болно. Ингэснээр 1994 оны Иргэний хуулийн үйлчлэл сэргэж хүчин төгөлдөр үйлчлэхгүй.

3.5. Засгийн газар иргэний эрх зүйн хэм хэмжээ агуулсан эрх зүйн актыг гаргах эрхтэй ба эрх хэмжээ нь хуулиар олгогдсон байх ёстой. Хэрэв хуулиар ийм эрх хэмжээ олгогдоогүй болон оролцогчдын аль нэг тал нь засаглал захирах давуу эрхийн үндсэн дээр үүссэн эдийн болон эдийн бус баялагтай холбоотой харилцааг зохицуулахаар гарсан эрх зүйн акт нь иргэний эрх зүйн эх сурвалж болохгүй.

Жишээ нь: Засгийн газрын 2002 оны 142 дугаар тогтоолын 2 дугаар хэсэрт "Хөдөө аж ахуйн банкны төрийн эзэмшлийн 100 хувийг уралдаант шалгаруулалт /тендерын/-ын аргаар гадаадын болон дотоодын стратегийн хөрөнгө оруулагчид худалдах журмыг баталсан байна.

Нийтээр дагаж мөрдөх иймэрхүү актыг шүүх хэрэглэж болно.

3.6. Гэхдээ иргэний эрх

зүйн хэм хэмжээ тогтоосон эдгээр актууд нь хуульд зааснаар "зөвхөн хуулийн хэм хэмжээг нөхөн зохицуулсан" тохиолдолд хэрэглэгдэнэ. Энэ нь дээрх актуудаар зохицуулж буй харилцааны талаар иргэний хуульд тусгагдсан зохицуулалт байхгүй, мөн уг харилцааг хууль болон эрх зүйг төсөөтэй хэрэглэх, талуудын зөвшилцөл болон ажил хэргийн хүрээнд тогтсон заншлын дагуу зохицуулж болохгүй болсон тохиолдолд хуулийн хийдлийг даван туулах зорилгоор гаргасан "нөхөн зохицуулсан" акт байх юм.

3.7. Хуулийг мэдэхгүй буюу хуулийг буруу ойлгосон тухай асуудал бол тухайн субъектын гэм буруутай үйл ажиллагааг зөвтгөх үзэх, хууль зүйн хариуцлагаас чөлөөлөх, хариуцлагыг хөнгөрүүлэн үзэх үндэслэл биш. Учир нь иргэний эрх зүйн харилцаанд оролцогчид Монгол Улсын Үндсэн хуульд заасны дагуу хуулийг дээдлэн хүндэтгэж, сахин биелүүлэх үүрэгтэй. Хууль дээдлэх нь төрийн хуулийг нийгмийн амьдралын бүх хүрээнд, улс орны хэмжээнд хүндэтгэн үзэж, нэг мөр дагаж мөрдөх, хэрэгжүүлэх үйл ажиллагаа байна. Төрөөс хуулийг нийгмийн харилцааг зохицуулах, нийгмийн харилцаанд оролцогчдын эрх, ашиг сонирхлыг хангах, хамгаалах зорилгоор батлан гаргадаг. Нийгэмд эрх зүй, хуулийн гүйцэтгэх үүрэг есөн нэмэгдэж байгаа орчин үед иргэн хүн нийгмийн аливаа харилцаанд оролцохдоо өөрийн эрх, ашиг сонирхолд хамаарах хуулийн аливаа заалтыг, тодруулбал эдлэх эрх, хүлээх үүргээ тодорхой мэдэж байх шаардлага зүй ёсоор бий болж байна. Энэ нь нөгөө талаар иргэдийн эрх зүйн боловсрол, ухамсар, соёлын түвшинг илэрхийлэх юм. Хууль зүйн хариуцлага бол хуульд заасан үүргээ ухамсарлах түвшин, эрх зүйн хэм хэмжээг ойлгон хүлээн авч гуйвалтгүй сахих гэсэн агуулгыг давхар илэрхийлнэ.

4 дүгээр зүйл. Иргэний хуулийг төсөөтэй хэрэглэх

4.1. Иргэний хуульд тухайн харилцааг зохицуулсан хэм хэмжээ байхгүй бол түүнтэй төсөөтэй харилцааг зохицуулсан хуулийн

хэм хэмжээг хэрэглэнэ.

4.2. Төсөөтэй харилцааг зохицуулсан хуулийн хэм хэмжээ байхгүй бол тухайн харилцааг иргэний эрх зүйн агуулга, зарчим, нийтээр хүлээн зөвшөөрсөн зан суртахууны хэм хэмжээнд нийцүүлэн зохицуулна.

4.3. Тусгай харилцааг тухайлан зохицуулсан хэм хэмжээг бусад харилцаанд төсөөтэй хэрэглэж үл болно.

ТАЙЛБАР

Эрх зүйн шинжлэх ухаанд эрх зүйн зохицуулалтын хийдэгдлийг арилгах үүднээс хуулийг төсөөтэй хэрэглэх, эрх зүйг төсөөтэй хэрэглэх тухай ойлголтууд байдаг.

Нийгмийн амьдралын хүрээнд үүсдэг бүхий л харилцааг эрх зүйгээр зохицуулах боломжгүй. Түүнтэй адил Иргэний эрх зүйн хүрээнд үүсдэг нийгмийн өргөн хүрээтэй харилцааны тодорхой хэсгийг өөрөөр хэлбэл хамгийн түгээмэл зүй тогтлыг л эрх зүйн хэм хэмжээгээр загварчлан зохицуулдаг. Эрх зүйн этгээдүүдийн хооронд үүсдэг олон талт харилцааг эрх зүйн, заншлын хэм хэмжээгээр зохицуулахын зэрэгцээ иргэний эрх зүйн харилцаанд оролцогчид өөрсдөө гэрээ байгуулах, хэлцэл хийх замаар зан үйлийн журам тогтоож байдаг.

Гэтэл тэдгээрийн хооронд элдэв маргаан үүсэхэд шүүх, арбитраас уг маргааныг шийдвэрлэхэд хэрэглэх хуулийн зохицуулалт шаардагдана. Энэ тохиолдолд хуулийг болон эрх зүйг төсөөтэй хэрэглэх болдог.

4.1. Иргэний хуульд тухайн харилцааг зохицуулсан хэм хэмжээ байхгүй ч гэсэн төсөөтэй харилцааг зохицуулсан хэм хэмжээ байж болно. Энэ тохиолдолд хуулийг төсөөтэй хэрэглэх тухай ярина. Харин тухайн харилцааг зохицуулахад ижил төрлийн харилцааг зохицуулсан зохицуулалтыг хамааруулан хуульд заасан нь хуулийг төсөөтэй хэрэглэж байгаа хэрэг биш юм.

Тухайлбал: Иргэний хуулийн 269.2-д зааснаар Ирээдүйд эд хөрөнгө худалдах-худалдан авах гэрээнд худалдах-худалдан авах гэрээний талаарх холбогдох

заалтууд нэгэн адил хамаарна гэжээ. (ИХ-ийн 317.1.)

Эдгээрийг хуулийг төсөөтэй хэрэглэж байна гэж үзэхгүй.

Харин талууд Иргэний хуульд шууд нэрлэгүй ч гэрээний үндсэн шинжийг агуулсан гэрээ байгуулсан бол гэрээгээр талуудын хүлээсэн эрх, үүрэг, гэрээгээр бий болох хууль зүйн үр дагаврыг харгалзан төсөөтэй гэрээг зохицуулсан хэм хэмжээг хэрэглэж болно. Тухайлбал: 1994 оны Иргэний хуульд Санхүүгийн түрээсийн тухай зохицуулалт байхгүй байсан. Энэ тохиолдолд санхүүгийн түрээсийн гэрээний үндсэн шинжийг агуулсан гэрээ талууд байгуулсан бол түрээсийн гэрээний болон эзлээр худалдах-худалдан авах гэрээг зохицуулсан хэм хэмжээг төсөөтэй хэрэглэж болно.

Жишээ нь: "А" өөрийн өмчлөлийн зүйл болох 40 сая төгрөгийн үнэ бүхий автомашиныг сайн найз болох "Б"-ийн гуйлтаар түүнд худалдахаар зөвшөөрсөн боловч "Б"-д 15 сая төгрөгөөс илүү мөнгө байхгүй байсан тул 15 сая төгрөгийн нь авч дотны найздаа машинаа шилжүүлжээ.

Энэ тохиолдолд "А", "Б" нарын хооронд холимог гэрээ байгуулагдсан гэж үзэх үндэстэй бөгөөд 15 сая төгрөгийн хэмжээнд худалдах-худалдан авах гэрээ, үлдсэн 25 сая төгрөгийн хэмжээнд бэлгэцлэлийн гэрээ хийгдсэн гэж үзэж холбогдох гэрээнүүдийг зохицуулсан хэм хэмжээг хэрэглэж байгаа нь хуулийг төсөөтэй хэрэглэж байна гэсэн үг биш.

Хуулийг төсөөтэй хэрэглэх нь:

- Эрх зүйн хэм хэмжээгээр буюу талуудын байгуулсан гэрээгээр зохицуулаагүй харилцааны талаар маргаан үүссэн,
- Тухайн маргаантай харилцаатай төсөөтэй харилцааг зохицуулсан хэм хэмжээ, эрх зүйн акт байгаа нөхцөлд л хуулийг төсөөтэй хэрэглэх тухай ярина.

4.2. Төсөөтэй харилцааг зохицуулсан хэм хэмжээ байхгүй бол тухайн харилцааг Иргэний эрх зүйн агуулга, зарчим, нийтээр

хүлээн зөвшөөрсөн зан суртахууны хэм хэмжээнд нийцүүлэн зохицуулахаар хуульд заасан нь эрх зүйг төсөөтэй хэрэглэх тухай зохицуулалт юм. Эрх зүйг хэрэглэхийн тулд иргэний эрх зүйн бусад салбараас ялгагдах зохицуулалтын онцлог, иргэний хууль тогтоомжийн утга агуулга, иргэний хууль тогтоомж бүхэлдээ захирагддаг зарчмуудыг анхаарах ёстой.

Тухайн харилцааг зохицуулсан хэм хэмжээ байхгүй төдийгүй төсөөтэй харилцааг зохицуулсан хэм хэмжээ байхгүй тохиолдолд эрх зүйг төсөөтэй хэрэглэнэ. Тухайлбал, гэрээ байгуулагч талууд хоорондоо хэлэлцэн тохиролцож гэрээ байгуулахдаа нэг талын эрх ашгийг илтэд дордуулсан нөхцөл гэрээнд тусгасан бөгөөд ийм нөхцөл тусгасан бол хэрхэн шийдвэрлэх талаар хуулийн зохицуулалт байхгүй бол дээрх нөхцөлтэй холбоотой маргааныг шүүх, арбитр шийдвэрлэхэд талуудын эрх тэгш байдлыг хангах иргэний эрх зүйн зарчимд нийцүүлэн шийдвэрлэх болно. Гэрээний эрх чөлөөг хангах зарчим нь мөн л иргэний эрх зүйн нэг үндсэн зарчим. Гэхдээ гэрээ байгуулагч талууд гэрээ байгуулахдаа хэн алиныхаа эрх, ашиг сонирхлыг хохироохгүй, талуудын эрх тэгш байх зарчмыг удирдлага болгон гэрээгээ байгуулах ёстой.

Гэрээ байгуулах эрх чөлөөтэй, гэрээгээр хүлээх эрх, үүргээ өөрсдөө тодорхойлох эрхтэй гэдгээр улбаалан эрх тэгш байх зарчмаас гадуур үйлдэл, үйл ажиллагаа явуулж болохгүй. Өөр нэгэн жишээ авъя:

Усан онгоц үйлдвэрлэдэг Японы компани АНУ-ын нэгэн компанийн захиалгаар Америкийн жуулчдад зориулсан усан онгоц үйлдвэрлэхээр гэрээ байгуулжээ. Гэрээндээ талууд ямар стандартаар уг онгоцыг үйлдвэрлэх талаар дурдаагүй учир Японы тал өөрийн онгоц мөрддөг стандартын дагуу усан онгоцыг үйлдвэрлэжээ. Гэтэл усан онгоцыг өрөөнүүд доторх ор нь япон хүний хэмжээнд тохирсон богинохон болсон тул Америкийн тал усан онгоцыг хүлээн авахаас татгалзаж хохиролоо нөхөн төлүүлэхээр шаарджээ.

Иймэрхүү маргааныг зохицуулсан өөрөөр хэлбэл, талууд гэрээндээ нөхцлийг тодорхой тусгаагүйгээс үүдэлтэй маргааныг шийдвэрлэх хуулийн зохицуулалт байхгүй, бол талууд эрх, үүргээ шударгаар, сайн дураар хэрэгжүүлэх, үүрэг гүйцэтгэх нь үүрэг гүйцэтгүүлэгчийн эрх, ашиг сонирхолд нийцсэн үр дүнг шилжүүлэх, шударга ёсны зарчимд нийцүүлэн захиалагчийн зөрчигдсөн эрхийг сэргээхээр шүүх, арбитр эрх зүйг төсөөтэй хэрэглэж шийдвэрлэх боломжтой юм.

4.3. Иргэний хууль тогтоомжоор тухайн харилцааг тухайлан зохицуулсан, өөрөөр хэлбэл, зөвхөн тухайн тодорхой харилцааг зохицуулахаар тогтоосон хэм хэмжээг төсөөтэй бусад харилцаанд хэрэглэж болохгүй.

Тухайлбал, ИХ-ийн 452.2-дзээлдэгч гэрээнд заасан хугацаанд авсан зээлээ эргүүлэн төлөөгүй бол гэрээнд заасны дагуу зээлдүүлэгчийн үндсэн хүүгийн хорин хувийг хэтрэхгүй хэмжээний нэмэгдүүлсэн хүү төлөхөөр гэрээнд зааж болно. Банк, зээлийнүйл ажиллагаа эрхлэх эрх бүхий этгээдээс олгох зээлд анзыг хэрэглэхгүй... гэсэн байна.

Энэ зохицуулалт нь гагцхүү банк, зээлийн үйл ажиллагаа эрхлэх эрх бүхий этгээдээс олгох зээлийн харилцааг тухайлан зохицуулсан бөгөөд үүнийг иргэд, хуулийн этгээдүүдийн хоорондын зээлийн гэрээний харилцаанд төсөөтэй хэрэглэж болохгүй гэж ойлгоно.

5 дугаар зүйл. Иргэний хууль тогтоомжийг буцаан хэрэглэх

5.1. Хуульд зааснаас бусад тохиолдолд иргэний хууль тогтоомжийг буцаан хэрэглэхгүй.

5.2. Шинээр баталсан хууль тогтоомж нь гэрээний нэг буюу хоёр талын эрх, хууль ёсны ашиг сонирхолд хохирол учруулахаар бол гэрээний нөхцөл хүчин төгөлдөр байна.

5.3. Гэрээний талууд харилцан хүлээн зөвшөөрсөн тохиолдолд өмнө үйлчилж байсан хууль тогтоомжоос илүү

тааламжтай нөхцөл олгож байгаа шинээр баталсан хууль тогтоомжийг хэрэглэх болно.

ТАЙЛБАР

5.1. Иргэний хууль тогтоомжийг буцаан хэрэглэхгүй гэдэг нь ерөнхий зарчим юм. Энэ хууль болон хуульчилсан актыг хүчин төгөлдөр болсон үеэс нь үүссэн эрх зүйн харилцааг зохицуулахад тухайн актыг хэрэглэнэ гэсэн агуулгатай юм. Уг акт хүчин төгөлдөр болохоос өмнө үүссэн харилцаанд өмнө нь хүчин төгөлдөр үйлчилж байсан хуулийг хэрэглэнэ.

Энэ нь эрх зүйн харилцаа болон уг харилцаанд оролцогчдын зан үйлийн журам нь тогтвортой байх нөхцлийг бүрдүүлнэ. Эрх зүйн харилцаа үүсэх үед хүчин төгөлдөр үйлчилж байсан хууль тогтоомжоор уг харилцаанд оролцогчид зан үйлээ журамласан байдаг бөгөөд дээрх зан үйлийн журмаас өөр журам тогтоосон хууль тогтоомж уг харилцаа үйлчилж байх хугацаанд шинээр батлагдан гарч болдог. Шинээр хууль тогтоомж батлагдан гарах болгонд эрх зүйн харилцаанд оролцогчдын зан үйлийн журмыг шинэ хууль тогтоомжид нийцүүлэн өөрчлөөд байвал нийгмийн харилцаа тогтворгүй, эмх замбараагүй байдалд орно.

Иргэний хууль тогтоомжийг буцаан хэрэглэхгүй ерөнхий зарчмаас гадуур зөвхөн хуульд заасан тохиолдолд хууль тогтоомжийг буцаан хэрэглэх болно. Энэ нь нийгмийн харилцаанд оролцогчдын эрх, хууль ёсны ашиг сонирхолд нийцэж байх ёстой.

5.2. Шинээр хууль тогтоомж батлагдахаас өмнө гэрээ байгуулагдасан байсан бөгөөд шинэ хууль тогтоомжийн зохицуулалт нь гэрээний нэг буюу хоёр талын эрх, хууль ёсны ашиг сонирхолд хохирол учруулахаар бол гэрээний нөхцөл хүчин төгөлдөр байхаар зохицуулжээ.

2002 онд шинэчлэн найруулсан Иргэний хууль батлагдахаас өмнө хүчин төгөлдөр үйлчилж байсан Иргэний хууль (1994)-ийн 368 дугаар зүйлийн 6-д: ... Зээлдэгч зээлийн гэрээгээр хүлээсэн үүрээг биелүүлээгүй тохиолдолд барьцааны эд

хөрөнгийг үл мараах журмаар эзэлдүүлэгчид шилжүүлэхээр эсрэгтэй тусгайлан заасан бол тухайн эд хөрөнгийг гэрээний хугацаа дууссан өдрөөс эхлэн банк ба банк бус санхүүгийн байгууллага захиран зарцуулах эрхтэй... гэжээ. (Энэ хэсгийг 2001 оны 2 дугаар сарын 2-ны өдрийн хуулиар нэмсэн).

Тэгвэл Иргэний шинэ хуулийн (2002) 171 дүгээр зүйлийн 11.3-д ... Үүрэг зүйцэтгүүлэгчийн шаардлагыг бүрэн буюу хэсэгчлэн хангаагүй бол үл хөдлөх эд хөрөнгө өмчлөх эрх шилжинэ гэж тохирсон хэцлэл хүчин төгөлдөр бус байна... гэжээ.

Энэ нь өмнөх хуулийн зохицуулалттай харьцуулахад үүрэг зүйцэтгүүлэгч болох банк болон банк бус санхүүгийн байгууллага барьцааны хөрөнгө болох аливаа үл хөдлөх эд хөрөнгийн үүргийн гүйцэтгэлийг хангуулахаар үл маргах журмаар өөрийн өмчлөлд шилжүүлэн захиран зарцуулах эрхийг хязгаарласан зохицуулалт юм.

Шинэ хууль хүчин төгөлдөр үйлчилж эхлэхээс өмнө 1994 оны Иргэний хуулийн 368 дугаар зүйлийн 6-д заасан нөхцлийг гэрээндээ тусган зээлийн гэрээг байгуулсан байсан бол шинээр баталсан Иргэний хууль уг гэрээний нэг тал болох эзэлдүүлэгчийн эрх, хууль ёсны ашиг сонирхолд хохирол учруулж байна гэж үзвэл зээлийн гэрээний нөхцөл хүчин төгөлдөр байхыг ойлгоно.

5.3. Хэрэв гэрээ байгуулсны дараа талууд заавал биелүүлбэл зохих үүргийн талаар хуучин хуулиас илүү тааламжтай журам тогтоосон шинэ хууль батлагдсан, уг гэрээг байгуулах үед хүчин төгөлдөр үйлчилж байсан хуулийн дагуу гэрээний тодорхой нөхцөл буюу гэрээ бүхэлдээ хүчин төгөлдөр бус болох байсан бол уг гэрээтэй холбоотой харилцааг шинээр батлагдсан хуулийн зохих зүйл, заалтаар зохицуулж болно. Энэ тохиолдолд Иргэний хуульд заасан ёсоор гэрээний талууд өмнө нь байгуулсан гэрээнээс үүссэн асуудлыг шинээр батлагдсан хуулийг хэрэглэж зохицуулахыг албан ёсоор зөвшөөрсөн байх учиртай.

Тухайлбал, 1994 оны

Иргэний хуулиар иргэд, хуулийн этгээд хоорондын зээлийн гэрээнд хүү хэрэглэхгүй байх хэрэгсэл баримталж байсан. Харин 2002 оны Иргэний хуулийн 282.1-д "Зээлийн гэрээгээр талууд хэлэлцэн тохиролцож хүү тогтоож болно" гэж зээлийн гэрээнд хүү хэрэглэх боломжийг бүрдүүлж өгсөн. Нээн жишээ авч үзье:

Иргэн "А", "Б" нар 2001 оны 7 дугаар сарын 15-нд 2 жилийн хугацаатай зээлийн гэрээ бичгээр байгуулсан ба гэрээндээ эзэлдэгч "Б" үндсэн зээлийн 0,3 хувьтай тэнцэх хүүг сар тутам төлөх үүрэг хүлээжээ.

2002 оны Шинэ Иргэний хууль хүчин төгөлдөр болохоос өмнө гэрээгээ байгуулсан тул ерөнхий журмын дагуу 2002 оны иргэний хуулийг буцаан хэрэглэхгүй. Энэ тохиолдолд А нь Б-гээс хүү төлөхийг шаардах эрхгүй байна. Харин зээлийн гэрээний хугацаа дуусахаас өмнө шинэ хууль батлагдсан хүчин төгөлдөр үйлчилж эхэлсэн бөгөөд эзэлдэгч Б нь хүү төлөхийг зөвшөөрч байгаа тул илүү тааламжтай нөхцөл олгож байгаа шинээр батлагдсан хуулийг буюу 2002 оны хуулийг хэрэглэж болно.

6 дугаар зүйл. Иргэний эрх зүйн харилцааны объект

6.1. Хуульд заасан үндэслэл, журмаар иргэний гүйцлээнээс хасагдаагүй, мөнгөөр үнэлж болох, эдийн болон эдийн бус баялаг иргэний эрх зүйн харилцааны объект байна.

6.2. Эдийн болон эдийн бус эрх, үйлдэл, эс үйлдэхүй, мэдээлэл иргэний эрх зүйн харилцааны объект байж болно.

ТАЙЛАР

6.1. Иргэний эрх зүйн харилцааны объект нь тухайн харилцаанд оролцож байгаа субъектүүдийн эрх, үүрэг чиглэгдэж байгаа тэр зүйлийг хэлнэ. Эдийн ба эдийн бус баялаг иргэний эрх зүйн харилцааны объект болдог.

Эдийн баялагт материаллаг ертөнц дээр бодитойгоор оршин байж бидний хүртэхүйгээр дамжин бидэнд хүртэгдэж байдаг эд юмс, мөнгө, валютын үнэт зүйлс, үнэт цаас болон бусад хөрөнгө хамаарна. Бусад хөрөнгө гэдэгт

хөрөнгийн цогцолбор болох үйлдээр, мал, амьтныг ойглож болох юм.

Эдийн бус баялагт оюуны бүтээлч үйл ажиллагааны үр дүнд бий болсон оюуны үнэт зүйлс, /оюуны өмч/ эдийн болон эдийн бус эрх зэрэг баялаг хамаарна.

Эдийн эрх гэдэгт шаардах эрх, эдийн бус эрх гэдэгт субъектээс салшгүй, түүний хувийн шинжтэй холбоотой /тухайлбал: нэр төр, алдар хүнд, хувийн амьдралын болон захидал харилцааны нууц, чөлөөтэй зорчих эрх, оршин суух газраа чөлөөтэй сонгох эрх, эрүүл мэнд, гэх мэт/ баялагууд хамаардаг.

Нэг этгээдээс нөгөө этгээдэд ямар нэг хязгаарлалтгүйгээр, хуульд заасан ерөнхий үндэслэлээр чөлөөтэй шилжиж байдаг объектыг иргэний гүйцлээнд байгаа объект гэнэ.

Тухайлбал: худалдах-худалдан авах, бэлэглэл, арилжаа, өө залгамжлалын журмаар нэг этгээдийн өмчлөлөөс нөгөө этгээдийн өмчлөл, эзэмшилд шилжиж болдог баялагууд хамаарна. Түүнчлэн эрх залгамжлалын журмаар бус анхдагч аргаар тодорхой баялагийн өмчлөх эрхийг олж авч болдог.

Тухайлбал: гээгдэл эд хөрөнгө, эзэнгүй эд юмс, дарагдмал эд юмс хамаарах бөгөөд эдгээр нь иргэний гүйцлээнд байж болох баялаг юм.

Иргэний эрх зүйн объект болох зарим баялаг иргэний гүйцлээнд хязгаарлалттай байдаг. Тэдгээр нь нэг этгээдээс нөгөө этгээдэд шилжихдээ зарим тохиролцой, Тухайлбал:

Тухайн баялаг гагцхүү тодорхой этгээд буюу тодорхой хүрээний этгээдүүдэд шилжиж болохоор хуульд заасан нь субъектын хамаарал тогтоосон байж болох юм. Жишээ нь: Газрыг зөвхөн Монгол улсын иргэн өмчилж болох ба гадаадын иргэн, харьяалаггүй хүнд газрыг худалдан, бэлэглэх, өвлүүлэх, барьцаалах зэргээр шил-жүүлэхийг хориглоосон байдаг.

Тухайн баялагийг олж авах, бусдад шилжүүлэхэд эрх бүхий этгээдийн тусгай зөвшөөрлийг авсан байхыг шаарддаг. Жишээ нь: хорт болон

тэсэрч дэлбэрэх бодис, зэвсэг, хар тамхины хольцтой эмийн бүтээгдэхүүн зэргийг үйлдвэрлэх, борлуулах, бусад шилжүүлэх, зэрэг тусгай зөвшөөрөл "Лиценз" шаардах ба дээрх баялагийг олж авахад мөн эрх бүхий этгээдийн зөвшөөрөл шаардагдана.

Иргэний эрх зүйн харилцааны объект болох зарим баялаг иргэний гүйлгээнээс хасагдсан байдаг. өөрөөр хэлбэл гүйлгээнд оролцогч аливаа субъектүүдийн хооронд тухайн баялаг ердийн журмаар чөлөөтэй шилжихгүй. Тухайлбал: сансарын нисдэг хөлөг, төхөөрөмж, усан болон нисэх онгоц, цөмийн пуужин, цэрэг дайны зориулалттай бусад объектын хамааруулна.

Дээрх зүйлсийг эзэмшигч субъект тэдгээр зүйлсийг үйлдвэрлэх, борлуулах, бусад шилжүүлэх үндэслэл, журам, нөхцөл нь өвөрмөц бөгөөд хязгаартай байдаг. Иргэний эрх зүйн харилцаанд оролцогч дурын субъект дээрх объектын олж авч эзэмшиж болдоггүй.

Энэ зүйлд заасан эдийн болон эдийн бус баялаг нь мөнгөөр үнэлэгдэх болох баялаг байдаг.

Харин субъектээсээ салшгүй, амин хувийн шинжтэй зарим эдийн бус эрх мөнгөөр үнэлэгддэггүйг анхаарна уу. Тухайлбал: нэр төр, алдар хүнд, ажил хэргийн алдар хүнд, хүний амь бие, эрүүл мэнд гэх мэт.

Дээрх эдийн бус баялагт хэн нэгэн гэм хор учруулсны төлөө мөнгөн хэлбэрээр гэм хорыг арилгаж болох хуулийн зохицуулалт нь тухайн объектын үнэлж байгаа хэрэг биш гажуудуу тухайн этгээдийн сэтгэл санааны дарамтыг хөнгөлөх, эмчилгээ, сувилгаа, оршуулгын гэх мэт зардлыг нөхөх агуулгатай.

6.2. Дээр дурдсан эдийн болон эдийн бус эрхээс гадна үйлдэл, эс үйлдэхүй нь гол төлөв иргэний эрх зүйн тусалцаа үзүүлэхтэй холбогдсон гэрээтэй салшгүй холбоотой бөгөөд хуульд заасан иргэний эрх зүйн зарим харилцаанд ч объект болдог. Тухайлбал: асран хамгаалах, харгалзан дэмжихтэй холбоотой харилцаанд объект нь асран хамгаалагч харгалзан дэмжигчийн үйлдэл, эс үйлдэхүй болно.

Түүнчлэн тусалцаа үзүүлэхтэй холбоотой гэрээний нэг төрөл болох тээвэрлэлтийн харилцаанд тээвэрлэлтийн үйл ажиллагаа нь /үйлдэл/ объект болж байдаг.

Мэдээлэл нь иргэний эрх зүйн харилцааны нэг өвөрмөц объект мөн. Мэдээлэл нь техник, технологийн, зохион байгуулалтын удирдлагын, худалдаа-арилхааны зэрэг олон төрөл байж болдог.

Дээрх мэдээлэл нь худалдах-худалдан авах гэрээний зүйл байж болохын зэрэгцээ эрх зүйн хамгаалалтын объект болж байдаг.

7 дугаар зүйл. Иргэний эрх зүйн харилцаанд оролцогч

7.1. Иргэний эрх зүйн харилцаанд оролцогч нь иргэн, хуулийн этгээд, хуулийн этгээдийн зүггүй байгууллага байна.

7.2. Иргэн гэж иргэний эрх зүйн харилцаанд оролцогч- Монгол Улсын иргэн, гадаадын иргэн, харьяалалгүй хүнийг ойлгоно.

7.3. Төр, засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэрх борох аймаг, нийслэл, сум, дүүрэг нь иргэний эрх зүйн харилцаанд хуулийн этгээдийн нэгэн адил оролцоно.

ТАЙЛБАР

Иргэний хуулийн 1 дүгээр зүйлийн 1.1-ийн тайлбарыг харна уу.

Хоёрдугаар бүлэг

Иргэний эрх зүйн харилцаа үүсэх үндэслэл, хамгаалалт, иргэний эрх зүйн харилцаанд эрх, үүргийг хэрэгжүүлэх

8 дугаар зүйл Иргэний эрх зүйн харилцаа үүсэх үндэслэл

8.1. Иргэний эрх зүйн харилцаа дараахь үндэслэлээр үүснэ.

8.1.1. Хуульд заасан буюу заагаагүй боловч агуулгын хувьд хуульд үл харшлах хэлцэл;

8.1.2. Иргэний эрх зүйн харилцаа үүсгэхэд чиглэгдсэн шүүхийн шийдвэр;

8.1.3. Хуульд заасан бол иргэний эрх зүйн харилцаа үүсгэхэд

чиглэгдсэн захиргааны шийдвэр

8.1.4. Оюуны үнэт зүйл бүтээх;

8.1.5. Гэм хор учруулах;

8.1.6. Үндэслэлгүйгээр эд юмс олж авах, эзэмших;

8.1.7. Иргэний эрх зүйн харилцаа үүсгэсэн хууль зүйн үйл явдал бий болох;

8.1.8. Иргэний эрх зүйн харилцаа үүсгэхээр хуульд заасан бусад арга.

ТАЙЛБАР

8.1. Тус зүйлд иргэний эрх зүйн харилцаа үүсгэхэд чиглэгдсэн хууль зүйн фактуудыг тусгасан байна. Хууль зүйн факт гэдэг нь эрх зүйн үр дагавар үүсгэхэд чиглэгдсэн бодитой нөхцөл байдлыг хэлнэ. Түүнийг олон шалгуураар ангилдгаас хамгийн түгээмэл хэрэглэддэг нь субъектын хүсэл зоригоос хамаарсан эсэхээс шалтгаалан үйлдэл, үйл явдал гэж ангилж явдал юм. Субъектын хүсэл зоригоос шалтгаалан бий болсон нөхцөл байдал нь эрх зүйн харилцааг үүсгэж байвал түүнийг үйлдэл гэж нэрлэнэ. Харин хүний хүсэл зоригоос үл хамааран бий болсон нөхцөл байдлыг үйл явдал гэж нэрлэдэг. Иргэний хуулийн 8.1-д иргэний эрх зүйн харилцааг үүсгэх хууль зүйн фактууд болох үйлдэл, үйл явдлуудаас дурдсан байна.

8.1.1. Хуульд заасан буюу заагаагүй боловч агуулгын хувьд хуульд үл харшлах хэлцлүүд нь эрх зүйн дагуу үйлдлүүд бөгөөд иргэний эрх зүйн харилцааг үүсгэх үндэслэл болно. Иргэний эрх зүйн харилцааг үүсгэх үндэслэлүүдийн дунд хэлцэл голлох байр эзлэнэ. Олон талын, хоёр талын, түүнчлэн нэг талын хэлцэл нь иргэний эрх зүйн харилцааг үүсгэх ба тэдгээрийн төрлийг хуульд заасан болон ийнхүү тусгайлан заагаагүй байж болно. Иргэний хуулийн тусгай ангид нэрлэгдсэн гэрээний харилцааг зохицуулсан байдаг. Гэтэл зах зээлийн эдийн засгийн өнөөгийн нөхцөлд хуулиар тусгайлан нэрлэгдээгүй гэрээ байгуулах явдал гарч болох юм. Тус хуулийн 189.5-д энэ хуулиар зохицуулахгүй, шууд нэрлэгдээгүй боловч гэрээний үндсэн шинж, хэлбэрийг илэрхийлсэн өвөрмөц

агуулга бүхий гэрээг нэрлэгдээгүй гэрээ гэнэ. Нэрлэгдээгүй гэрээнд энэ хуулийн үүргийн тухай нийтлэг үндэслэл хамаарна гэж заасан байдаг. Үүнээс үзвэл иргэний эрх зүйн хэлцлүүд нь төрийн хувьд тусгайлан заагдсан болон заагаагүй байж болно. Хоёр талын хэлцлийн зэрэгцээ нэг талын уралдаан зарлах, шагнал амлах болон олон талын хэлцлүүд ч иргэний эрх зүйн харилцааг үүсгэж болно. Гэвч эдгээр нь утга агуулгаараа хууль болон түүнтэй нийцэн гарсан эрх зүйн бусад хэм хэмжээг зөрчөөгүй байх ёстой. Учир нь иргэний эрх зүйн хэлцэл гэдэг ойлголт нь өөрөө утга агуулгаараа хуульд нийцсэн үйлдэл, эс үйлдэхүй байна.

8.1.2. Иргэний эрх зүйн харилцааг үүсгэх нэгэн үндэслэл нь шүүх, арбитрайн шийдвэр юм. Шүүх, арбитрайн шийдвэр нь нэгэнт үүссэн иргэний эрх зүйн харилцааг өөрчлөх, дуусгаар болгох төдийгүй шинээр үүсгэх ч боломжтой юм. Тухайлбал шүүх насанд хүрээгүй этгээдийг иргэний эрх зүйн эрхийн бүрэн чадамжтай гэж зарлах, нас тогтоох, шүүхийн шийдвэрээр гэрээ заавал байгуулах асуудлаар шийдвэр гаргасан нь иргэний эрх зүйн харилцааг үүсгэх хууль зүйн факт болно.

8.1.3. Төрийн болон нутгийн өөрөө удирдах байгууллагаас гаргасан хууль тогтоомжид нийцсэн захиргааны шийдвэр нь иргэний эрх зүйн харилцааг үүсгэх бие даасан хууль зүйн факт болдог. Тухайлбал тодорхой төрлийн аж ахуйн үйл ажиллагаа эрхлэх тусгай зөвшөөрөл олгох, хуулийн этгээдийг бүртгэх тухай шийдвэр гаргах, аж ахуйн нэгжийг зүй ёсны дангаар ноёрхон гэж тогтоох зэрэг нь иргэний эрх зүйн харилцааг үүсгэх хууль зүйн факт юм. Харин тухайн шийдвэр нь хууль болон түүнд нийцсэн эрх зүйн хэм хэмжээг зөрчсөн байвал иргэний эрх зүйн харилцааг үүсгэх үндэслэл болж чадахгүй.

Түүнчлэн захиргааны шийдвэр гаргахаас хууль бусаар татгалзах нь иргэний эрх зүйн харилцааг үүсгэх үндэслэл болох талтай. Тухайлбал, аж ахуй эрхлэх хуулийн этгээдийг улсын бүртгэлд

бүртгэхээс үндэслэлгүйгээр татгалзах явдал нь иргэний эрх зүйн харилцаанд оролцогч этгээдийг эрхээ хамгаалуулахаар шүүхэд хандах эрхээ хэрэгжүүлэх үндэслэл болно. Төрийн болон нутгийн өөрөө удирдах байгууллагын хууль бус шийдвэр, эс үйлдлийн улмаас учирсан хохирлоо арилгуулахаар иргэд, хуулийн этгээд шүүхэд хандах эрхтэй. (Компанийн шийдвэр !!)

8.1.4. Оюуны бүтээлч үйл ажиллагааны үр дүн нь өөрөө иргэний эрх зүйн харилцааны объект болдог ба түүнийг иргэний эрх зүйн шинжлэх ухаанд оюуны өмч гэж нэрлэдэг. Аж үйлдвэрийн өмч хийгээд зохиогчийн эрхийн объектыг бий болгосон явдал нь иргэний эрх зүйн харилцаа үүсгэх үндэслэл болдог. Оюуны бүтээлч үйл ажиллагааны үр дүн нь Патентын хууль, Зохиогчийн эрхийн тухай хууль, түүнчлэн бусад хууль тогтоомжид заасан журмаар хүлээн зөвшөөрөгдсөн байх ёстой.

8.1.5. Иргэний эрх зүйн харилцааг үүсгэх хууль зүйн фактын нэг төрөл нь иргэд, хуулийн этгээдийн хууль бус үйлдэл юм. Бусдын эрх, амь нас, эрүүл мэнд, нэр төр, алдар хүнд, ажил хэргийн нэр хүнд, эд хөрөнгөд хууль бусаар санаатай буюу болгоомжгүйгээр гэм хор учруулсан нь иргэний эрх зүйн харилцааг үүсгэнэ. Гэвч дээрх хууль бус үйлдлийг гагцхүү иргэд, хуулийн этгээд хийсэн байхыг шаарддаггүй. Тухайлбал гэрийн тэжээвэр болон мэргэжлийн үйл ажиллагааны зүйл болдог бусад амьтны үйлдэл, орчин тойрондоо аюултай зүйлсээс бусдад гэм хор учруулж болох ба энэ нь иргэний эрх зүйн харилцааг үүсгэнэ.

Гэм хор учруулсан явдал нь хохирол арилгах үүрэг, тодорхой хэмжээний төлбөр шаардах эрхийг бий болгоно.

Тус гэрээний бус үүргийн харилцаатай холбоотой асуудлыг иргэний хуулийн тусгай ангийн 52 дугаар бүлгийн холбогдох хэсгийн тайлбараас дэлгэрүүлэн үзнэ үү!

8.1.6. Бусдын эд хөрөнгийг хууль буюу гэрээнд заасан үндэслэлгүйгээр олж авах, эзэмшсэнээс иргэний эрх зүйн харилцаа үүснэ. Энэ нь иргэний эрх

зүйн харилцааг үүсгэж буй хууль бус үйлдэл юм. Бусдын эд хөрөнгийг үндэслэлгүйгээр эзэмших олж авах гэдэг нь хууль тогтоомж болон гэрээнд заасан үндэслэлгүй олж авах, эзэмших, түүнчлэн тухайн эд юмсыг олж авах буюу эзэмших үндэслэл болсон хэлцэл нь хожим хүчин төгөлдөр бус болсон байхыг ойлгоно. /Энэ тухай иргэний хуулийн 492 дугаар зүйлийн тайлбараас дэлгэрүүлэн харна уу/

8.1.7. Эрх зүйн харилцааг үүсгэх хууль зүйн фактын нэгэн төрөл нь хүний хүсэл зоригсоос үл хамааран бий болох үйл явдал байдаг тухай өмнө нь дурьдаж байсан. Хууль зүйн үйл явдлыг дотор нь туйлын ба харьцангуй хэмээн ангилдаг бөгөөд туйлын үйл явдлууд нь хүний үйл ажиллагаатай ямар нэг хамааралгүй байдаг. Тухайлбал, байгалийн элдэв үзэгдлүүд /гал, усны аюул, аянга цахилгаан гм/ иргэний эрх зүйн харилцааг үүсгэж болно. Түүнчлэн хүн хүсэж бий болгоогүй боловч түүнтэй холбоотой бий болсон үйл явдлууд иргэний эрх зүйн харилцааг үүсгэж болох ба үүнийг харьцангуй үйл явдал гэж нэрлэдэг. Тухайлбал хүн нас барах г.м.

8.1.8. Иргэний эрх зүйн харилцааг үүсгэж болох үндэслэлүүдийг бүхэлд нь нэг мөр жагсаалтаар гаргах боломжгүй нь тодорхой юм. Иргэний эрх зүйн харилцааг үүсгэх хуульд заасан бусад үндэслэл гэдэгт иргэний эрх зүйн хамгаалалтын зарим аргыг хэрэглэсэн явдал хамаарч болно. Тухайлбал аргагүй хамгаалалт, гарцаагүй байдлын нөхцөл байдалд үйлдэл хийх, өөртөө туслах үйлдэл хийх зэрэг нь иргэний эрх зүйн харилцааг үүсгэх үндэслэл болно.

үргэлжлэл нь дараагийн
дугаарт

Л.Заяа: Сайн хуульч ч гэсэн шинэ хуультай сайтар танилцсан байх шаардлагатай

Германы Техникийн хамтын ажиллагааны нийгэмлэг-Монгол улсын Хууль зүйн салбарт төсөл хэрэгжүүлж эхлээд 10 жил болсоныг тохиолдуулан ГТХАН-ийн зохицуулагч Л.Заяатай уулзаж ярилцсан юм.

Төсөл хэрэгжих болсон үндсэн нөхцөл нь юу байсан бэ?

Монгол оронд зах зээлийн эдийн засаг бүхий ардчилсан нийгмийн тогтолцоог бий болгох зорилгоор 1989 онд эхэлсэн нийгэм, эдийн засгийн шилжилт нь эрх зүйн шинэтгэл хийх зайлшгүй шаардлагын нөхцөл болсон. Өнгөрсөн хугацаанд Монгол улсын хувьд хууль тогтоох салбарын зүгээс зах зээлийн эдийн засгийн тогтолцоо бүхий эрх зүйт төрийг төлөвшүүлэх зорилгоор эрх зүйн шинэтгэлийн томоохон алхмуудыг хийсээр байна. Эрх зүйн шинэтгэлийн хүрээнд парламентаас хууль тогтоомжуудыг шинээр батлан гаргасаар байгаа боловч шинэ тутам гарсан хуулиуд нь бодит амьдралд шууд буулган хэрэглэж, хэрэгжүүлэхэд тодорхой хүндрэлүүд оршиж байна. Түүнчлэн хуулийн байгууллагуудын хууль хэрэглэгч субъектүүд нь шинэ хуулиудыг хэрэглэх асуудалд мэдлэг, арга зүйн хувьд дутагдалтай байгаа юм. Энэхүү байдал нь хуулийн байгууллагуудад хандаж буй энгийн ард иргэдийн эрх зүйн шинэтгэлийн үйл явцын талаархи үнэлэмжийг бууруулах, хуулийн байгууллагуудын талаархи тэдний

итгэл үнэмшлийг алдагдуулах зэрэг сөрөг үр дагавартай юм.

Дээрх шалтгааны улмаас Германы Техникийн Хамтын Ажиллагааны Нийгэмлэгээс бизнес эрхлэгчдийн эрх зүйн орчинг сайжруулах зорилготой "Хуульчдын сургалт ба давтан сургалт" төсөл хэрэгжиж эхэлсэн. Энэхүү төслийн гэрээний хэрэгжилт 1995 оны 5 дугаар сараас эхэлсэн.

Төсөл ямар чиглэлд хэрэгжиж байгаа вэ?

- "Хуульчдын сургалт ба давтан сургалт" төслийг Сургалт ба давтан сургалт,
- Хуулийн төсөл боловсруулахад зөвлөгөө өгөх,
- Хуулийн байгууллагуудын зохион байгуулалт,
- Эрх зүйн судалгаа,
- Эрх зүйн сурталчилгаа

гэсэн үндсэн 5 чиглэлтэйгээр хэрэгжүүлж байгаа.

Сургалт ба давтан сургалтын тухайд?

Төслийн "Сургалт ба давтан сургалт" чиглэлийн хүрээнд мэргэжлийн хуульчдыг ялангуяа, шүүгчдийг сургалтад хамруулж,

байгаа нь голлох ач холбогдолтой. Сайн хуульч ч гэсэн шинэ хуультай ажиллахын өмнө түүнийг сайтар судалж танилцсан байх шаардлагатай. Иймд тус төслөөс тавьж буй зорилт нь

- эрх зүйн хэм хэмжээг шүүгч, шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэгч, өмгөөлөгч, нотариатч болон хуулийн бусад байгууллагын ажилтнуудаар дамжуулан эрх зүйт төрийн зарчмын дагуу хэрэгжүүлэх
- эдийн засаг, улс төр, нийгмийн салбарт хууль, эрх зүйн мэдлэгийн хэмжээг дээшлүүлснээр хуулийг дээдлэх ухамсар болон өөрийн эрхийг хэрэгжүүлэх хүсэл зоригийг нэмэгдүүлэхэд чиглэж байна. Мөн Нотариатчид, шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэгч нарт 2 тойргийн сургалтыг хийсэн.

Сургалтыг ямар хэлбэрээр явуулдаг вэ? Сургалтын хүрээнд өөр ажилууд зохион байгуулагддаг уу?

Сургалтын арга хэмжээ нь практикт ойр букоо ойлогомжтой байхыг эрхэмлэн үздэг. Иймд оролцогчид нь аль болох практикт дөхүүлсэн хууль зүйн бодлого бодох, ажлын хэсэг болж зохих зааврын дагуу шүүхийн шийдвэр, яллах дүгнэлтийн төсөл

боловсруулах, шүүх хуралдааныг жүжигчилсэн тоглолт хэлбэрээр явуулах зэргээр ажилладаг.

Оролцогчдын идэвхи санаачлагыг дээшлүүлэхийн тулд тэдгээрийн оролцоо ба багаар ажиллах явдлыг сургалтын явцад чухалчлан үздэг. Багшийг сургах ба хамтран заах аргачлалын түслэлцаатайгаар сургалтын үр дүнг нэмэгдүүлэн сургагч багш нарын олж авсан мэдлэгийг цааш нь бусдад дамжуулах ажлыг зохион явуулдаг.

- Хуулийн төсөл боловсруулахад зөвлөгөө өгөх чиглэл эрх амжилттай явагдаж байгаа вэ?

-Төслийн үйл ажиллагааны хуулийн төсөл боловсруулахад зөвлөгөө өгөх чиглэлийн хүрээнд ГТХАН-ээс Монгол улсын Хууль зүй, дотоод хэргийн яам, Улсын Их Хурлын ажлын хэсэг болон Улсын Их Хурлын гишүүдэд хуулийн төсөл боловсруулах буюу хуулийн төслийг нарийвчлан авч үзэхэд нь зөвлөгөө өгч дэмжлэг үзүүлдэг. Эдгээр үйл ажиллагааны хүрээнд УИХ-аас батлагдсан гарсан хуулиудаас дурдвал

- Иргэний хууль
- Иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хууль
- Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хууль
- Газар өмчлүүлэх тухай хууль
- Үл хөдлөх эд хөрөнгийн бүртгэлийн тухай хууль
- Хөдөлмөрийн хууль
- Хууль, УИХ-ын бусад шийдвэрийг боловсруулах өргөн мэдүүлэх журмын тухай хууль
- Хоршооны тухай хууль
- Үнэт цаасны тухай хууль
- Хуульчдыг сонгон шалгаруулах журмын тухай хууль зэрэг юм.

Энэ оноос Дампуурлын хуулийн төсөл боловсруулах, зөвлөгөө, дэмжлэг үзүүлэхээр ажиллаж байна

- Энэ чиглэлээрээ цаашид юу хийхээр төлөвлөж байгаа вэ?

-Цаашид эдийн засгийн чиглэлийн бусад чухал хууль тогтоомжууд, ялангуяа аж ахуйн нэгжийн эрх зүй, өрсөлдөөний эрх зүй, бүртгэлийн болон дампуурлын эрх зүй түүнчлэн гадаадын хөрөнгө оруулалтын эрх зүйн асуудлууд шинэтгэлийн хөтөлбөрт тусгагдаад байна. Үүний зэрэгцээ эрх зүйн тогтолцоог аль болох зөрчил багатай болгохын тулд зөвлөгөө өгөх үйл ажиллагааг цаашид үргэлжлүүлнэ. Иймд энэ салбарын хамтын ажиллагаа цаашид Иргэний хууль, Иргэний хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хууль, Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуулиудын тайлбар бичих ажилд чиглэнэ.

-Эрх зүйн судалгаа, сурталчилгааны чиглэлээр ямар үйл ажиллагаа явуулж байна вэ?

-Хууль, эрх зүйн тогтолцоог бэхжүүлэхийн тулд эрд иргэдийн дунд хууль тогтоомж, эрх зүйн бусад зохицуулалтын агуулга иргэдийн зүгээс хүлээн зөвшөөрөгдсөн байх нь чухал хэрэгцээтэй байдаг.

Энэ салбарт тус төсөл нь Монгол улсын Хууль зүй, дотоод хэргийн яам, Монголын үндэсний телевиз, Хууль зүйн их, дээд сургуулиудтай хамтран хуулийн сэдэвт телевиз, радиогийн нэвтрүүлгийг байнга явуулж байна. Тухайлбал, "Хуулийн цаг" нэвтрүүлгийг 7 хоног бүр 1 удаа MYTB-ээр нэвтрүүлдэг.

Эрх зүйн сурталчилгааны ажлыг орон нутагт явуулахын тулд аудио болон видео хальсуудыг орон нутгийн Засаг даргын тамгын газрын хуулийн хэлтсүүдэд байнга шилжүүлэн өгч байна.

Олон нийтийн мэдээллийн хэрэгсэлүүдийг ашиглан сурталчилгаа явуулахын зэрэгцээ хөдөө, орон нутагт аймгуудын ЗДТГ-ын Төрийн захиргаа, хууль зүйн хэлтсүүдтэй хамтран орон нутаг дахь эрх зүйн сурталчилгааг дэмжих зорилго бүхий "Мини-төсөл"-үүдийг алслагдсан сум, аймгуудад хэрэгжүүлж байна. Сэдвийн хувьд газар хувьчлал, хөдөө орон нутагт хоршоо байгуулах, бэхжүүлэх, худалдах-худалдан авах гэрээ

байгуулах зэрэг асуудалд анхаарч байна.

Энэхүү үйл ажиллагаагаар нийгмийн эмзэг давхарга болон өдөр тутмын амьдралд чухал байдаг эрх зүйн асуудлаар найдвартай мэдээлэл өгснөөр эрх зүйт төрийн тогтолцооны үндэс суурийг бий болгодог.

Хууль зүйн мэргэжлийн ном, сэтгүүлийн хэвлэн нийтлэлийн хүрээнд 1995 оноос тус төсөл нь мэргэжлийн хуульчдад зориулан нийтдээ 30 гаруй ном, товхимол, 10-аад сонин сэтгүүлийг эрхлэн гаргасан ба мөн санхүүжилтийг дэмжсэн болно. Үүнээс гадна Хууль зүйн үндэсний төв, АНУ-ын Олон улсын хөгжлийн агентлагаас хэрэгжүүлж буй "Шүүх эрх мэдлийн шинэтгэлийн хөтөлбөр" -тэй хамтран Хуульчдад зориулсан "Хууль дээдлэх ёс" нэртэй мэргэжлийн сэтгүүлийг эрхлэн гаргахад хамтран ажиллаж байна.

ГТХАН-ээс Монгол улсын хууль зүйн салбарт төсөл хэрэгжүүлж эхэлсний 10 жилийн ойг тохиолдуулан "Хууль дээдлэх ёс" сэтгүүлийнхээ уншигчдын өмнөөс Та бүхэндээ баяр хүргэхийн ялдамд цаашдын ажил үйлсэд тань улам их амжилт хүсэн ерөөе!

Иргэний хэргийг шүүгч дангаар ба бүрэлдэхүүнтэй хянан шийдвэрлэх нь

Д.Хуяг
/МУИС-ийн Хууль зүйн сургуулийн
багш, докторант/

Монгол Улсын Үндсэн хуулийн 52 дугаар зүйлд "Бүх шатны шүүх хэрэг маргааныг хамтын зарчмаар хянан хэлэлцэж шийдвэрлэнэ, хуульд тусгайлан зүйлчлэн заасан зарим хэргийг шүүгч дангаар хянан шийдвэрлэж болно" гэж заасан.

1960 оны Үндсэн хууль, 1967 онд батлагдсан Иргэний байцаан шийтгэх хуульд шүүх хэрэг маргааныг хамтран шийдвэрлэнэ гэдэгт анхан шатны журмаар хэргийг нэг шүүгч, ардын хоёр төлөөлөгчийн хамт, давж заалдах шатаар хэргийг гурван шүүгч, хяналтын шатаар хэргийг гурваас доошгүй шүүгч хянан шийдвэрлэхээр заасан юм. Гэтэл 1992 онд батлагдсан Монгол Улсын Үндсэн хуулиар энэ журмыг өөрчилж анхан шатны журмаар хэргийг дангаар (нэг шүүгч) болон хамтын зарчмаар /гурван шүүгчийн бүрэлдэхүүнтэй/ шийдвэрлэнэ гэж заасан байна. Шүүх хэрэг маргааныг хамтын зарчмаар шийдвэрлэнэ гэдэг нь хэргийг шийдвэрлэх шүүх бүрэлдэхүүн гэдэг ойлголтыг бий болгож байна.

Хэргийг шийдвэрлэх шүүх бүрэлдэхүүн гэдэг ойлголтын талаар судлаач, эрдэмтдийн өгсөн тодорхойлолт одоогоор үгүй байна.

Шүүх бүрэлдэхүүн гэдэг үгийг хэл зүйн талаас (үгийн утгаар нь) тайлбарлахад хэргийг нэгээс дээш шүүгч хамтран шийдвэрлэнэ гэсэн логик утга гарч байна. Ийм учраас хэргийг шүүх бүрэлдэхүүнээр шийдвэрлэнэ гэдэг нь тухайн эрх зүйн маргааныг хэд хэдэн шүүгч хамтран хянан шийдвэрлэхийг илэрхийлсэн ойлголт хэмээн тодорхойлж болох юм. Харин иргэний хэргийг анхан шатны журмаар шүүгч дангаар (нэг шүүгч) шийдвэрлэж байгаа тохиолдолд шүүх бүрэлдэхүүн гэдэг ойлголт байж болохгүй нь ойлгомжтой.

Хэргийг шүүх бүрэлдэхүүнээр шийдвэрлэх нь нотлох баримтыг бүрэн шинжлэн судалж, тал бүрээс нь бодитойгоор хянан үзсэний үндсэн дээр хэрэгт ач холбогдол бүхий нөхцөл байдлыг бүрэн тогтоож, хуулийн заалтыг зөв хэрэглэж, хэргийн талаар хуульд нийцсэн, үндэслэл бүхий шийдвэр гаргахад тус дөхөм үзүүлнэ.

Дараахь тохиолдолд хэргийг шүүх бүрэлдэхүүнтэй хянан шийдвэрлэнэ. Үүнд:

1. Иргэний хэргийг анхан шатны журмаар шүүгч дангаар шийдвэрлэхээс (ИХШХШ тухай хуулийн 82 дугаар зүйлд зааснаас) бусад хэргийг шүүх бүрэлдэхүүнтэй (гурван шүүгч) хамтран хянан шийдвэрлэнэ. Шүүх бүрэлдэхүүн нь ихэвчлэн ээдрээ, төвөгтэй хэргүүдийг хянан шийдвэрлэдэг.

2. Аймаг, нийслэлийн шүүх хэргийг зохигчийн буюу гомдол гаргах эрх бүхий бусад этгээдийн

гомдлын үндсэн дээр давж заалдах журмаар 3 шүүгчийн бүрэлдэхүүнтэй хянан шийдвэрлэнэ. Энэ нь анхан шатны шүүхийн шийдвэр хууль ёсны, үндэслэлтэй эсэхийг нарийвчлан хянахын тулд давж заалдах шатны шүүх хуралдааныг бүрэлдэхүүнтэй хийдэг. Давж заалдах журмаар хэрэг хянан шийдвэрлэх шүүх хуралдааныг шүүгчдийн зөвлөлгөөнөөс томилсон шүүгч даргална.

3. Анхан шатны шүүхийн шийдвэр ба аймаг, нийслэлийн шүүхийн магадлалд зохигч буюу гомдол гаргах эрх бүхий бусад этгээд гомдол гаргавал хэргийг Дээд шүүхийн иргэний хэргийн танхим 5 шүүгчийн бүрэлдэхүүнтэй хянан.

4. Иргэний танхимын шүүх хуралдааны тогтоолд зохигч хууль зөрчсөн гэдэг үндэслэлээр гомдол гаргасан ба Дээд шүүхийн Ерөнхий шүүгч уг гомдлыг үндэслэлтэй гэж үзэж дүгнэлт бичсэн бол хэргийг Улсын дээд шүүхийн нийт шүүгчдийн хуралдаанаар /нийт 17 шүүгчийн гуравны хоёроос доошгүй бүрэлдэхүүнтэй/ хэлэлцэнэ.

Монгол Улсын Үндсэн хуулийн 50 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсгийн 1-т Монгол улсын Дээд шүүх хуулиар харъяалуулсан эрүүгийн хэрэг, эрх зүйн маргааныг анхан шатны журмаар хянан шийдвэрлэхээр заасан бөгөөд хэрвээ шүүхийн тухай хууль, ИХШХШ тухай хуульд нэмэлт өөрчлөлт орж улсын Дээд шүүх анхан шатны журмаар шийдвэрлэх хэргийг (хэргийн төрөл буюу нэхэмжлэлийн үнийн дүнгээс хамаарч) зааж өгвөл дээд шүүх анхан шатны шүүхийн

журмаар хэрэг шийдвэрлэж болох бөгөөд шийдвэрлэх хэрэг нь ихэнх тохиолдолд шүүх бүрэлдэхүүнтэй (3 шүүгчийн) хамтран хянан шийдвэрлэх хэрэг байх болно. Энэ тохиолдолд уг анхан шатаар шийдвэрлэсэн хэргийг Дээд шүүх өөрөө давж заалдах шатаар 3 шүүгчийн бүрэлдэхүүнтэй хянан шийдвэрлэнэ. Энэ нь иргэний хэргийг анхан шатны шүүх (сум, сум дундын, дүүргийн шүүх) шийдвэрлэж байгаа одоогийн журамтай харшлах болно. Мөн ихэнх хэргийг сум, сум дундын, дүүргийн шүүх анхан шатаар шийдвэрлэж байхад зарим хэргийг Дээд шүүх анхан шатаар шийдвэрлэж, хууль шүүхийн өмнө шүүхээр хэрэг маргаанаа шийдвэрлүүлж байгаа субъектууд (иргэн, хуулийн этгээд г.м) эрх тэгш байна гэсэн зарчмыг зөрчихөд хүргэх юм.

Ингэж зарим хэргийг Дээд шүүх анхан шатны журмаар онцгойлон авч шийдвэрлэх нь уг хэргийг шийдвэрлэх шүүх бүрэлдэхүүний хувьд ч зохимжгүй бөгөөд энэ нь дараахь сөрөг үр дагаврыг бий болгоно гэж үзэж байна. Үүнд:

а/ Дээд шүүх хуулиар харъяалуулсан хэргийг анхан шатны журмаар ихэнх тохиолдолд 3 шүүгчийн бүрэлдэхүүнтэй (зарим тохиолдолд шүүгч дангаар) шийдвэрлэх ба хэргийн зохимж давж заалдах гомдол гаргасан тохиолдолд Дээд шүүх давж заалдах шатаар уг гомдлыг 3 шүүгчийн бүрэлдэхүүнтэйгээр хэлэлцэж шийдвэрлэх ба ингэж Дээд шүүхийн нийт 17 шүүгчийн 6 шүүгч нь урьд нь тухайн хэргийг уншиж танилцсан, шүүх хуралдаанд нь оролцож, хянаж шийдвэрлэсэн байна;

б/ мөн уг хэргийн зохимж дараа нь Дээд шүүхэд хяналтын шатны журмаар хэргийг хянуулахаар өргөдөл гомдол гаргаж болох юм. Энэ тохиолдолд хэргийг Дээд шүүхийн нийт шүүгчдийн хуралдаанаар (нийт 17 шүүгчийн бүрэлдэхүүнтэй) хэлэлцэх болвол урьд нь Дээд шүүхийн 6 шүүгч тухайн хэргийн талаар тодорхой ойлголттой болсон байх ба урьд нь давж заалдах шатаар хэргийг хянахад оролцсон 3 шүүгч хяналтын шүүх хуралдаанд дахин оролцдог явдал нь тухайн хэргийн талаар бодитой шийдвэр гаргахад нөлөөлж болзошгүй гэж үзэж байна. Иймд Дээд шүүх анхан шатны журмаар хуулиар харъяалуулсан эрх зүйн маргааныг шийдвэрлэх тухай Үндсэн хуулийн 50 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсгийн 1 дэх заалт нь шүүх хуралдаанд оролцох бүрэлдэхүүнээсээ эхлээд зохимжгүй байдлыг бий болгож байгаа тул уг заалтыг хасаж Үндсэн хуулинд өөрчлөлт оруулах нь зүйтэй гэж үзэж байна.

5. Улсын Дээд шүүх хэргийг нийт шүүгчдийн хуралдаанаар 17 шүүгчийн гуравны хоёроос доошгүй бүрэлдэхүүнтэйгээр асуудлыг олонхийн саналаар хянан шийдвэрлэдэг. Мөн ИХШШ тухай хуулийн 84.1¹, 84.2², 91 дугаар зүйлд, заасан үндэслэлээр (шүүгчийг татгалзах үндэслэлүүдийг дурдсан) Дээд шүүхийн шүүгчийг татгалзсан тохиолдолд Дээд шүүхийн хяналтын журмаар хэрэг хянан шийдвэрлэх шүүх хуралдаанд оролцож болох шүүгчдийн тоо нийт шүүгчдийн олонхид хүрэхгүй бол оролцож эрх бүхий шүүгчдийн бүрэлдэхүүнээр хэргийг хянан шийдвэрлэж болох

ба Дээд шүүхийн 2004 оны 4 сарын 19-ны өдрийн 8 дугаар тогтоолын 40-р зүйлд ... Хуульд өөрөөр заагаагүй бол анхан болон давж заалдах шатны журмаар тухайн хэргийг хэлэлцэхэд оролцсон Дээд шүүхийн шүүгч уг хэргийг Дээд шүүхийн хяналтын шатны шүүх хуралдаан болон нийт шүүгчдийн хуралдаанаар хэлэлцэн шийдвэрлэхэд оролцож болохгүй. Харин тухайн хэргийг хяналтын шатны журмаар хянан шийдвэрлэхэд оролцсон явдал нь тухайн шүүгчийг нийт шүүгчдийн хуралдаанд оролцоход саад болохгүй³ гэж заажээ. Ийм учраас Дээд шүүхийн нийт шүүгчдийн хуралдааныг хийхэд нийт 17 шүүгчээс татгалзгагдсан шүүгч, хэргийг анхан ба давж заалдах шатны шүүхийн журмаар хэлэлцэхэд оролцсон шүүгчдийг хасан тооцож Дээд шүүхийн нийт шүүгчдийн хуралдааныг хийх шаардлага гарч байна.

Гадаад улсуудын Иргэний процессийн хуулинд хэргийг шийдэх шүүх бүрэлдэхүүний талаар хэрхэн заасныг авч үзвэл:

Оросын холбооны улсын Иргэний процессийн хуулийн 14-р зүйлд⁴.... Хэргийг анхан шатны журмаар шүүгч дангаар шийднэ. Холбооны улсын хуулинд заасан тохиолдолд хэргийг анхан шатны журмаар хамтран гурван мэргэжлийн шүүгчдийн бүрэлдэхүүнтэй шийдвэрлэнэ.

Хэргийг давж заалдах журмаар даргалагч шүүгч ба 2 шүүгчийн бүрэлдэхүүнтэй, хяналтын журмаар даргалагч шүүгч ба хоёроос доошгүй шүүгчийн бүрэлдэхүүнтэй тус тус хянан хэлэлцэнэ гэж заажээ. Мөн хуулийн 7-р зүйлд /Иргэний хэргийг дангаар ба хамтаар хянан шийдвэрлэх/ "Эвлэрүүлэгч"

¹ ИХШШ тухай хуулийн 84.1-д "Иргэний хэргийг анхан шатны журмаар хянан шийдвэрлэхэд оролцсон шүүгч уг хэргийг давж заалдах, хяналтын журмаар дахин анхан шатны шүүх хуралдаанаар хянан шийдвэрлэхэд оролцож болохгүй".

² Мөн хуулийн 84.2-д "Анхан шатны болон давж заалдах хяналтын журмаар хэргийг хянан шийдвэрлэхэд оролцсон шүүгчтэй төрөл, садангийн холбоотой шүүгч уг хэргийг өөр шатны журмаар хянан шийдвэрлэхэд оролцож болохгүй" гэж тус тус заажээ.

³ Монгол Улсын Дээд Шүүхийн хуралдааны дэг батлах тухай

⁴ Уг хууль 2002-11-14 батлагдаж 2003-2-1-нээс мөрдөгдөж байгаа. "Парламентская газета" 2002-11-20 № 220-221

шүүгчийн гаргасан хуулийн хүчин төгөлдөр болоогүй тогтоолд гомдол гаргасан бол зохих дүүргийн шүүгч дангаар айлтган заалдах шатаар хянан хэлэлцэнэ¹ гэж заасан.

ХБНГУ-ын шүүхэд иргэний хэргийг ямар бүрэлдэхүүнээр шийддэгийг авч үзвэл:

ХБНГУ-ын "Шүүхийн байгууламжийн хууль"²-иар ХБНГУ-ын шүүхийн системийг (ердийн шүүхийн) анхан шатны шүүх буюу хэсгийн шүүх, муж улсын шүүх, муж улсын дээд шүүх, ХБНГУ-ын Дээд шүүх гэсэн дөрвөн шатлалаар ангилдаг байна.

А.Хэсгийн шүүх.

ХБНГУ-д 706 хэсгийн шүүх³ /1997-12-31-өдрийн байдлаар/ байсан. Хэсгийн шүүхийг хэрхэн байгуулах нь тухайн муж улсын эрх хэмжээний асуудал ба уг шүүхэд иргэний хэргийг нэг шүүгч шийднэ. Хэсгийн шүүх шүүхийн байгууламжийн хуулийн 3-р бүлэгт зааснаар нэхэмжлэлийн үнийн дүн 10000 д.маркаас⁴ хэтрэхгүй, орон сууц хөлслөхтэй холбогдсон маргаан, амьтнаас бусдад гэм хор учруулсан, газар шилжүүлэх тухай, өмчлөх эрхтэй холбогдсон маргааныг шийднэ. Мөн уг шүүхийн харъяалалд гэрлэлт, гэр бүлийн маргаан, эцэг тогтоох, эцэг эх тэжээн тэтгэх үүргээ биелүүлэхтэй холбогдсон маргаан хамаарна. Хэсгийн шүүх дотроо гэр бүл, асран хамгаалалт, эд хөрөнгө өвлөхтэй холбогдсон хэргийг шийдэх хэсэгтэй⁵ байна. Жишээ нь: Баден-Баден хотод байрладаг шүүх дарга ба 7 шүүгчтэй, Расштад хотын шүүх дарга ба 9 шүүгчтэй.

Б.Муж улсын шүүх.

Муж улс болгонд доод тал нь нэг шүүх байна. Муж улсын 116 шүүх /1997-12-31 байдлаар/ нь 1533 иргэний хэргийн танхим, эрүүгийн хэргийн 1483 танхимтай. Энэ шүүх анхан шатны ба хоёр дахь шатны шүүхийн журмаар ажиллана. Германы шүүхийн байгууламжийн хуулийн 23,71-р зүйлд зааснаар уг шүүх нь анхан шатны шүүхийн журмаар нэхэмжлэлийн үнийн дүн 10000д.маркаас дээш хэргийг шийднэ. Мөн хоёр дахь шатны шүүхийн журмаар хэсгийн шүүхийн шийдвэртэй хэргийг иргэний хэргийн танхимын 3 шүүгчийн бүрэлдэхүүнтэй хянана. Уг шүүхийн худалдааны хэргийн танхим нь нэг шүүгч, иргэдийн хоёр төлөөлөгчийн /шеффен/ бүрэлдэхүүнтэй хэргийг хянадаг. Жишээ нь: Баден-Баден хотод байрладаг муж улсын шүүх нь ерөнхийлөгч, дэд ерөнхийлөгч, 5 даргалагч шүүгч, 9 шүүгчтэй. Фрайбург-на-Брайсгау хотод байрладаг муж улсын шүүх нь ерөнхийлөгч, дэд ерөнхийлөгч, 19 даргалагч шүүгч, 25 шүүгчтэй.

В.Муж улсын дээд шүүх.

25 муж улсын дээд шүүхэд 507 иргэний хэргийн, 83 эрүүгийн хэргийн танхим /сенат/ ажиллаж муж улсын шүүхийн шийдсэн хэргийг хянана. Жишээ нь Берлинд байрладаг муж улсын дээд шүүхийг "Каммергерихт" гэж нэрлэнэ. Иргэний хэргийг иргэний хэргийн танхим 3 мэргэжлийн шүүгчийн бүрэлдэхүүнтэй хянана. Шүүх нь ерөнхийлөгч ба даргалагч шүүгчээс бүрдэнэ. Шинжлэх

ухаан ба практикийн ашиг сонирхлын үүднээс дээрх шүүхийн бүрэлдэхүүнд профессорууд албан ёсоор томилогдож ажиллаж болох боловч тэд цалин хөлс авахгүй. Уг шүүхэд иргэний ба эрүүгийн хэргийн танхим ажиллана. Жишээ нь Карлсруэ хотод байрладаг муж улсын дээд шүүх нь ерөнхийлөгч, дэд ерөнхийлөгч, 22 даргалагч шүүгч, 70 шүүгчтэй ажилладаг.

Г.ХБНГУ-ын дээд шүүх

Уг шүүх нь Карлсруэ хотод байрладаг ба бүрэлдэхүүнд нь ерөнхийлөгч, даргалагч шүүгч, шүүгчид ажилладаг. Дээд шүүх нь иргэний хэргийн 12 танхим, эрүүгийн хэргийн 5 танхим, нотариат, өмгөөлөл, корпорацийн холбогдсон маргааныг шийдвэрлэдэг 7 тусгай танхимтай. Иргэний хэргийн нэг танхим нь 5 шүүгчтэй. Зарим тохиолдолд тухайн эрх зүйн маргаантай асуудлаар танхимууд өөр байр суурь баримтласан, шүүгчийн хараат бус байдлыг хангах зорилгоор зарим танхимууд хамтарч "Их танхим"-ын ба "Нэгдсэн танхим"-ын хуралдаанаар хэргийг хянан хэлэлцэнэ. Дээд шүүх нь анхан шатны журмаар хэрэг шийдвэрлэхгүй зөвхөн хяналтын шатны журмаар хэрэг шийднэ.

АНУ-д хэргийн нутаг дэвсгэрийн харъяаллаар шүүхийн /холбооны улсын/ 91 тойрог байдаг. АНУ-ын хуулийн эмхтгэлийн 28-р хэсэг / шүүх засаглал ба шүүхийн процесс/ ийн 5-р бүлгийн 132-р зүйлд⁶ шүүгч иргэний хэргийг дангаар шийдвэрлэхээр заасан байна.

¹ 1998-11-1нд ОХУ-ын эвлэрүүлэгч шүүгчдийн тухай хууль батлагдсан бөгөөд уг шүүх нь манайх бол хэргийг анхлан уг шүүх шийдсэний дараа дүүргийн шүүх хянахаар тогтоосон.

² Уг хууль 1877-1-27 батлагдаж нэмэлт өөрчлөлт орж одоо хүртэл мөрдөгдөж байна. Н.Г.Елисеев. Гражданское процессуальное право зарубежных стран. М.2000. Статут. с 29-30.

³ А.Жалинский, А.Рерихт. Введение в немецкое право. Спарк. 2001г., с 223 Одоо ХБНГУ-д мөнгөний нэгж евро болсон ба 1 д.марк 0.5 евроот тэнцдэг.

⁴ А.Г.Давтян. Гражданское процессуальное право Германии.М.2000. с 54.

хавсралт 1

2002 онд Монгол улсын шүүхүүдээс /аймаг тус бүрээр/ шийдсэн иргэний хэргийг шүүх бүрэлдэхүүнээр үзүүлбэл:

А/д	Аймаг, хотын нэр	Нийт шийдсэн хэрэг	Дангаар шийдсэн хэрэг	Хувь %	3 шүүгч шийдсэн хэрэг	Хувь %
1	Улаанбаатар	8275	7367	89	908	11
2	Архангай	386	359	93	27	7
3	Баян-Өлгий	969	917	95.5	52	4.5
4	Баянхонгор	695	665	95.7	30	4.3
5	Булган	473	455	96.2	18	3.8
6	Говь-Алтай	397	365	91.9	32	8.1
7	Говьсүмбэр	319	311	97.5	8	2.5
8	Дархан-Уул	879	867	98.6	12	1.4
9	Дорнод	1039	1017	97.9	22	2.1
10	Дорноговь	742	717	96.7	25	3.3
11	Дундговь	523	503	96.1	20	3.9
12	Завхан	940	929	98.8	11	1.2
13	Өвөрхангай	881	398	45.2	483	54.8
14	Өмнөговь	687	687	97	20	3
15	Сүхбаатар	480	446	92.9	14	3
16	Сэлэнгэ	1129	1099	97.3	30	2.7
17	Төв	533	482	90	51	10
18	Увс	420	405	96	15	4
19	Хөвсгөл	1529	1503	98.3	26	1.7
20	Ховд	855	828	96.9	27	3.1
21	Хэнтий	974	942	96.7	32	3.3
22	Орхон	1005	949	94.4	56	5.6
	Дүн	24100	22189	92	1911	7.9

хавсралт 2

2004 онд Монгол улсын шүүхүүдээс /аймаг тус бүрээр/ шийдсэн иргэний хэргийг шүүх бүрэлдэхүүнээр нь үзүүлбэл

А/д	Аймаг, хотын нэр	Нийт шийдсэн хэрэг	Дангаар шийдсэн хэрэг	Хувь %	3 шүүгч шийдсэн хэрэг	Хувь %
1	Улаанбаатар	8112	7796	96.1	316	3.9
2	Архангай	474	463	97.7	11	2.3
3	Баян-Өлгий	600	588	98	12	2
4	Баянхонгор	560	557	99.5	3	0.5
5	Булган	341	327	96.2	14	4
6	Говь-Алтай	455	438	96.3	17	3.7
7	Говьсүмбэр	198	196	98.9	2	1.1
8	Дархан-Уул	1010	1005	99.5	5	0.5
9	Дорнод	967	960	99.2	7	0.8
10	Дорноговь	583	580	99.5	3	0.5
11	Дундговь	370	354	95.7	16	4.3
12	Завхан	436	433	99.6	3	0.4
13	Өвөрхангай	1013	1010	99.7	3	0.3
14	Өмнөговь	530	497	93.8	33	6.2
15	Сүхбаатар	433	426	98.3	7	1.7
16	Сэлэнгэ	1736	1721	99.1	15	0.9
17	Төв	495	491	99.2	4	0.8
18	Увс	575	565	98.2	10	1.8
19	Хөвсгөл	1251	1237	98.8	14	1.2
20	Ховд	618	599	97	19	3
21	Хэнтий	891	882	99	9	1
22	Орхон	1042	995	95.4	47	4.6
	Дүн	23290	22721	97.5	569	2.5

Дүгнэлт

1. ИХШХШ тухай хуулийн 82.1.2-т "Хөдөлмөрийн тухай хуулийн 128.1-128.4, 128.6-128.11"-д заасан хэргүүдийг дангаар шийдэхээр заасан боловч "Хөдөлмөрийн тухай хуулинд 128.1.1-128.1.4, 128.1.6-128.1.11" гэсэн заалтууд байгаа учир уг техникийн алдааг засах.

2. Хөдөлмөрийн тухай хуулийн 128.1.2-т "ажил олгогчийн санаачлагаар ажлаас

буруу халсан, өөр ажилд буруу шилжүүлсэн тухай ажилтны гомдолтой" хэргийг шүүгч дангаар шийдэхээр заасан мөртлөө, мөн хуулийн 128.1.5 -д заасан ажилгүй байсан хугацааны олговрыг нөхөн олгох тухай хэргийг шүүх бүрэлдэхүүнтэй шийдвэрлэхээр заасан байгааг анхаарах /гэтэл зарим нэхэмжлэлд дээрх 2 шаардлага нь давхар бичигдсэн байдаг/.

3. ИХШХШ тухай хуулийн 82.1.3-д заасан /шүүгч

дангаар шийдэхээр заасан/ гэр бүлийн эрх зүйн харилцаанаас үүссэн маргаан, мөн хуулийн 82.1.6-д заасан онцгой ажиллагааны журмаар шийдвэрлэх хэргүүд нь давхардаж байгааг анхаарах.

4. ИХШХШ тухай хуулийн 82.1.5-д тэтгэмжийн тухай хуулийн 27-р зүйлд заасан хэргийг шүүгч дангаар шийдвэрлэхээр заасан боловч уг тэтгэмжийн хууль нь 1991 онд батлагдсанаас хойш 1994 онд Нийгмийн даатгалын сангаас олгох тэтгэвэр, тэтгэмжийн тухай хууль батлагдан мөрдөгдөж байгааг анхаарах.

5. Хавсралт №1 судалгаанаас үзэхэд 2002 онд Монгол улсын шүүхүүд нийт 24100 иргэний хэргийг шийдэж үүнээс 22189 хэрэг буюу 92%-ийг дангаар шийдэж, 1911 хэрэг буюу 7.9%-ийг 3 шүүгчийн бүрэлдэхүүнтэй шийдэж байсан бол хавсралт №2 судалгаанд дурдсанаар шүүхүүд 2004 онд 23290 иргэний хэрэг шийдэж үүнээс 22721 хэрэг буюу 97.5%-ийг дангаар шийдэж, 569 хэрэг буюу 2.5%-ийг 3 шүүгчийн бүрэлдэхүүнтэй шийдэж 2004 онд дангаар шийдсэн хэргийн тоо 5.5%-иар өссөн байгаа нь Монгол улсын Үндсэн хуулийн 52-р зүйлд "Бүх шатны шүүх хэрэг маргааныг хамтын зарчмаар хянан хэлэлцэж шийдвэрлэнэ. Хуульд тусгайлан заасан зарим хэргийг шүүгч дангаар хянан шийдвэрлэж болно" гэсэн заалттай зөрчилдөж байна гэж үзэж байна.

Гадаад улсуудын иргэний процессын ба бусад хуулимудын заалтаас үзэхэд анхан шатны шүүх ихэвчлэн иргэний хэргийг дангаар шийдвэрлэж байгааг өөрийн орны хууль тогтоомжийг харьцуулан судлах шаардлагатай гэж үзнэ.

* * *

Иргэний гэр бүлийн байдлын бүртгэлийн ач холбогдол

Д.Янжмаа
/ИБМУТ-ийн мэргэжилтэн/

"Иргэний бүртгэл гэж иргэний эрх үүрэг үүсэх, өөрчлөгдөх, дуусгавар болохтой холбогдсон энэ хуульд заасан үйл ажиллагааг хэлнэ" хэмээн Монгол улсын Иргэний бүртгэлийн тухай хуульд хуульчлан өгсөн билээ. Хүн болж төрж, улмаар нийгмийн харилцаанд оролцохын тулд оршин суугаа нутаг дэвсгэрийнхээ төрийн захиргааны байгууллагад бүртгүүлж эцэг эхээс заяасан нэрийг авч, эх орныхоо иргэн болох учиртай билээ. "Дуудах нэрийг эцэг эх, дуурсах алдрыг өөрөө" хэмээн өвөг дээдэс минь уламжлан ирсэн бүлгээ.

Иргэний эд хөрөнгийн болон эдийн бус ашиг сонирхол, төрийн ашиг сонирхлыг хамгаалах зорилгоор иргэний гэр бүлийн байдлын бүртгэлийг хөтөлнө. Монгол улсын "Иргэний бүртгэлийн тухай" хуульд зааснаар иргэний гэр бүлийн байдлын бүртгэл дараахь төрөлтэй байна. Үүнд:

- Төрсний ;
- Гэрлэсний ;
- Гэрлэлт цуцалсны ;

- Гэрлэлт сэргээсний ;
- Үрчилсний ;
- Эцэг, эх тогтоосон тухай;
- Овог, эцэг /эх/-ийн нэр,
- нэр өөрчилсөн эсэх ;
- Нас барсны.

Энэхүү бүртгэлийг хөтлөх журмыг хууль зүйн асуудал эрхэлсэн засгийн газрын гишүүн тогтооно.

Иргэний гэр бүлийн байдлын бүртгэлийн байгууллага хүүхэд төрөхөд "төрсний гэрчилгээ" –г олгож, улмаар 16 нас хүрснээр Монгол улсын иргэний үнэмлэх авч, тухайн иргэн гэрлэх, эцэг тогтоолгох, бусдад үрчлэгдэх, овог, эцэг /эх/-ийн нэр, нэр өөрчлөх, гэрлэлтээ цуцлуулах, сэргээн тогтоолгох зэрэг иргэний хувийн амьдралд орсон өөрчлөлтүүдийг зөвхөн тэмдэглэл хийхийн хамт уг иргэн нас барахад төрсний гэрчилгээ болон иргэний үнэмлэхэд тэмдэглэл хийснээр иргэний баримт бичгийн бичлэг дуусгавар болох юм. Ингээд иргэний гэр бүлийн байдлын бүртгэлийг ямар журмаар бүртгэдэг талаар дэлгэрэнгүй зөвлөгөө өгье.

1. Төрсний бүртгэл

Хүүхдийн эцэг, эхийн оршин суугаа, эсхүл хүүхдийн өөрийн төрсөн газрын сум, дүүргийн Засаг даргын тамгын газрын иргэний бүртгэлийн ажилтан дараахь баримт бичгийг

үндэслэн хүүхдийг иргэний гэр бүлийн байдлын бүртгэлд бүртгэнэ. Хүүхдийг төрснөөс хойш төв суурин газарт 15 хоног, алслагдсан сум, багт 30 хоногийн дотор бүртгүүлнэ. Үүнд:

- Хүүхэд төрсөн тухай эмнэлгийн магадлагаа.
- Эрүүл мэндийн дэвтэр,

эсхүл хүндэтгэн үзэх шалтгааны улмаас эмнэлгийн магадлагаа авах боломжгүй нөхцөлд төрсөн бол хөндлөнгийн гэрчийн тодорхойлолт

- Эцэг, эхийн иргэний үнэмлэх ;
- Эцэг, эхийн гэрлэлтийн гэрчилгээ ;

- Гэрлэлтээ бүртгүүлээгүй гэр бүлд төрсөн хүүхдийн тухайд эцэг эхийн гэрлэлтийн гэрчилгээг шаардахгүй.

Иргэний гэр бүлийн байдлын бүртгэлийн байгууллага ийнхүү баримт бичгийг үндэслэн хүүхдийг төрсний бүртгэлд бүртгэж "төрсний гэрчилгээ"-г олгоно. Гадаадад оршин суугаа МУ-ын харьяат иргэнээс төрсөн хүүхдийг эцэг эхийн хүсэлтийг үндэслэн хилийн чанад дахь дипломат төлөөлөгчийн болон консулын газар хүүхэд төрснөөс хойш 30 хоногийн дотор бүртгэнэ. Эцэг эхийн хэн нэг нь Монгол улсын харьяат, нөгөө нь гадаад улсын харьяат эсвэл харьяалалгүй хүн бол тэдний дундаас тус улсын нутаг дэвсгэрт төрсөн хүүхдийг эцэг эхийн хүсэлтийг үндэслэн тусгай журмын дагуу бүртгэнэ.

2. Гэрлэсний бүртгэл

Монгол улсын "Гэр бүлийн тухай" хуульд заасан насанд хүрсэн гэрлэхийг хүсэгчид хэн нэгнийхээ, эсхүл хамтран оршин суугаа газрын сум, дүүргийн Засаг даргын тамгын газарт гэрлэлтээ бүртгүүлнэ. Гэрлэхийг хүсэгчид гэрлэлтээ бүртгүүлэх тухай өргөдлөө хамтран гаргаж, дараахь баримт бичгийг хавсаргана.

- Гэрлэхийг хүсэгчдийн иргэний үнэмлэх

- Эрүүл мэндийн тодорхойлолт

- Гэрлэхийг хүсэгч нэг нь өмнө гэрлэж байсан бол гэрлэлтээ цуцлуулсан тухай холбогдох байгууллагын шийдвэрийн хуулбар буюу архивын лавлагаа

Иргэний бүртгэлийн ажилтан гэрлэлтийг бүртгэхдээ гэрлэгсдийг биеэр байлцуулна. Монгол улсын харьяат иргэн, гадаадын иргэн, эсхүл харьяалалгүй хүнтэй, эсхүл гадаадын иргэд, харьяалалгүй хүмүүс хоорондоо гэрлэснийг "Гадаадын иргэдийн эрх зүйн байдлын тухай" хуульд заасан байгууллага эрхлэн бүртгэнэ. Монгол улсын иргэн гадаадын иргэнтэй гэрлэх асуудлыг орон нутагт аймгийн Засаг даргын дэргэдэх иргэний бүртгэл мэдээллийн алба, нийслэлд Иргэний бүртгэл, мэдээллийн улсын төв шийдвэрлэнэ.

3. Гэрлэлт цуцалсны бүртгэл

Монгол улсын "Гэр бүлийн тухай" хуулийн 12 дугаар зүйлд зааснаар гэрлэлтийг хуульд заасан үндэслэлээр захиргааны болон шүүхийн журмаар цуцална. Эхнэр нь

жирэмсэн буюу хүүхэд нь нэг нас хүрээгүй, эсхүл хариуцагч хүндээр өвчилсөн тохиолдолд гэрлэлтийг цуцлахыг хориглоно. Гэрлэлтээ шүүхийн журмаар цуцлуулсан иргэн шүүхийн шийдвэр хүчин төгөлдөр болсноос хойш 10 хоногийн дотор иргэний гэр бүлийн байдлын бүртгэлд бүртгүүлнэ. Иргэний бүртгэлийн ажилтан гэрлэлт цуцалсны бүртгэлийг хөтөлж улмаар "Гэрлэлт цуцалсны гэрчилгээ"-г олгоно. Ингэснээр тухай иргэний гэрлэлт цуцалсан бүртгэл хүчин төгөлдөр болно. Практикт иргэд гэрлэлтээ шүүхийн журмаар цуцлуулаад иргэний бүртгэлийн байгууллагад бүртгүүлээгүйгээс Иргэний бүртгэл мэдээллийн санд түүний гэрлэлт нь хүчин төгөлдөр хэвээр харагдаж байдаг. Иймээс энэ асуудалд анхаарах нь зүйтэй юм. Иргэн захиргааны журмаар гэрлэлтээ цуцлуулахад 18 хүртэл насны хүүхэдгүй, бөгөөд эд хөрөнгийн баргаангүй байх шалгуур байдаг.

4. Гэрлэлт сэргээсэн тухай бүртгэл

Нөхөр, эхнэр хамтран гэрлэлтээ сэргээсэн тухай бүртгүүлнэ. Тэд гэрлэлтээ сэргээх тухай өргөдлөө оршин суугаа газрынхаа сум, дүүргийн Засаг даргын тамгын газарт гаргах бөгөөд дараахь баримт бичгийг хавсаргана. Үүнд:

- иргэнийг сураггүй алга болсонд тооцсон, эсхүл нас барсан гэж зарласан шийдвэр хүчингүй болсон тухай шүүхийн шийдвэрийн хуулбар

- гэрлэлт цуцалсан шийдвэрийг хүчингүй болгосон тухай шүүхийн шийдвэрийн хуулбар

- захиргааны журмаар гэрлэлтийг цуцалсан тухай гэрчилгээ

- иргэний баримтын төв архивын нөхөр, эхнэр нь өөр

хүнтэй гэрлээгүй тухай лавлагаа

Эдгээрийг үндэслэн иргэний бүртгэлийн ажилтан гэрлэлтээ сэргээснийг бүртгэж, гэрлэлтийн гэрчилгээ бичиж олгоно.

5. Үрчлэлтийн бүртгэл

Гэр бүлд хүүхэд өсгөн хүмүүжүүлэх нэг хэлбэр бол үрчлэлт юм. Үрчлэн авагч хүүхэд үрчлэн авсан тухайгаа иргэний гэр бүлийн байдлын бүртгэлийн ажилтанд бүртгүүлнэ. "Гэр бүлийн тухай" хуульд зааснаар Үрчлэгч нь насанд хүрсэн, иргэний эрх зүйн бүрэн чадамжтай, хүүхдийг тэжээн тэтгэж, өсгөн хүмүүжүүлэх зохих боломжтой хүн байна. 60-аас дээш настай, эцэг эх байх эрхээ хязгаарлуулсан, хасуулсан буюу хязгаарлуулж байсан буюу хасуулж байсан, урьд нь үрчлэн авсан хүүхдээ өөрийн буруугаас буцан өгсөн, ашиг хонжоо олох зорилготой, шүүхийн шийдвэрээр иргэний эрх зүйн эрхийн бүрэн чадамжгүй буюу хязгаарлагдмал чадамжтай гэж тооцогдсон, сүрьеэ, сэтгэцийн өвчтэй, с о г т у у р у л а х ундаа, мансууруулах бодис байнга хэрэглэдэг, эрүүгийн хэрэгт удаа дараа шийтгүүлсэн болон хорих ял эдлэж байгаа хүнд хүүхэд үрчлүүлэхийг хориглоно. Бүтэн өнчин хүүхдийг төрөл, садангийн хүн үрчлэн авахад насны хязгаарлалт үл хамаарна. Иргэний бүртгэлийн ажилтан хүүхэд үрчилсэн тухай сум, дүүргийн Засаг даргын шийдвэрийг үндэслэн үрчлэлтийн бүртгэл хөтөлнө. Үрчлэгдсэн хүүхдэд төрсний гэрчилгээг шинэчлэн үрчлэн авсан эцгээр /эх/ овоглон олгоно. 7-оос дээш насны хүүхдээс үрчлэгдэх эсэх талаар хүүхдийн бичгээр гаргасан зөвшөөрлийг авна. Хүүхэд үрчилсний гэрчилгээг хүүхдээ үрчлүүлсэн

эцэг, эх, асран хамгаалагч харгалзан дэмжигчид олгоно.

6. Эцэг тогтоосон тухай

бүртгэл

Эцэг тогтоосныг эцэг, эхийн хамтран гаргасан өргөдөл, эсхүл эх нь нас барсан буюу эрх зүйн чадамжгүй гэж тооцогдсон, эх байх эрхээ хасуулсан шүүхийн шийдвэр хүчин төгөлдөр болсон бол эцгийн дангаар гаргасан хүсэлтээр, түүнчлэн эцэг тогтоосон тухай шүүхийн хүчин төгөлдөр шийдвэрийг үндэслэн бүртгэнэ. Сум дүүргийн иргэний бүртгэлийн ажилтан эцэг тогтоосон тухай холбогдох баримтыг хүлээн авч, эцэг тогтоосныг бүртгэж, төрсний гэрчилгээг шинэчлэн олгоно.

7. Овог, эцэг /эх/-ийн нэр, нэр

өөрчилсний бүртгэл

Иргэний овог, эцгийн нэр, нэр өөрчилснийг өргөдөл гаргагчийн оршин суугаа, эсхүл оршин байгаа болон төрснийг бүртгэсэн газрын сум, дүүргийн Засаг даргын газар засаг даргын захирамжийг үндэслэн бүртгэнэ. Бага насны болон шүүхээс эрх зүйн чадамжгүй гэж тооцогдсон иргэний овог, эцгийн нэр, нэр өөрчлөх асуудлыг Хууль зүйн сайдын 2000 оны 244 дүгээр тушаалаар батлагдсан "Иргэний овог, эцэг /эх/-ийн нэр, нэр өөрчлөх" журмын дагуу бүртгэл хөтөлгөнө.

8. Нас барсны бүртгэл

Иргэний нас барсныг түүний эцэг, эх, нөхөр, эхнэр, 18 нас хүрсэн хүүхэд, төрөл садан, бусад хүн ажиллаж, суралцаж,

эмчлүүлж, сувицуулж, цэргийн алба хааж байсан байгууллагын захиргаа төв суурин газарт 5 хоног, орон нутагт 10 хоногт, тодорхой биш шалтгаанаар нас барсан буюу цогцос олдсон тохиолдолд Цагдаагийн байгууллага суурин газар болон орон нутагт 10 хоногт, нас барагчийн оршин сууж байсан, эсхүл нас барсан, цогцос олдсон газрын сум, дүүргийн Засаг даргын тамгын газарт бүртгүүлнэ. Нас барагчийг бүртгүүлэхэд нас барсан тухай эмнэлгийн магадлагаа, нас барагчийг оршуулсан тухай тодорхойлолт, тухайн иргэнийг нас барсан тухай зарласан шүүхийн шийдвэр буюу хуулбар, нас барсан шалтгааны талаарх шүүх эмнэлгийн дүгнэлт, иргэний үнэмлэх зэрэг баримт бичгийг үндэслэн бүртгэж, нас барсны гэрчилгээг олгоно.

Ийнхүү иргэд иргэний гэр бүлийн байдлын бүртгэлд бүртгүүлэх хууль эрх зүйн орчинтой билээ. Сүүлийн үед иргэд иргэний баримт бичгийн ач холбогдлыг умартан баримт бичгээ хаяж гээх, гэмтээх, бусдад барьцаалах зэргээр үрэгдүүлэх явдал нилээд гарч байна. Иргэд иргэний бичиг баримтгүйгээс нийгмийн бүхий л төрлийн үйлчилгээнд хамрагдаж чадахгүй хохирох явдал гарсаар байна. Иргэн та иргэний бичиг баримтгүй бол нийгмийн ач ч салбарын үйлчилгээг авч чадахгүй гэдгийг анхааран үзэх нь ардчилсан нийгмийн зүй ёсны шаардлага болох билээ. Таныг Монгол улсын харъяат иргэн болохыг ганцхан л "Монгол улсын төрсний гэрчилгээ, Иргэний үнэмлэх" батлан гэрчлэнэ. Манай орны хойч ирээдүй болсон залуучуудыг мэдлэг боловсролтой, бие бялдрын өв тэгш хүмүүжилтэй, эх оронч үзэлтэй, ёс суртахууны соёлтой, хөдөлмөрч, хууль ёс, зан заншлаа эрхэмлэн дээдэлдэг иргэн болгон хүмүүжүүлэх,

тэдэнд эх орон, ард түмэн, гэр бүлийнхээ өмнө Монгол улсын иргэнийхээ хувьд хүлээх хариуцлагыг нь ухамсарлуулж, чин шударгаар амьдарч, хөдөлмөрлөх үзлийг төлөвшүүлэхэд 2004 оноос эхлэн улсын хэмжээнд зохион байгуулсан "МОНГОЛ УЛСЫН ИРГЭНИЙ АНДГАЙ" өргөх ёслол чухал нөлөө үзүүлэх юм. Ийнхүү андгай өргөх ёслолыг "Улс тунхагласан өдөр", "Үндсэн хууль батлагдсан өдөр", "Үндэсний их баяр наадам" зэрэг өдрүүдийг тохиолдуулан, нэгдсэн журмаар зохион байгуулсан нь иргэний баримт бичиг болох иргэний үнэмлэхийн үнэ цэнийг ойлгуулахад үр дүн өгч байна. Иргэд ээ! Иргэний баримт бичгээ хайр гамтай хадгалан "төрд данстай, түмэн олонд нэртэй" байх нь таны амьдралд тустай, нийгмийн үйлчилгээнд хамрагдах эрх зүйн үндэс болно. Иргэний бүртгэлийн ач холбогдлыг гүнээ ухамсарлан насан туршдаа хэрэглэгдэх иргэний баримт бичгийн талаар ач үрсдээ сургаалаа айлтан, уламжлуулан хадгалуулдаг зан заншлыг настан буурлууд өвлүүлж занших нь тэдний маань эрх зүйт төрд үзүүлж буй нэгэн ачлал бус уу?

Интернэтийн зохицуулалт бүтцийн асуудал¹

Вольфганг Килиан
/ХБНГУ-ын Ханноверийн Их
Сургуулийн доктор, профессор/

Интернэт гагцхүү шинжлэх ухааны харилцааны хэрэгсэл байх тэр үед түүнийг эрдэмтэд аливаа хуулийн зохицуулалт, цаг хугацаа, орон зай, үнэ төлбөрөөс чөлөөтэй жинхэнэ чөлөөт орчин хэмээн тунхагладаг байсан бол арилжааны ашиг сонирхол давамгайлсан өнөөгийн нөхцөлд энэ нь бодитоор байх боломжгүй зүйл юм. Интернэтээр арилжаа хийгдэж, хуулиар хамгаалагддаг өмчийн эрх хөндөгдөж байна. Тэгэхээр бидэнд интернэтийн эрх зүй, интернэтэд үйлчилдэг хууль гэж хэрэгтэй болох нь ээ?

Интернэт нь глобал сүлжээ учир үндэсний хууль үйлчлэх нь зохимжгүй ч нэгтгэн зохицуулсан олон улсын хууль бас хараахан үгүй байна. Хэдийгээр олон улсын ийм хууль зүйн зохицуулалт үгүй ч интернэт нь техникийн стандарт, ёс горимд захирагдан сонирхогч бүлгүүдийн удирдлага дор ажилласаар байна. 2002 оны байдлаар дэлхийн хүн амын 10 хувь буюу 600 сая хүн интернэт ашиглах боломжтой байсан бөгөөд үүнээс

Хойд Америк 37хувь, Ази 31 хувь, Европ 29хувь эзэлж байв. Интернет хэрэглээ нь голчлон цахим шуудан /имэйл/, бараа, үйлчилгээ худалдан авахад илэрч байгаа бөгөөд үүнээс 67,3хувь Интернэтийг бараа, үйлчилгээний тухай мэдээлэл авахад ашигладаг бол 39,1 хувь нь худалдааны гэрээ онлайм байгуулдаг байна.

Интернэтийн ажиллах нөхцөл Интернетэд нэвтрэх:

Интернэтийн харилцааны гол нөхцөл нь интернэтэд чөлөөтэй нэвтрэх явдал юм. Мэдээлэл хайх, хүлээн авах, түгээх эрхтэйг НҮБ-ын Хүний эрхийн түгээмэл тунхаглалын 19 дүгээр зүйлд, мөн Европын Холбооны бусад баримт бичигт тусгасан байдаг. Европын Холбооноос интернэтэд нэвтрэх арга замыг хялбаршуулах үүднээс хүн бүрт ижил тэгш, боломжийн үнэтэй үйлчлэх гэсэн нөхцлийг хуульчлан завсан байдаг ба өөрийн вебсайтай болоход ямар нэгэн лиценз зөвшөөрөл шаардлагагүй байхаар зохицуулсан байдаг.

Итгэл хүлээх

Мэдээллийн аюулгүй байдал. Хэрэглэгчийн итгэлийг хүлээхэд мэдээллийн аюулгүй байдлыг техникийн болоод хууль зүйн үүднээс хамгаалсан байх нь чухал. Мэдээллийг хамгаалах техникийн арга хэмжээнд тухайлбал янз бүрийн программ, нэрийг нууцлах, нэрийг өөрчлөх, электрон гарын үсэг ашиглах, итгэмжилсэн гуравдагч этгээдийг оролцуулах, криптографик арга замууд ашиглах зэрэг байна. Барууны чанарыг баталгаажуулсан тэмдэгтүүдийг хангах, гэрээний нөхцлүүдийг ил тод байлгах зэрэг хууль зүйн шаардлагуудыг

биелүүлснээр хэрэглэгчийн итгэлийг хүлээх боломжтой.

Мэдээллээр хангах, хэрэглэгчийн эрхийг хамгаалах. Хэрэглэгч интернэтээр худалдааны гэрээ байгуулбал нэмэлт мэдээлэл авах эрх түүнд олгодог. Ингэснээр гэрээнд оролцогч талуудын тэнцвэртэй байдлыг бий болгоно. Европын Холбоо электрон худалдаанд оролцогчийн мэдээлэл авах эрх, гэрээг цуцлах тусгай эрх зэргийг хэрэглэгчид олгосон байдаг

Гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх

Интернэтийг гэмт хэрэг үйлдэхэд ашиглаж байгаа нь өргөн тархсан аж. Иймээс техникийн хувьд шүүлтүүрийн (фильтер) арга хэмжээнүүд хэрэглэх, серверийн байршлыг тодорхой болгох зэргээр гэмт үйлдлийг таслан зогсоох ба үүнд олон улсын хамтын ажиллагаа чухал үүрэг гүйцэтгэх нь мэдээж.

Хувийн мэдээллийг хамгаалах

Төр, албан байгууллага нь хувь хүний мэдээллийг ашиглахдаа хувийн нууцыг хамгаалах хуулийг мөрдөх нь дэлхийн ихэнх оронд түгээмэл үзэгдэл болжээ. Хувийн нууцыг хамгаалах эрх зүйн арга хэмжээнүүд нь олон улсын худалдаанд тарифын бүс саад болж байна гэсэн шүүмжлэлийг Дэлхийн худалдааны байгууллагын ГАТС-ын гэрээний XIV-с ii зүйлд чөлөөт үйлчилгээнд тэр нь саад гэж тооцогдохгүйгээр тодорхой тусгажээ. Хувийн нууцыг хамгаалах нь хувийн мэдээллийг үнэт зүйл гэж үндэслэх эрх зүйн зарчим дээр тулгуурлаж буйтай холбоотой юм. Интернэтэд хувийн нууцыг хамгаалах зарчмуудыг шууд хэрэгжүүлэгч байгууллага гэж байхгүй ч онлайн үйлчилгээнд тэдгээрийг мөрдөж дагахыг хянаж байдаг үндэсний болоод олон улсын эрх зүйн зохицуулалтууд бий.

¹ Орчуулсан Т.Алтангэрэл (эрх зүйн магистр, ХЗДХЯ-ны ГХАХ-ийн дарга)

Өмчийн эрх үүрэг.

Интернэтийн харилцаа нь аноним, хэрэглэгчийн үнэн мөнийг тогтоох боломжгүй тул эрсдэлтэй юм. Иймээс гэрээ хэлцлийн эрх зүйд энэ эрсдлийг тусгах, гэрээнд оролцогч нарын дунд эрсдлийг тэнцвэртэйгээр хуваан хариуцуулах нь чухал.

Мэдээлэл нь биет биш ч дижитал хэлбэрээр өмчийн эрхэд хамрагдаж болох юм. Тиймээс материаллаг ертөнцөд оюуны бүтээлийг оюуны өмчийн эрх зүйн хамгаалалтад авдаг шиг интернэтээр дамжиж буй мэдээллийг тэгэх нь зүйтэй юм. Энэ мэдээллийн чөлөөт хөдөлгөөн, мэдээлэлд чөлөөтэй нэвтрэх зэрэг ардчилсан зарчимд харшлахгүй гэж үзэж байна.

Шүүх

Интернэт нь глобал чанартай учир маргааныг шийдвэрлэх шүүхийг тогтоох, шүүхийн шийдвэрийг гүйцэтгэх зэрэг нь цаашид судлах ёстой сонирхолтой асуудлын нэг юм. Одоогоор бол гэрээний талууд хоорондоо аль нэг арбитражын шүүхээр маргааныг шийдвэрлүүлэхээр тохиролцож байгаа.

Ашиг сонирхолыг тэнцвэржүүлэх

Интернэтийн мэдээллийн харилцаанд төрийн, бизнес эрхлэгч, хэрэглэгчийн гэсэн олон бүлэг хүний ашиг сонирхол хоорондоо зөрчилдөж байдаг. Зар сурталчилгааны имэйлээс [spam] дэлхий даяар тархсан 27 сая хэрэглэгчээ хамгаалахын тулд AOL компани шүүхэд хандаж байжээ¹. Хувийн болоод олон нийтийн эрх ашиг хоорондоо зөвшилцөн, нэгдмэл байх нь чухал бөгөөд дан ганц зардал хэмнэх, улсын аюулгүй байдлыг хангах, хэрэглэгчийг хамгаалах гэсэн зарчмаар энэ асуудлыг шийдэх боломжгүй юм. Мөн ашиг сонирхолын зөрчилдөөнийг эрх зүйн үүднээс өрсөлдөөний, зах зээлийн хуулиар зохицуулж болох мэт.

**Эрх зүйн зохицуулалт
Lex Informatica.**

Лоренс Лессих² зэрэг хуульчид интернэтийн ертөнцийг ямар нэг төрийн оролцоогүйгээр цэвэр техник технологийн аргаар нь зохицуулахаар санал болгож байна. Уг хандлагыг Лекс Информатика гэж нэрлэдэг ба Lex Mercatoria-ын ойлголттой аналог дүйж гарч ирсэн юм. Нэг нь худалдааны олон улсад хэвшиж тогтсон зан заншил, арбитраж шүүх зэргээс бүрддэг бол нөгөө нь холбоо харилцааны орчин үеийн технологи дээр үндэслэх нь. Хэдийгээр Лекс Информатика нь техник орчин, глобал чанар зэргийг тусгаж байгаагаараа зөв зүйтэй ч, техникийн зохицуулалт ганцаараа шударга ёсыг хангаж чадахгүй. Үнэт зүйлийг хэн сонгож, зөв буруу шийдлийг хэн хариуцах вэ? Программист нь уу? Програм хангамжийн компани уу? Эсвэл стандартчлалын алба уу? Төр үү? Өөрөөр хэлбэл Лекс Информатика нь техник хангамжийг бий болгож байгаа ч мэдээллийг ашиглах, нэвтрэх, түгээх зэрэгт эрх зүйн зохицуулалт болж чадахгүй юм.

Загвар хууль.

Интернэтэд зориулсан түүний харилцааг зохицуулсан загвар хууль гэж одоогоор байхгүй байна. Гэхдээ зарим нэг харилцааг нь тусгасан загвар хуулиуд бий, жишээ нь интернэтээр дамжуулж гэрээ байгуулах, мэдээлэл солилцох тухай хуулиуд, мөн электрон үйлчилгээ, электрон гарын үсэг зэрэг асуудлыг хариуцан UNCITRAL, OECD, ICC Олон Улсын Худалдааны танхим³ зэрэг байгууллага ажиллаж байна.

Хууль хоорондын уялдаа.

Дотоодын уялдаа (гармонизаци) олон улсын гэрээ байгуулахад гол үндэс болно. Одоогоор цэвэр Интернэтийн хууль гэсэн тусгай хууль улс орнуудад алга. Ихэнх оронд одоо хэрэгжиж байгаа хуулиуд дээрээ интернэтийн харилцааг нэмэлт болгон оруулж байгаа бөгөөд гол төлөв жишг эрх зүйгээр хөгжиж байна. Өнөөгийн байдлаар Европын Холбоо, Дэлхийн худалдааны байгууллага, Дэлхийн оюуны өмчийн

байгууллагаас өөр олон улсын түвшинд хийгдэж буй хуулийн томоохон гармонизаци үгүй байна.

Стандартчлал.

Интернэт нь техникийн хувьд тодорхой стандарттай баймааж орон орны хэрэглэгч түүнийг ашиглаж болох нь ойлгомжтой. Европын мэдээлэл, холбоо харилцааны технологийн стандартчлалын алба нь Олон улсын стандартчлалын байгууллага зэрэгтэй хамтран ажиллаж, техникийн стандартын нээлттэй, төвийг сахсан, нэгдмэл чанарыг хадгалахаар зорьж байна.

Олон улсын гэрээ хэлэлцээр Олон улсын чанартай интернэтэд уг нь дотоодын гэхээсээ олон улсын гэрээ илүү тохиромжтой ч иймэрхүү гэрээ маш ховор байдаг. Олон улсын гэрээг баталж гаргах гэсээр их цаг зарцуулдаг болохоор бие даасан шинэ хууль дүрэм боловсруулахаасаа илүү байгаа хуулиуддаа нэмэлт өөрчлөлт хийх нь улс орнуудын дунд түгээмэл болжээ.

Өөрийгөө удирдах

Стандартчлалын алба, сүлжээ болоод үйлчилгээг хангаж байгууллага, хувь хэрэглэгч нар сайн дураар нэгдсэн журмыг даган өөрийгөө удирдах тогтолцоо байж болох ба үүнийг Англи-Америкийн хуульчид илүү дэмждэг. Эх газрын хуульчид төрийн зохицуулалтыг ямар нэгэн хэмжээгээр байх ёстой гэж үздэг. Ер нь өөрийгөө удирдан зохицуулах загвар журам байдаг бөгөөд тэдгээрийг дагаж мөрдөх нь интернэт хэрэглэгчийн сайн дурын үндсэн дээр тогтдог. Гэсэн ч материаллаг болоод процессын эрх зүйн асуудлууд гарч ирдэг ба эдгээрийг төр хариуцах нь шаардлагатай болдог.

Иймээс өөрийгөө удирдан зохицуулах аргачлал нь интернэтийн эрх зүйн зохицуулалтад нэмэлт болно уу гэхээс түүнийг бүрэн орлож чадахгүй.

Олон улсын ирээний эрх зүйн зарчим (Principle of Private international Law).

Интернэтийн зохицуулсан олон улсын хууль тогтоомж үгүй өнөөгийн нөхцөлд олон улсын

иргэний эрх зүй нь аль нэг үндэсний хуулийг хэзээ хаана хэрэглэхийг зааж өгч байна. Энэ нь маш хүндрэлтэй зүйл болохыг 150 орны 60 сая хэрэглэгчтэй Kazaa хэмээх файл солилцооны үйлчилгээг эрхэлж буй Sharnan Networks компанийн жишээ харуулж байна. Энэ компанийг Вануату арал дээр бүртгүүлсэн, Австралиас удирддаг, серверууд нь Дани улсад ажиллаж, үндсэн код (source codes) -ууд нь Эстонид хадгалагддаг ба гол программистууд нь Нидерланд амьдарч байна.

Ийм нөхцөлд аль шүүх, хаанахын хуулийг хэрэглэх вэ? Тэгэхээр үүнийг зохицуулах олон улсын гэрээгүй байгаа өнөөгийн нөхцөлд олон улсын түвшинд болж буй дээрх үйл явцыг дотоодын хуульд зүйлчлэх шалгуурыг тогтоох хэрэгтэй байна.

Жишээ нь олон улсын иргэний хуулийн зарчимд гэрээг үйлчилгээ эрхэлж буй газартай холбож, тухайн улсын хуулийг хэрэглэх зарчим бий. Үүнтэй адил компьютерийн серверийн байршил, эсвэл дистрибуторын байршил эрх зүйн ач холбогдолтой байж болох юм.

Дэлхийн худалдааны байгууллага (ДХБ)

Электрон харилцааны эрх зүйн зохицуулалтыг боловсруулахад ДХБ голлох үүрэг гүйцэтгэж байна. Үүнд ялангуяа, ГАТС -ын Холбоо харилцааны протокол, ТРИПС-ын оюуны өмчтэй холбоотой гэрээ зэрэг чухал ач холбогдолтой бөгөөд эдгээрт нэмэлт болж орох дигитал мэдээллийн худалдааны асуудал одоогоор хэлэлцээрийн түвшинд байна.

НҮБ-ын Олон улсын барааны худалдааны гэрээ (CISG).

62 улс орон гишүүн болсон уг гэрээг интернэтийн худалдаанд ашиглаж болохор байна. Гэрээний "бараа" гэсэн ойлголтод биет биш мэдээлэл, програм хангамж ч багтдаг. CISG нь электрон байдлаар

байгуулсан гэрээнд хамааралтай.

Европын Холбоо

Европын Холбооны хэд хэд удирдамж электрон харилцааны олон талыг хамарч байгаа бөгөөд үүнд электрон харилцаа, хэрэглэгчийн, зохиогчийн эрх, электрон гэрээ, үйлчилгээ, хувийн нууц гэсэн чиглэлээр гарчээ.

Дэлхийн оюуны өмчийн байгууллага

Утга зохиол урлагийн бүтээлийг хамгаалах Бернийн Конвенцийн дагуу дигитал хэлбэрээр буй програм хангамж, мэдээллийн сан нь мөн оюуны өмчийн хамгаалалтад багтаж байна. Дэлхийн Оюуны Өмчийн Байгууллагаас баталсан хоёр гэрээнд дэлхийн зугаад улс орон гишүүн улс болжээ. Үүнд Дэлхийн Оюуны Өмчийн Байгууллагын Зохиогчийн эрхийн тухай хэлэлцээр (The WIPO Copyright Treaty), Дэлхийн Оюуны Өмчийн Байгууллагын үзүүлбэр, фонограмын тухай хэлэлцээр (The WIPO Performances and Phonogram Treaty) багтаж байна. Эдгээр хэлэлцээр нь интернетээр дамжиж буй хуулиар хамгаалагдсан бүтээлийн тухай эрх зүйн нэмэлт, шинэчлэгдсэн зохицуулалт болсон¹. Мөн барааны тэмдгийн тухай хэлэлцээрийг шинэчлэх гэж ихээхэн оролдлого хийж байгаа бөгөөд ирээдүйд уг тэмдэгийг улс улсын чанартай биш глобал маягаар хүлээн зөвшөөрөх цаг ирнэ бизээ².

Онлайн маргаан шийдвэрлэх арга.

Интернэтэд зориулсан дэлхийн нэгдсэн шүүх гэж одоогоор үгүй. Дотоодын шүүхүүд олон улсын иргэний эрх зүйгээр эсвэл арбитрын шүүхээр гарсан маргааныг шийдвэрлэж байна. Маргаанууд ихэвчлэн домэйн нэртэй холбоотой гарч буй бөгөөд домэйн нэрний

системыг АНУ-ын Калифорни мужийн хуульд захирагдаж буй ICAAN³ гэсэн ашгийн бус байгууллага хариуцан ажиллаж байна. Гэсэн ч энэ байгууллага нь гагцхүү дээд зэрэглэлийн домэйн нэрийг хариуцдаг бөгөөд хоёр, гуравдугаар зэрэглэлийн домэйн нэрний түвшинд маргаан, эерчил гарсаар байна. ICAAN нь домэйн нэрний маргааныг онлай шийдвэрлэх арбитрын шүүх болж 20500 хэрэг шийдвэрлэсэн ч савхан АНУ-ын Холбооны шүүхээр тус арбитрын шүүхийн шийдвэрийг хуулийн хүчингүй гэж зарлажээ⁴.

Дэлхийн Оюуны Өмчийн Байгууллагын Арбитр, хяналтын төв нь өөрийн журам дээр үндэслэн зарим нэг том маргааныг шийдвэрлэж байна.

Дүгнэлт

Интернэт нь хуульгүй, хаангүй орон зай биш бөгөөд өнөөдрийн мэдээллийн нийгмийн салшгүй нэгэн хэсэг болжээ. Эдгээр интернетийн хаадуудыг нэрлэвэл ICAAN, Microsoft, AOL, Ebay, Doubleclick, Kazaa зэрэг бөгөөд тэд өнөөг хүртэлх шигээ юуг боломжтой, юуг болохгүйг ганцаар тогтоох эрхгүй болж байна. Хаадын доор буй хэрэглэгч, компани, зохиогч зэрэг "албатаудын" эрх ашгийг хамгаалах олон улсын эрх зүйн тогтолцоо аажмаар бүрдэж байна. Эцэст нь, "Экономист" сэтгүүлийн нэг ишлэлийг хэлмээр байна: Интернэт зах хязгааргүй, хэсэг хугацаанд зэрлэг байсан ч цагдаа нар хэзээ нэгэн цагт заавал гарч ирдэг юм.

¹ Internet Corporation for Assigned Numbers and Names.

² Duhos v. Strassberg (3Cir. 2003).

³ Lessing, Code and Other Laws of Cyberspace, New York 1999, p.224.

⁴ The Economist, August 11. 2001, p.10.

Монгол Улс ба Болгар Улсын эрх зүйн тогтолцоо

ХЗҮТ-ийн Эрдэм
шинжилгээний ажилтан
П.Баяр

Болгар Улсын эрх зүйн тогтолцоо нь 681 онд Славян омгууд ба дундад Азиас уугуул Болгарууд ирж улс төрийн болоод цэргийн нэгдэл бий болох замаар Болгар улсыг байгуулсантай салшгүй холбоотой юм.¹

Улмаар 2 зууны турш ямар нэгэн бичмэл хуульгүй байсан Болгар улс Хан Крумын засаглалын үеэс / 803-814 он / бичмэл хуультай болсон бөгөөд тэр хууль хамгийн хатуу чанга заалттай байв. Тухайлбал, хулгай хийсэн хүний хөлийг нь тас цавчих гэх мэт заалтыг агуулж байлаа. Улмаар 9 дүгээр зууны дунд үеэс Христын шашныг Үндсэн шашинаа болгож, зан үйл нь амьдралын хэсэгт тусгалаа олж байв.

1396 онд Болгар Улс Туркийн ноёрхолд орсноор бичмэл ямар нэгэн хууль үйлчлээгүй бөгөөд 500 жилийн турш Шерият буюу Муслимын заншлын эрх зүй л үйлчилж байжээ.

1878 онд Туркийн дарлалаас чөлөөлөгдсөний дараа бичмэл хуульгүй байсан улс хуультай болохыг эрмэлзэн Европын ардчилсан улсуудын нийгмийн тогтолцоо, эрх зүйн үзэл баримтлалуудыг судалж эхэлсэн байна. 1879 оны 4 дүгээр сарын 16-нд батлагдсан анхны Үндсэн

хуулинд Оросын хуульчид ихээхэн үүрэг гүйцэтгэсэн ба ерөнхийдөө Бельги Улсын Үндсэн хуулинд тулгуурлажээ. Улмаар 1892 оны Иргэний процессын хууль, 1890 оны Өв залгамжлалын тухай хууль, 1896 онд Эрүүгийн хууль (эрүүгийн хуулийг батлан гаргах анхны оролдлого анх 1883 онд хийгдэж байжээ) зэрэг бусад органик хууль Франц, Герман, Итали зэрэг улсын хуулиудаас эх аван батлагдсан аж.

Дэлхийн 2 дугаар дайны дараа 1944 онд хувьсгалт нам хаант засаглалыг унаган, удирдах болж 45 жилийн турш гүйцэтгэх, хууль тогтоох, шүүх эрх мэдэл нь намд хадгалагдаж төвлөрсөн төлөвлөгөөт эдийн засагтай байв.

1990 оны ардчилсан хувьсгалын үр дүнд 1991 оны 7 дугаар сарын 12-нд шинэ Үндсэн хуулиа батлан, Парламентын бүгд найрамдах засгийг тогтоон олон намын тогтолцоо, төрийн эрх мэдэл хуваарилалт, зах зээлийн эдийн засгийн тогтолцоог сонгосон байна.

2007 онд Болгар Улс Европын холбоонд нэгдэн орохтой холбоотойгоор *sine qua non* нөхцөл ёсоор зөвхөн хууль тогтоомжоо Европын стандартад нийцүүлэх төдийгүй хуулийг боловсронгуй болгох замаар шүүх засаглалын үйл ажиллагааг

мөн сайжруулах шаардлагатай болсон юм.

Монгол Улсын эрх зүйн хөгжлийн түүхээс

Монгол Улсын Үндэсний төр, эрх зүйн үүсэл хөгжил нь олон өвөг аймгийг нэгтгэн, бичигдээгүй уламжлал, зан заншил, хуулиудыг цэгцлэн 1206 онд Чингис хааны батлан гаргасан хүн төрөлхтөний анхны хуулиудын нэг гэж болох Их засаг хуультай салшгүй холбоотой. Дараагийн нөлөө бүхий хууль бол Их Юань гүрний хууль цаазын бичиг болох ба өмнөх хуультай харьцуулахад нэлээд өөрчлөлт орж, хуулийн үйлчлэх газар нутгийн хэмжээ нь ч мөн Монголын зүүн хэсэг, Хятад, Солонгост л үйлчлэх болж хумигдсан юм.

Юань гүрний уналтын дараагаар Түмэн хаан (1558-1593 он), Лигдэн хааны (1617 он) үед зарим хууль шинээр батлагдсан 1640 онд эрх зүйн систем Монгол-Ойрадын хууль цаазын бичгийн үндсэн дээр дахин цэгцлэгдэх болсон. Үүнд захиргааны хууль, гэр бүлийн хууль чухал байр суурь эзэлж байсан ба харин эрүүгийн хууль дотоод зв нэгдлийг хадгалж, гадны халдлагаас хамгаалах зорилгоор чухал үүрэг гүйцэтгэж байжээ.

¹ 681 оноос өмнөх болоод хойшхи уламжлал, заншлын талаар мэдээлэл эртний Грек, Ромын түүх бичгүүдээр л дамжигдан ирсэн. Тухайлбал хүнээр тахил өргөх, тайван цагт морь унасан тохиолдолд цаазаар авч шийтгэдэг байжээ.

Монгол-Ойрадын хуулиар нийгмийг язгууртан, энгийн ард, боол гэж ангилаад Их засаг хуулиас ялгаатай нь бийгийн шашныг хориглон Буддын шашныг Үндсэн шашин болгон тогтоож, цаазаар авах ялыг хуулийн багахан зөрчилд Их засаг хуульд оногдуулахаар заасан байдаг бол уг ял хязгаарлагдаж торгох ял ихээхэн хувийг эзэлж байжээ.

20 дугаар зууны эхэн хүртэл нийгмийн харилцааг нарийн зохицуулж, ялын хэлбэр, хэмжээг илүү нарийн тодорхойлсон Халх журам хэмээх хууль үйлчилж байв. 1911 оны үндэсний эрх чөлөөний хөдөлгөөн эрх зүйн тогтоолцоонд шинэчлэлийг хийхэд ихээхэн нийлж 1915-1918 онд боловсронгуй болон хөгжсөн "Зарлигаар тогтоосон "Монгол Улсын хууль цаазын бичиг" эх сурвалж нь болж байв.

1921 оны хувьсгал бол өнөөгийн эрх зүйн системийн эхлэл болсон ба 1924 онд Улсын анхдугаар их хурал хуралдаж анхны Үндсэн хуулиа батлан Хаант засгийг халж, Бүгд найрамдах улсыг байгуулан нийгэм, эдийн засаг, улс төрийн дотоод, гадаад бодлогыг тодорхойлон, иргэний эрх үүргийн суурийг тавьж, 1926 онд Иргэний хууль, Эрүүгийн хуулийг баталсан байна.

1930-аад оноос хойш социализм төрийн үндэс болж 1940 онд 2 дахь Үндсэн хуулиа баталж, үүний үр дүнд Эрүүгийн хууль (1942 он), Иргэний хууль (1949 он), Эрүүгийн процессын хууль (1949 он) Иргэний процессын хууль (1949 он) Хөдөлмөрийн хууль (1941 он)

зэрэг мөн бусад хууль шинэчлэгдсэн.

2 дугаар Үндсэн хууль 1960 он хүртэл үйлчилж, 3 дахь Үндсэн хууль дэлхийн социализмын өөрчлөлттэй холбоотой батлагджээ. 1980-аад оны сүүлээр социалист дэглэм суларч, 1990 оны 5 дугаар сард үндсэн хуульдаа нэмэлт оруулсан нь шинэ улс төрийн тогтолцооны хүрээг тогтоосон юм. Ингээд Улсын бага хурал болоод Улсын их хуралтай болж улмаар 1992 оны 1 дүгээр сарын 13- ний өдөр шинэ үндсэн хуулийг батлан Монголын ардчилсан эрх зүйн систем бүрджээ.

Монгол, Болгар Улсын эрх зүйн тогтолцоог харьцуулан үзвэл

Монгол болон Болгар Улсын Үндсэн хууль нь хоёул тусгаар тогтнол болоод үндэсний эв нэгдэл, нутаг дэвсгэрийн халдашгүй байдлаа тунхаглан зарласан. Мөн төрийн эрх мэдлийг гурван салаа мечирт хуваан, төрийг сонгосон төлөөлөгчөөрөө дамжуулан удирддаг. Төр нь бүх ард түмнээ адил тэгш хамгаалж, өмчийн бүх хэлбэрийг хүлээн зөвшөөрөн, газраа гадаадын иргэнд шилжүүлэхийг хориглох заалтууд мөн орсон байдаг. Болгарын хуулийн дагуу бол хэрэв газар өв залгамжлалын хэлбэрээр гадаадын иргэн, харьяалалгүй хүнд очсон тохиолдолд түүнийг Болгарын мэдэлд буцаах үүрэг хүлээдэг. Сүүлийн хэдэн жилийн туршид Болгарын парламент энэ асуудлаар буюу дээрх хязгаарлалтын талаар хэлэлцэж байгаа бөгөөд цаашид Европын

холбоонд нэгдэн орохтой уялдуулан хязгаарлалт үгүй болох боломжтой юм.

Шашины тухай Үндсэн хуулиндаа тусгасны хувьд Монголын Үндсэн хуулиас ялгаатай нь шашин, төр хоёр тус тусдаа ямар нэгэн хамааралгүй байж, шашин шүтэгч болоод шүтлэггүй хүмүүст аль алинд нь хүндэтгэлтэй хандахыг заасан.

Хүний эрх, эрх чөлөөг тунхагласан бүлэг бол ерөнхийдөө адил. Болгарт 16 нас хүртэл заавал эзэмших боловсрол бол үүрэг байдаг бөгөөд хувийн эрх чөлөө ба аюулгүй байдлын үүднээс өөрийнх нь зөвшөөрөлгүйгээр зураг авах, бичлэг хийх хориотой байдаг.

Төрийн байгуулалтын хувьд тус хоёр улсыг харьцуулахад дараах онцлог зүйл харагддаг. Монгол Улсын парламентын гишүүдийн тоо 76 байдаг бол Болгарынх 240 байх бөгөөд сонгогдохын хувьд адил: бүүх нийтийн, шууд, чөлөөтэй, нууц санал хураалтын Үндсэн дээр 4 жилийн хугацаагаар сонгогдоно. Сонгогдох насны доод хязгаар нь Монголд 25 байдаг бол Болгарт 21. Мөн Болгарын Ерөнхийлөгч хууль санаачлах эрх эдэлдэггүйгээрээ ялгаатай байна.

Ерөнхийлөгчид нэр дэвших шалгуурын хувьд Болгарт 40 нас ба бусад шалгуур нь ижил юм. Харин Ерөнхийлөгчийг Монголд 4 жилийн хугацаатайгаар сонгодог бол Болгарт 5 жил байдаг.

Болгарын Үндсэн хуульд байдаг зарим эрх мэдлээс гадна¹ ерөнхийлөгч парламентын өмнө хариуцлага хүлээхгүй, гагцхүү

¹тухайлбал Ерөнхийлөгч парламентыг тараах, Ерөнхий сайд засгийн газраа үрдүүлэхдээ алдаа гаргасан байвал шинэ сонгуулийг зохион байгуулах гэх мэт.

ерөнхийлөгчийн хоригийг оролцогч парламентын гишүүдийн тал нь (S) зөвшөөрөөгүй тохиолдолд хүлээн авдаггүй, харин Монгол Улсын хувьд 2/3 байдаг байна. Мөн Болгарын Ерөнхийлөгчийг сонгохдоо түүнийг түр эзгүй байх, нас нөгчсөн, огцрох тохиолдолд оролх дэд ерөнхийлөгчийг хамт сонгодог байна.

Засгийн газрын хувьд зарим нэг техникийн асуудлаас бусад нь ижил байдаг.

Шүүх эрх мэдлийн хувьд Болгарт Дээд шүүх, Захиргааны дээд шүүх гэсэн 2 дээд шүүхтэй. Захиргааны дээд шүүх нь захиргааны акт бүтээх ажиллагаа нарийн зөв явагдаж буйд хяналт тавих мөн засгийн газрын болон яамдын хууль бус байдлын талаар гаргасан гомдол, өргөдлийг шалгадаг.

Дээрх 2 дээд шүүхийн даргыг болон Улсын ерөнхий прокурорыг Дээд шатны шүүхийн зөвлөлийн санал болгосноор Ерөнхийлөгч томилно. Монгол улсын хувьд бол шүүхийн ерөнхий зөвлөлийн санал болгосноор, УИХ-д танилцуулсанаар ерөнхийлөгч томилдог.

Доод тал нь 15 жилийн ажлын туршлага, өндөр ёс суртахуун бүхий мэргэшсэн хуульчдын бүрэлдэхүүнтэй Дээд шатны шүүхийн зөвлөл нь шүүгч, прокурор, хэрэг бүртгэгч, мөрдөн байцаагчдыг томилох, дэмжих, бууруулах, халах зэрэг шийдвэрийг гаргах ба тэдний 11 гишүүн парламентаас сонгогдон, 11 гишүүн нь шүүхээс сонгогддог.

Хоёр Үндсэн хууль хоёулаа нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай заасан боловч гол ялгаа нь Болгарт Их хурал нь

шинэ Үндсэн хууль батлах, нутаг дэвсгэрээ өөрчлөх шийдвэр, төрийн бүтэц, засаглалын хэлбэрийг өөрчлөх, Үндсэн хуулийн зарим заалтад өөрчлөлт оруулах шийдвэр гаргана. Харин бусад Үндсэн хуулийн заалтад ердийн парламент нэмэлт, өөрчлөлт оруулах эрх эдэлнэ.

Хоёр улсын Үндсэн хууль бүтцийн болоод зарим ялгааг харгалзахгүй бол агуулгын хувьд адилхан л хүний эрх, эрх чөлөө, зах зээлийн эдийн засаг бүхий ардчилсан нийгмийг тунхагласан байна.

Нийтийн эрх зүйн нэгэн чухал салбар нь эрүүгийн эрх зүй бөгөөд эрүүгийн хуулиуд нь Монголын мөн Болгарын эрүүгийн эрх зүйн суурь, эх сурвалж нь болж ерөнхий, тусгай 2 хэсэгтэй байна.

Эрүүгийн хууль нь ижилхэн л гэмт халдлагаас иргэдээ хамгаалах Үндсэн зорилготой бөгөөд гэм буруугийн, хууль ёсны, энэрэнгүй ёсны, гэмт хэрэг үйлдсэн гэм буруутай этгээд зөвхөн өөрөө хариуцлага хүлээх зэрэг ижил зарчимд суурилсан байна.

Тус улсуудад өөрийн иргэнийг эрүүгийн хэрэгт мөрдүүлэхээр буюу эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэхээр гадаад улсад шилжүүлэн өгөхийг хориглодог.

Ялгаатай зүйлийн хувьд бол Болгарын эрүүгийн хуульд гэмт хэрэг үйлдэхээр завдсан тохиолдолд тухайн гэмт хэрэгт заасан шийтгэлийг ногдуулах ба тэгэхдээ эдэлт, гэмт хэрэг бүрэн үйлдэгдээгүйн шалтгаан, үйлдэхийг завдсан хэргийн хэр хэмжээг харгалзана. Мөн хатгагч болон хамжигч нь Үндсэндээ ямар санаатайгаар хатгасан, тусалсанаасаа шалтгаалан хариуцлага хүлээдэг.

Насны шалгуурын хувьд Болгар Улсын хуулийн дагуу 18 насанд хүрсэн этгээд хариуцлага хүлээхээр зааж, мөн 14 насны зарим тохиолдолд нэмж өгсөн байх хэдий ч 14-18 насны хооронд мөртлөө хэргийнхээ учир холбогдлыг ухамсарлах болоод хянах чадвартай тохиолдолд хэрэг хариуцах чадвартайд тооцогддог.

Аргагүй хамгаалалт нь хоёр улсын хувьд гэмт хэрэгт тооцогддоггүй ч Болгар Улсын эрүүгийн хуульд аргагүй хамаалалт нь хэр хэмжээнээс хэтрэхгүй байх ёстой. Халдлагын мөн чанар болон аюулаас хамгаалалт нь илэрхий их тохиолдолд хэтэрсэнд тооцогддог. 1997 онд Үндсэн хуулийн шүүх дээрх заалттай холбоотой аргагүй хамгаалалтыг хэтрүүлэхээс гадна шөнийн цагаар гарсан тохиолдолд, 2 ба түүнээс дээш этгээд байсан бол, довтлогч зэвсэглэсэн байсан, машин, галт тэрэг, онгоцонд байсан тохиолдолуудыг дурьдсаныг Үндсэн хуульд нийцэхгүй хэмээн хассан.

Өөр нэгэн ялгаатай зүйл бол ял шийтгэлийн асуудал юм. Болгар улсын хувьд цаазаар авах ялыг 1998 оноос хойш хүчингүй болгосон.

Эрх чөлөөг хасах шийтгэлийн тухайд Монгол Улсын эрүүгийн хуульд хорих, баривчлах гэсэн 2 төрөлтэй. Баривчлах ял 1-6 сарын хугацаатай байж, тодорхой этгээдүүдэд хэрэглэгддэггүй бол Болгар Улсын эрүүгийн хуульд ноцтой хэрэг үйлдсэн тохиолдолд ногдуулдаг, тусгай дэглэм бүхий байранд байлгаж, шүүх ямар нэгэн хугацааг тогтоодоггүй бөгөөд ялсны засрал хүмүүжлээс хугацаа нь шалтгаалдаг.

Албадан ажил хийлгэх ял нь цалинтай (10-25 хувь нь төрийн орлого болдог) ба

**Эрүүгийн хуулийн тусгай анги дахь гэмт
хэргүүдийн ялын зүйлчлэл:**

Гэмт хэргийн төрөл	Монгол Улсын Эрүүгийн хуульд заасан ялын хэмжээ	Болгар Улсын Эрүүгийн хуульд заасан ялын хэмжээ
Хорлон сүйтгэх	15-аас 20 жил хүртэл хугацаагаар хорих, эсхүл цаазаар авах ял шийтгэнэ	5-аас 15 жилийн хорих, ял ноцтой тохиолдолд 20 жил юмуу бүх насаар хорих ял шийтгэнэ
Үндэсний эв нэгдлийг бүснийулах ¹	6-аас 10 жил хүртэл хугацаагаар хорих ял шийтгэнэ	3 жил хүртэл хугацаагаар хорих
Хууль бусаар улсын хил нэвтрэх	3-аас 6 сар хүртэл хугацаагаар баривчлах ял шийтгэнэ. Хүндрүүлэх нөхцөлтэй бол 5 жил хүртэл хугацаагаар хорих ял шийтгэнэ	5 хүртэл жил хорих, эсвэл торгууль ногдуулж болно.
Хүнийг санаатай алах ²	11-аас 15 жил хүртэл хугацаагаар хорих ял шийтгэнэ. Хүндрүүлсэн нөхцөлтэйгээр үйлдсэн тохиолдолд 15-аас дээш 25 жил хүртэл хугацаагаар хорих, эсхүл цаазаар авах ял шийтгэнэ.	10-20 жилийн хорих, хүндрүүлэх нөхцөлтэйгээр үйлдсэн бол 15-20 жилийн хорих эсхүл бүх насаар хорих ял шийтгэнэ.
Санаа сэтгэл хүчтэй цочрон давчдсан үед бусдыг санаатай алах	5 жил хүртэл хугацаагаар хорих ял шийтгэнэ	1-8 жилийн хорих ял, Хүндрүүлэх нөхцөл байдалтай тохиолдолд 3-10 жил байна.
Бусдыг болгоомжгүй алах	4 жил хүртэл хугацаагаар хорих ял шийтгэнэ	3 жил хүртэл. Галт зэвсэг хэрэглэсэн, 20ба түүнээс дээш хүнийг алсан, аюултай ажлын гүйцэтгэлийн үед болгоомжгүй байсан бол тус тус 5 жил хүртэл хорих ялаар шийтгэнэ
Бусдын биед санаатай хүнд гэмтэл учруулах	5-аас 7 жил хүртэл хугацаагаар хорих ял шийтгэнэ. Хүндрүүлэх нөхцөлтэй тохиолдолд 7-оос 10 жил хүртэл хугацаагаар хорих ял шийтгэнэ	Гэмтэл нь багавтар тохиолдолд албадан ажил хийлгэх болон 3 жил хүртэл хорих, эсвэл 5 жил хүртэл хорих
Бусдын биед хөнгөн гэмтэл учруулах ³	Хөдөлмөрийн хөлсний доод хэмжээг 5-аас 20 дахин нэмэгдүүлсэнтэй тэнцэх хэмжээний төгрөгөөр торгох, эсхүл 1-3 сар хүртэл хугацаагаар баривчлах ял шийтгэнэ.	2 жил хүртэл хорих, засан хүмүүжүүлэх ажил хийлгэх
Бусдын биед болгоомжгүйгээр хүнд гэмтэл учруулах	2 жил хүртэл хугацаагаар хорих ял шийтгэнэ	1 жил хүртэл хорих, хүндрүүлэх нөхцөлтэй тохиолдолд 3 жил хүртэл хорих
Бусдын биед болгоомжгүйгээр хүндэвтэр гэмтэл учруулах ⁴	2 жил хүртэл хугацаагаар хорих ял шийтгэнэ.	1 жил хүртэл хорих, Хүндрүүлэх нөхцөл байдалтай бол 2 жил хүртэл хорих ял шийтгэнэ

¹ Уг гэмт хэрэг нь Болгарын Эрүүгийн хуульд иргэндийн эрх, эрх чөлөөний эсрэг гэмт хэргийн бүлэгт ордог.

² Болгар болон Монголын эрүүгийн хуульд зарим онцлог нөхцлүүдийг тусгажээ. Болгарын хувьд хүнийг санаатай алах гэмт хэргийн хүндрүүлэх нөхцөлд хохирогч нь 14-өөс доош настай байх, урьдаас төлөвлөсөн байх шинжүүд багтсан байдаг бол монголын хувьд өс хонзонгоор, хохирогчийн цус эд эрхтэнүүдийг нь хулгайлах буюу бусдыг барьцаанд авах гэмт хэргийг үйлдэхдээ гэсэн нөхцөл байдлуудыг тус тус тусгажээ.

³ Болгарт хөнгөн гэмтэл учруулахдаа өөртөөсөн, зовоон тарчлаасан шинжтэй боловч эрүүл мэндэд нь хохирол учруулаагүй тохиолдолд 6 сар хүртэл хорих, засан хүмүүжүүлэх ажил хийлгэх, торгох ял шийтгэдэг.

⁴ Аюултай ажил гүйцэтгэх явцад болгоомжгүйн улмаас бусдын биед хүнд, хүндэвтэр гэмтэл учруулсан тохиолдолд Болгарын хувьд тэр нь хүндрүүлэх нөхцөл байдалд тооцогдон хүнд гэмтлийн хувьд 3 хүртэл жил, хүндэвтэр гэмтлийн хувьд 2 жил хүртэл хорих ял шийтгэдэг.

төрийн орлого болдог) ба цалингүй гэж 2 янз байдаг. Тус ялын хугацаа Болгарт 3 сараас 2 жил байдаг бол Монгол Улсын хувьд 100-500 цагаар өдөрт 3-12 цаг үргэлжлэхээр байдаг. Мйн Болгар Улсад албадан ажил хийлгэхээс гадна засан хүмүүжүүлэх хөдөлмөр хийлгэх ял гэж бий.

Торгууль, эд хөрөнгийн эрхийг хязгаарлах болон эд хөрөнгө хураах ял 2 хуульд байх ба Болгар Улсын хуульд цол хэргэм, одон медаль, цэргийн цолыг хураах ял шийтгэл, нийтийн зүгээс зэмлэл хүлээлгэх ял байдаг.

2002 оноос тодорхой нөхцөлтэйгээр буюу оршин суугаа газраа бүртгүүлж байх, хариуцсан албан хаагчтайгаа уулзаж байх, тодорхой газарт очиж болохгүй байх үүрэг хүлээх зэргээр тэнсэн харгалзах ялыг 16-аас дээш насны хүнд 6 сараас 3 жилийн хугацаагаар тогтоож болохыг заасан.

Болгар Улсад цаазаар авах ялын оронд улс, нийгэмд аюултай онц хүнд гэмт хэрэг үйлдсэн этгээдэд бүх насаар нь хорих ялыг хэрэглэдэг.

Харин бүх насаар нь хорих ялынхаа 20 жилийг эдлэн, засарч хүмүүжсэн тохиолдолд 30 жилийн хорих ялаар сольж болдог. Уг ялыг гэмт хэрэг үйлдэх үедээ 20-оос доош настай байсан хүн болоод жирэмсэн эмэгтэйд хэрэглэдэггүй.

Хорих ялын хугацаа 3 сараас 20 жил байх бөгөөд онцгой тохиолдолд 30 жил (хугацаагүй хорих ялыг солисон тохиолдолд) байна. 18 наснаас доош насны хүнд бүх насаар хорих ял нь 3-10 жил болж, 10 жилээс дээш хугацаагаар хорих нь 5 жил болж, 5 жилээс дээш хугацаагаар хорих нь 3 жил болж, 5 жил доторх нь 2 жил болдог.

Мөн 16-18 насны хүүхдийн бүх насаар нь хорих, 15 жилээс дээш хугацаагаар хорих ялыг 5-12 жил, 10 жилээс дээш хугацаагаар хорих ялыг 2-8 жил болгон хөнгөлдөг. 18 наснаас доош насны этгээдүүдэд хорих, тэнсэх (16-аас дээш), нийтийн зүгээс зэмлэл хүртээх, алба хаах болоод тусгай бизнесийн үйл ажиллагаанд оролцох эрхийг хасах ялын төрлүүдийг ногдуулдаг.

18 нас хүрээгүй иргэнд 1 жилээс доош хугацаагаар хорих ял ногдуулан хойшлуулсан тохиолдолд шүүх түүнийг сургуульд оруулах ёстой байдаг.

Болгар Улсын эрүүгийн хуульд засан хүмүүжүүлэх зорилгыг хангадаг нэг чухал зүйл бол хоригдож буй этгээдэд ажил хийх боломж олгож 2 өдөр ажиллах нь 3 өдрийн хоригдсон хугацаагаар тооцогддог.

Ялтныг хугацаанаас нь өмнө суллах боломжийн талаар 2 улсын хуульд байх бийгйд Болгар Улсын хуулиар суллагдахын тулд талаас доошгүй хувийг эдэлсэн байхыг шаардах ба шүүх суллах эсэхийг шийдвэрлэнэ.

Харин онц хүнд гэмт хэрэгтний хувьд ялынхаа 2/3-г эдэлсэн байж Үлдсэн ялын хэмжээ нь 3-аас доошгүй жил байна. Мөн хугацаанаас нь өмнө суллах бусад нөхцлийг Болгарын эрүүгийн хуулинаас харж болно. Дээрх бүхнээс харахад Эрүүгийн хуулийн ерөнхий анги зарим зүйлээрээ ялгаатай хэдий ч онол, үзэл баримтлалд суурилсан байна.

Болгар болоод Монгол улсын эрүүгийн хуулийг харьцуулахад хорих ялын хугацаа, зарим гэмт хэргийн зохицуулалтын хүрээ хязгаар (ялангуяа эдийн засаг, санхүү салбар, контробандын төрлүүд) нь өөр байж, ялгаатай

гэмт явдалд хамаарагдан улмаар Монгол, Болгар улсын гэмт хэргийн бүтэц, бүрэлдэхүүн ялгарч байгаа юм. Болгарт хувьчлал, төрийн өзмчийн зохицуулалттай холбоо бүхий гэмт хэрэг ихээр гарч, тухайлбал хувийн банкууд дампуурч сая сая долларын хохирлыг төрд учруулаад байна.

Дүгнэн харахад 2 улсын хуулиуд нийгмийн шаардлагаар өөрчлөгдөн, шинэчлэгдэж, Монгол Улсын 2002 оны эрүүгийн хууль шинэ шинэ гэмт хэргийн төрлүүд Улсын хувьд бичиг баримт, гэрчилгээ хуурамчаар үйлдэх нь онцгой нөхцөлтэй тохиолдолд 12 жил хүртэл хорихоор хуульчлагдсан байна.

Мөн нийгэмд аюултай авилгалын гэмт хэрэг нилээд хүнд ял оноохоор заасан гэх мэтчилэн нэмэлт өөрчлөлт хийх ажил үргэлжилсээр байна. Хувийн салбар эрх зүйн болон агуулгын хувьд тус 2 орны хууль ижил ч зохицуулж буй механизмын хувьд өөр юм.

Учир нь Болгарт Монгол улстай адил Иргэний нэгтгэсэн нэг кодекс байхгүй, ихарин тухайн харилцааг зохицуулсан бие даасан хуулиуд үйлчилдэг.

* * *

Олон улсын эдийн засгийн харилцаан дахь үндэстэн дамнасан корпораци

ХЗҮТ-ийн эрдэм шинжилгээний ажилтан
Н.Мөнхтуяа

Дэлхийн эдийн засгийг хөдөлгөгч нэг томоохон хүч болдог үндэстэн дамнасан корпорацийн үйл ажиллагаа ямар нэг түвшинд Монгол улсад нэвтрэх нь дамжиггүй бөгөөд түүнийг зохицуулах асуудалтай тулгарах нь зайлшгүй юм. 1990-ээд оноос хойш гадаадын компаниудын бараа, үйлчилгээ Монгол улсад нэвтрэх шинэ бололцоо бий болсон. Энэ нь Монголын улс төр, эдийн засгийн тогтолцоо үндсээрээ өөрчлөгдсөнтэй холбоотой. Гэвч гадаадын компани, корпорациудын салбар, төлөөлөгчийн газар нээгдэх болсон нь сахианаас гэхэд хилсдэхгүй. Тухайлбал үндэстэн дамнасан корпорацийн хувьд ОХУ-н ИЮКОС/ компанийн төлөөлөгчийн газар ИЮМ Трейд/ ХХК 2003 онд монголд үйл ажиллагаа явуулж эхэлсэн. Монгол орны нефтийн бүтээгдхүүний хэрэгцээний томоохон хэсгийг нийлүүлдэг уг компани ийнхүү Монголд үйл ажиллагаа явуулах болсон нь үндэстэн дамнасан корпорацийн эрх зүйн асуудлыг тэр дундаа уг харилцааг зохицуулсан Монгол улсын эрх зүйн зохицуулалтыг эргэн харах нөхцлийг бүрдүүлж байгаа юм. Ганц нэг үндэстэн дамнасан корпорацийн салбар, төлөөлөгчийн газар байгуулагдахад бус тэдгээрийн хариуцлагын асуудал, хуулийн этгээдийн харьяалал, эрх зүйн чадвар чадамжийн асуудлыг нарийвчлан тодорхойлох асуудал үүнийг дагаад үүснэ.

1. Үндэстэн дамнасан корпораци олон улсын эдийн засгийн эрх зүйн субъект болох нь

1. Үндэстэн дамнасан

корпораци бол олон улсын эдийн засгийн эрх зүйн үндсэн субъект мөн

Олон улсын эдийн засгийн эрх зүйн субъект гэж олон улсын эрх зүйн дагуу эрх эдэлж, үүрэг хүлээгч этгээдийг хэлнэ. Олон улсын эдийн засгийн эрх зүйн субъектын шинжүүд:

- Олон улсын эрх зүй, олон улсын эдийн засгийн эрх зүйн шууд нөлөөн дор байдаг

- Олон улсын эрх зүйн дагуу эрх эдэлж, үүрэг хүлээдэг

- Олон улсын эрх зүйн харилцаанд оролцох чадвартай байх зэрэг болно.

Олон улсын эдийн засгийн хамтын ажиллагаа үндэсний эрх зүйн системээр зохицуулагдаж байдаг салбаруудыг улам ихээр хөндөх болжээ. Энэ нь олон улсын эдийн засгийн харилцаанд оролцогч хуулийн этгээдүүдийн эрх зүйн байдал, үйл ажиллагаанаас шалтгаалж байдаг.

Олон улсын эдийн засгийн харилцаан дахь үндэстэн дамнасан корпорациудын эзлэх байр суурь, гүйцэтгэгч буй үүрэг нь их. 1970 оны байдлаар нийт 7,000 гаруй үндэстэн дамнасан корпораци үйл ажиллагаа явуулж байсан бол 1990-ээд оны дунд үе гэхэд 40,000 гаруй болтлоо өссөн байна. Тэдгээр нь өөрсдийн харьяалсан улсынхаа хилийн чанадад нийт 250,000 охин компани буюу салбар аж ахуйн нэгжтэйгээр үйл ажиллагаа явуулж байдаг ч санхүүгийн хувьд хэдхэн улсад тухайлбал баруун Европ, АНУ, Японд төвлөрч байдаг.

Үндэстэн дамнасан корпорациудын 60хувь бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх, 37хувь үйлчилгээний салбарт, 3 хувь хөдөө аж ахуйн болон уул уурхайн салбарт үйл ажиллагаа явуулдаг. Ихэвчлэн электрон бараа, нефть олборлолт, хими, автомашин

үйлдвэрлэл эрхлэх эдийн засгийн үндсээ бүрдүүлдэг¹.

Зарим нэг үндэстэн дамнасан корпорациуд нь тусгаар тогтносон улсуудтай зэрэгцэхүйц хэмжээний эдийн засгийн чадавхитай байдаг. Ийм ч учраас олон улсын хувийн эрх зүй судлаачид үндэстэн дамнасан корпорацийг иргэний эрх зүйн субъект биш олон улсын нийтийн эрх зүйн субъект гэж үздэг юм. Харин олон улсын нийтийн эрх зүй судлаачид болохоор зөвхөн эдийн засгийн чадвар бус эрх зүйн статусаас бас субъект болох асуудал хамаарна гэдэг. Мэдээж энэ бол олон улсын нийтийн эрх зүйн анхдагч субъект биш. Харин үүсмэл субъектээс юугаараа ялгаатай вэ гэвэл тэд өөрсдийн дүрмээс гадна харьяалагдаж буй улсын дотоодын хууль тогтоомж, олон улсын баримт бичгүүдийг дагаж мөрдөх, харьяалагдаж буй болон үйл ажиллагаагаа явуулж байгаа улсдаа татвар төлөх үүрэгтэй байдаг. Иймд олон улсын нийтийн эрх зүйн субъект биш гэж үзээд хүлээн зөвшөөрдөггүй.

Гэвч олон улсын эдийн засгийн эрх зүй бол олон улсын нийтийн эрх зүйн нэг салбар гэж тооцогддог хэдий ч түүний хамрах хүрээ, зохицуулалт нь нийтийн эрх зүйтээс гадна хувийн эрх зүйг хөндөж тэдгээрийн хооронд нарийн зааг ялгаа тогтоодоггүй онцлогтой. Ийм ч учраас олон улсын эдийн засгийн эрх зүйн харилцааны субъектууд тэр дундаа үндэстэн дамнасан корпорациуд нь энэ шинжийг нь агуулж байдаг юм.

Үүнтэй холбогдон үндэстэн дамнасан корпорациуд улс гүрнүүдтэй хийсэн гэрээний үндсэн дээр "квази-олон улсын эрх зүй", "үндэс дамнасан эрх зүй" үүсч бий болдог. Харин үндэстэн

¹ В.М.Шумилов, Международное экономическое право, М., 2002, I боть С.233

дамнасан корпорациуд нь эдгээр эрх зүйн гол субъект нь болно. Ер нь бол практик дээр үндэстэн дамнасан корораци, түүний эрх зүйн байдлыг олон улсын эрх зүй, олон улсын эдийн засгийн эрх зүйтэй холбогдолтой үндэсний эрх зүйгээр тодорхойлдог.

2. Үндэстэн дамнасан корпорацийн талаархи онолын үзэл баримтлал

Үндэс дамнасан корпорацийн гол онцлог нь шууд хөрөнгө оруулалтын үндсэн дээр бараа үйлчилгээ үйлдвэрлэл, түүний борлуулалтыг хилийн чанад дахь салбарууддаа бэлнээр бий болгодог. Үндэстэн дамнасан корпораци судлаачид шууд гадаад хөрөнгө оруулалтыг харгалзан хэд хэдэн загвар боловсруулсан байна.

Америкийн эдийн засагч Ж.Гэлбрэйт үндэстэн дамнасан корпорацийн үүслийг технологийн учир шалтгаанаар [технологические причины] тайлбарлажээ¹. Түүний үзэж байгаагаар олон улсын компаниудын гадаад дахь салбар байгууллагууд нь хүлээн авагч улсын үйлдвэрийн газруудын бараа-үйлчилгээний сүлжээний шаардаж буй борлуулалтын төдийгүй техникийн үйлчилгээг хилийн чанад дахь орчин үеийн бараа, бүтээгдэхүүнээр хангах зайлшгүй шаардлагатай тулгарч байдаг. Ийм стратеги бодлого нь үндэстэн дамнасан корпорациудын дэлхийн зах зээл дэх өөрийн хувийг нэмэгдүүлэх боломжийг олгодог.

Америкийн эрдэмтэн С.Хаймерын бий болгосон монополь давуу эрхийн загварыг хожим нь Ч.П.Киндлебергер болон бусад эрдэмтэд улам боловсронгуй болгосон байна. Монополь давуу эрхийн онолоор гадаадын хөрөнгө оруулагч нь хүлээн авагч улсын орон нутгийн фирмүүдийн өмнө давуу эрх олж авах зайлшгүй шаардлага тулгардаг. Тухайн орон нутгийн фирмүүд нь засаг захиргааны байгууллагуудтай нэлээд гүн гүнзгий харилцаатай байхаас гадна өөрийн зах зээл дээрхи бизнесийн дүрмийг сайн мэддэг, томоохон хэлцлээс зардал гаргадаггүй байх

ёстой. Орон нутгийн фирмүүдийн үйлдвэрлэл гаргадаггүй оригиналь бүтээгдэхүүн ашиглаж үйлдвэрлэл явуулах, орчин үеийн бэлэн технологи ашиглах, орлого ихээр олох бололцоо олгогч "масштабын эффект", хүлээн авагч болон бусад улсуудын төрөөс гадаадын хөрөнгө оруулагчдад үзүүлдэг тааламжтай нөхцөлүүд зэрэг нь гадаадын фирмүүдийн хувьд монополь давуу эрхийг олж авах боломж нөхцөлийг олгодог.

Глобаль капитализмын онол:

Глобаль капитализмын онолын төлөөлөгчид нь Г.Эрраги, Жак Аттали, Б.Баллас, У.Белло, Ж.Боррего, Б.Камингс, Х.Фридман, А.Лилец, П.Тэйлер, Н.Трифт, И.Уоллерстайн зэрэг өрнөдийн болон америкийн нэртэй эрдэмтэд юм.²

Энэ онолын гол гаргаж тавьсан асуудал нь дэлхийн эдийн засгийн төвүүд буюу түүнийг хөдөлгөгчид болох үндэстэн дамнасан корпораци, банкуудын хяналтад байгаа үйлдвэрлэл, капитал, мэдээлэл, технологи, хөдөлмөрийн зах зээл болон дээд зэргийн ашиг олох бусад салбарын нарийн эдэрээтэй төвөгтэй асуудлууд бөгөөд тэдгээрийн ирээдүйн хандлага, цаашдын төлөвийг тодорхойлох явдал юм.

3. Үндэстэн дамнасан корпорацийн онцлог

Үндэстэн дамнасан корпорацийг тодорхойлох шалгуур Үндэстэн дамнасан корпорацийн хувьд олон эрдэмтэд янз бүрийн нэр томъёог ашиглаж өөрсдийн байр суурийг тодорхойлсон байдаг. Хэдийгээр нэр томъёоны хувьд өөр өөр байгаа боловч цаад эрх зүйн мөн чанар нь нэг юм

В.Л.Алтуховын хянасан 2002 оны "Большой юридический словарь"-т "НҮБ-с өгсөн тодорхойлолт ёсоор бол үндэстэн дамнасан корпораци гэж үүсгэн байгуулагдсан улс болон өмчийн хэлбэрээсээ үл хамааран (хувийн, улсын, хамтарсан г.м) нэгдсэн

стратеги зохицуулах бодлогоо хэрэгжүүлэх, шийдвэр гаргах систем бүхий чиг үүрэгтэй хоёр болон түүнээс дээш салбаруудтай аж ахуйн нэгж (үйлдвэрийн газар)-г хэлнэ" гэж тэмдэглэжээ.

Оросын хуульч, эрдэмтэн М.М.Богуславскийн үзлээр бол "Үндэстэн дамнасан корпорацийн онцлог шинж нь эдийн засгийн агуулга, эдийн засгийн мөн чанар болон хууль зүйн хэлбэрийн хоорондын хамааралгүй бөгөөд өмчлөгчдийн ашиг сонирхолд нийцсэн хууль зүйн агуулгаар (орон нутгийн эрх зүйгээр тодорхойлогдох хуулийн этгээд, түүний салбар г.м болон бусад) хэлбэрждэг эдийн засгийн нэгж юм."³

Тэгвэл В.М.Шумилов "Үндэстэн дамнасан корпораци буюу удирдлагын хяналт хэрэгжүүлэх, хувьцаа болон гэрээний үндсэн дээр нэг төвлөрсөн төвөөс удирдах, хянах үйл ажиллагаа явуулдаг эх компани, охин компани, харьяалагдаж буй үйлдвэрийн газрууд, салбар нэгжээс бүрдэх эдийн засгийн нэгж систем юм" гэж өөрийн номондоо тусгасан байх юм. Тэрээр мөн "өмчлөгчид нь хувь этгээдүүд байвал үндэстэн дамнасан корпораци" нь "харьяалагдаж байгаа болон хяналтыг хэрэгжүүлдэг улсын өмчлөлд байдаг болон үндэсний компани"-аас ялгаатай ч практик дээр ихил тгваар хэрэглэгддэг хэмээн бичжээ.

Ер нь үндэстэн дамнасан корпорациуд нь дараах шинжүүдийг өөртөө агуулдаг. Үүнд:

- Эдийн засгийн хувьд асар их нөөцтэй байдгийнхаа хувьд үндэсний эдийн засагт чухал үүрэг гүйцэтгэдэг, зарим нэг нь улсын эдийн засгийг дангаараа авч явах нөөц болгоцотой байдаг.

- Зах зээлд монопольддог

- Улс төрийн амьдралд нөлөөлдөг. Корпорацийн хэмжээнд гаргасан шийдвэр нь тухайлбал аклын байрны талаар, улс орны байдалд нөлөөлдөг бөгөөд засгийн газрууд энэ бүхнийг өөрсдийн бодлогын асуудалдаа тусгадаг.

- Ү н д э с т э н дамнасан корпорацийн бүтээгдэхүүнүүд дэлхий дахинд нэг төрлийн хэрэглээ бүрдүүлж байдаг.

¹ Автр.копл. Мировая экономика, М, 2002, С. 277

² Ишлээ. Ибнөөдөр сонин! 2000.02.01

Үндэстэн дамнасан корпораци улс орны аюулгүй байдалд нөлөөлдөг.

(гаргаж буй шийдвэр нь улсын, засгийн газрын, ард түмний ашиг сонирхлыг хэр тусгаж байгааг бүгд сонирхдог)

Үндэстэн дамнасан корпорациуд дараах төрлүүдтэй

	Капиталын байдал	Өмчлөл, харьяалал	Үйл ажиллагааны хүрээ
1	Нэг үндэснийх	1 улс, 1 хүн, 1хуулийн этгээдийн өмчлөлд байдаг	Олон улсын шинжтэй
2	Олон улсын шинжтэй	Хэд хэдэн улсын харьяалагд байдаг	Олон улсын шинжтэй
3	Ямар ч байх болно	Аль ч улсад хуулийн этгээдээр бүртгүүлээгүй	Түр хугацааны шинжтэй

1. Үндэсний капитал бүхий олон улсын хэмжээнд үйл ажиллагаа явуулдаг хуулийн этгээд (хилийн чанадад охин болон салбар үйлдвэрийн газруудтай)

2. Капитал болон үйл ажиллагааны хувьд олон улсын байдаг хуулийн этгээд

3. Шинжлэх ухаан техникийн болон бүтээгдэхүүний шинж чанартай олон улсын нэгдлүүд, эдгээр нь хуулийн этгээдийн эрхгүй

Орчин үеийн үндэстэн дамнасан корпорацийн онцлог

Орчин үед олон улсын бараа үйлчилгээний салбарт, тодруулбал бүр 1990-ээд оноос эхлэн үндэстэн дамнасан корпорациудын үйл ажиллагаа үйлчилгээний салбарт илүү нэвтрэх болсон байна. Судлаач шинжээчдийн үзэж байгаагаар 90-ээд онд томоохон үндэстэн дамнасан корпорациудын шууд хөрөнгө оруулалтын 50%-с илүү хувь нь энэ салбарт хийгдсэн байх юм.¹

Үндэстэн дамнасан корпорациуд хилийн чанад дахь өөрийн салбар бүтцийн байгууллагууддаа бие даасан, хараат бус статус олгохын зэрэгцээ

үйл ажиллагаагаа өргөн хүрээнд явуулах боломж нөхцөлөөр хангах болсон.

Мэдээллийн технологи боловсронгуй болох, тээврийн харилцаа сайжрахын хирээр ихэнхи зах зээл дээрхи хэрэглэгчдийн адил төстэй эрэлт хэрэгцээнд суурилсан бараа үйлчилгээний нэр төрөл, тоо хэмжээ нэмэгддэг. Үүний тод жишээ харилан орчин үеийн хийц загвар

бүхий хувцас, ахуйн цахилгаан хэрэгсэл, хүнсний бүтээгдхүүн, хүндэтгэлийн үйлчилгээ зэргийг нэрлэж болно. Хэрэглэгчдийн өсөн нэмэгдэж буй нэгдмэл сонирхол таашаалд үндэслэн ихэнхи үндэстэн дамнасан корпорациуд тухайлбал IКoкa-Koлaл/АНУ/, IМaк Дoнaльд/АНУ/, IНeстлeл/Швeйцaрь/, IФилип Мoррис/АНУ/, IПрoктeр энд Гэмбл/АНУ/, IТoйoтa мoтoр/Япoн/, IЮнилeвeр/Их Британи-Гoллaнд/ зэрэг нь өөрийн хилийн чанад дахь салбар нэгжүүддээ өөрийн бараа, бүтээгдэхүүнийг тодорхойлсон барааны тэмдэгийг нэгдмэл байдлаар ашиглах маркетингийн стратегитай байдаг.

Гэвч нөгөө талаас бас тодорхой нэг ашиг сонирхлын үүднээс өөр стратегийн үндсэн дээр үндэстэн дамнасан корпорациуд үйл ажиллагаа явуулдаг. Жишээлбэл: IAcсa Брaун Бoвepи/Швeд-Швeйцaрь/ корпораци Швейцарийн засгийн газрын захиалгаар уулын замд явахад зориулагдсан бүх төргийг үйлдвэрлэн гаргадаг. Уг компанийн Энэтхэг дэх салбар нь ч мөн адил Энэтхэгийн засгийн газрын захиалгын үндсэн дээр тухайн улсын стандартыг хангасан бүх төргийг үйлдвэрлэдэг юм.

Үндэстэн дамнасан корпорацийн олон улсын

стратегийн холбоо

Янз бүрийн улс орнуудын компани, үйлдвэрийн газрууд стратегийн холбоо байгуулах явдал илүү өргөн хүрээтэй болсоор байна. 1990-ээд оны байдлаар ийм холбоодын тоо хэдэн мянгад хүрч байсан. Ийм төрлийн холбоодын зорилго, явдал үүрэг нь харилцан адилгүй. Гэхдээ хариуцлага хүлээх, эрсдэлийг хуваах, үйлдвэрлэлийн хүрээнд хамтран ажиллах, шинжлэх ухааны потенциал ашиглан нэгдэх зэргээрээ нийтлэг талтай.

Эдийн засгийн хувьд төдийгүй нөөц, бололцоо ихтэй үндэстэн дамнасан корпорациудын хувьд ч бас ийм төрлийн холбоонд нэгдэх явдал байдаг. Тухайлбал америкийн цахилгаан барааны аварга үйлдвэрлэгч IВМI корпораци бусад үндэстэн дамнасан корпорациудтай хамтран холбоо байгуулж шинэ технологи, бүтээгдхүүн гаргах чиглэлээр ажиллаж байжээ. 1990-ээд оны эхэн үед IВМI-н эрдэм шинжилгээний төвд АНУ-с IВМI өөрөө мөн японы IТошибa, францын IТомсoнI, германы IСименсI зэрэг үндэстэн дамнасан корпорациудын 200 гаруй мэргэжилтнүүдийг нэгтгэн 1 миллиард доллараар үнэлэгдэх шинэ микросхемийг бүтээх ажил өрнүүлж байсан.

Үндэстэн дамнасан корпорациудын үйлдвэрлэлийн зордальг хэмнэх гол хүчин зүйл бол үйлдвэрлэлийн хүрээнд хамтран ажиллах олон улсын гэрээ, хэлэлцээр болдог. Үүний жишээ болгон АНУ-н IGeneral MotorsI, японы IТошибaI корпорацийн шинэ үеийн хийн хоолой бүтээх үйлдвэрлэл, маркетингийн хамтын ажиллагааны гэрээг дурьдаж болно. АНУ-н IGeneral MotorsI нь дэлхийд тэргүүлэгч байр суурьтай 12 салбар нэгжтэй үндэстэн дамнасан корпораци бол японы IТошибaI корпораци бас өөрийн үйлдвэрлэлийн салбартаа тэргүүлэгч гэдгийг хүн бүр мэднэ.

II. Үндэстэн дамнасан корпорацийн эрх зүйн зохицуулалт

Үндэстэн дамнасан корпорациуд нь эдийн засгийн үлэмж хэмжээний чадавхитай, үйл

¹ ред В.Л.Алтухов, Большой юридический словарь, М, 2002, С.629

² М.М.Богуславский, Международное частное право, М, 1998, С.143

³ В.М.Шумилов, Международное Экономическое право, М, 2002, Iбoтy, С.223

⁴ Автр.колл, Мировая экономика, М, 2002, С.286

ажиллагаагаа олон улсын түвшинд явуулж байдаг ашгийн төлөө хуулийн этгээд болох талаар дээр дурьдсан. Улсууд үндэстэн дамнасан корпорацийг бүхэлд нь хянаж чаддаггүй гэж үздэг. Учир нь түүний гадаад улс дахь салбаруудад өөрийн хяналтыг тавьж чаддаггүй. Энэ нь төр зөвхөн өөрийн нутаг дэвсгэрт нийтлэг засаглалаа хэрэгжүүлдэг зарчимтай холбоотой юм. Мөн түүнчлэн үндэстэн дамнасан корпорацийг холбоотой байгууллага, зуучдаас өдөөж байгаа авилгал, ийм төрлийн ажиллагааны эсрэг арга хэмжээ авах, засгийн газруудтай тохиролцох явдлыг нь үгүйсгэх үүднээс үндэстэн дамнасан корпорацийн үйл ажиллагааг зохицуулах шаардлагатай байгаа юм.

1970-аад онд францын хуульч Б. Гольдманы санаачлагаар олон улсын эрх зүйн хүрээнд үндэстэн дамнасан корпорацийг үйл ажиллагааг оновчтой тодорхойлохыг зорьсон. Олон улсын эрх зүйн институтэд тавьсан түүний илтгэлд: "НҮБ-н зүгээс үндэстэн дамнасан корпорацийг олгодог дипломат хамгаалалтын оронд үндэстэн дамнасан корпорацийг олон улсын хяналтад оруулах ажлыг НҮБ-р гүйцэтгүүлэхийн тулд үндэстэн дамнасан корпорацийг НҮБ-д бүртгүүлдэг олон улсын системийг бий болгох ..." талаар дурьджээ.¹

Үндэстэн дамнасан корпорацийн эрх зүйн зохицуулалтын хувьд:

1. International regulation (Олон улсын түвшин дэх зохицуулалт)

2. Home state regulation (Бүртгүүлсэн эсвэл харьяалсан улсын эрх зүйн зохицуулалт)

3. Host state regulation (Үйл ажиллагаа явуулж буй улсын эрх зүйн зохицуулалт) гэж байдаг.

1. Олон улсын түвшин дэх эрх зүйн зохицуулалт

Үндэстэн дамнасан корпорацийн асуудлаар 1970-1980 онд бүхэл бүтэн цогц баримт бичгүүдийг баталж гаргасан байдаг. Энэ нь тухайн үед үндэстэн дамнасан корпорацийн ид хөгжил цэцэглэлтийн үе байж тэдгээрийн үйл ажиллагааг горимчлох, эрх зүйн статусыг нь тодорхойлох зайлшгүй шаардлага үүссэнтэй холбоотой байж болох юм.

I. Хэрэглэгчдийн эрх ашгийг хамгаалах талаар

II. Үндэстэн дамнасан корпораци ба улс гүнзүүдийн хоорондох харилцааны асуудлаар

Эхний хэсэгт дараах баримт бичгүүдийг оруулж болох бөгөөд эдгээр баримт бичгүүдийг хууль ёсоор заавал биелүүлэх албагүй боловч сайн дураар биелүүлэхийг шаарддаг гэдгийг дурьдахгүй өнгөрч болохгүй. Учир нь эдгээр нь soft law (зөвлөн эрх зүй)-н хэм хэмжээг агуулж байдаг. Энэ нь заншлын болоод улс төрийн хүрээнд хүчинтэй, зөвлөмжийн чанартай.

- Олон улсын хөдөлмөрийн байгууллагаас 1973 онд гаргасан "Нийгмийн бодлого болон олон үндэстэнд хамааралтай аж ахуйн нэгжүүдийн баримтлах зарчмын тухай" 3 талт деклараци

- 1980 оны худалдаа хөгжлийн талаархи НҮБ-н бага хурлаас гаргасан "Олон талаар зохицуулсан шударга зарчмуудын цогц болон явцуу ажил зэргийн практикт тавих хяналтын эрхийн тухай" гэрээ

- Олон улсын эрүүл мэндийн байгууллага болон НҮБ-н хүүхдийн хөгжлийн сангаас 1981 онд гаргасан "Эхийн сүүг орлогч бүтээгдхүүний олон улсын гэрээ"

- НҮБ-н ерөнхий зөвлөлөөс 1985 онд гаргасан "Хэрэглэгчдийн эрхийг хамгаалахад удирдлага болгох олон улсын зарчмууд"

- 1985 онд НҮБ-н хөдөө аж ахуйн болон хүнсний байгууллагаас гаргасан "Пестицидийг ашиглах болон дэлгэрүүлэх дэг журмын тухай" гэрээ зэрэг юм.

Хоёр дахь хэсэгт дараах баримт бичгүүдийг оруулж болно. Эдгээр нь НҮБ болон түүний төрөлжсөн байгууллагуудаас баталсан бөгөөд гишүүн орнуудын хувьд зайлшгүй даган биелүүлэх үүрэг ноогдуулах чадвартай байдаг онцлогтой. Үүнд:

- Улсуудын эдийн засгийн эрх, үүргийн тухай Харти, 1974

- Үндэстэн дамнасан корпорацийн үйл ажиллагааны практикт хяналт тогтоох зарчим, хэм хэмжээний багц, Ерөнхий Ассамблей, 1980 / ЮНКТАД-с боловсруулсан/

- Үндэстэн дамнасан корпорацийн дэг журмын тухай кодекс, НҮБ-н Е/С.10 1996.S.2 тоот баримт бичиг

- Олон үндэстний компани болон олон улсын хөрөнгө оруулалтын деклараци, 1976, ОЭСР

- Олон үндэстний компаниудын удирдлага болгох зарчмууд /дээрхи тунхагийн хавсралт/

"Улсуудын эдийн засгийн эрх, үүргийн тухай" 1974 оны Хартийн §2-т дараах зарчим агуулагдсан байдаг.² Үүнд:

- Улс нь үндэстэн дамнасан корпорацийн үйл ажиллагааг өөрийн үндэсний эрх зүйн хүрээнд хянах, зохицуулах; мөн

- Дотоодын эдийн засаг, нийгмийн бодлогод тохируулж, хууль тогтоомжууд, эрх зүйн хэм хэмжээг зөрчих явдлыг гаргуулахгүй байх үүднээс тодорхой арга хэмжээ авах эрхтэй

- Үндэстэн дамнасан корпораци нь хүлээн авагч улсын дотоод хэрэгт оролцохгүй байх ёстой

"Үндэстэн дамнасан корпорацийн дэг журмын кодекс"-т үндэстэн дамнасан корпорацийн дараах үүргэтэй гэж заажээ. Үүнд:

- байгаа улсынхаа тусгаар тогтнолыг хүндэтгэх

- байгаа улсынхаа явуулж буй улс төрийн бодлого, эдийн засгийн зорилгод үндэслэх

- байгаа улсынхаа зан заншил, үнэт зүйлс, нийгэм соёлын бодлогыг хүндэтгэх

- байгаа улсынхаа дотоод хэрэгт үл оролцох

- улс төрийн шинжтэй үйл ажиллагаанд

¹ А.А. Мережко, Lex mercatoria теория и принципы транснационального торгового права, Киев., 1999, С.67

оролцохгүй байх

- хээл хахууль, авилгалд холбогдохгүй байх
- ажил хэргийн практикийг хязгаарласан хууль тогтоомжийг сахин биелүүлэх
- хүрээлэн буй орчныг хамгаалах, технологи дамжуулахтай холбогдсон дэг журмыг сахих зэрэг болно.¹

НҮБ-н үндэстэн дамнасан корпорацийн асуудал хариуцсан Комисс

Олон улсын худалдаа, эдийн засаг, шинжлэх ухаан техникийн харилцаанд үндэстэн дамнасан корпорацийн үзүүлж байгаа нөлөө, үүргийг судалж холбогдох санал бодлоо боловсруулахад НҮБ тусгайлан анхаардаг. 1970 онд "Үндэстэн дамнасан корпорацийн асуудлаар Эдийн засаг Нийгмийн зөвлөлийн харьяанд байгуулсан комиссыг" 1994 онд "Олон улсын хөрөнгө оруулалт ба үндэс хальсан корпорацийн комисс" болгон өөрчилж ЮНКТАД-н харьяанд өгсөн байна. Энэ комиссын үйл ажиллагааны гол зорилго нь:

- Үндэстэн дамнасан корпораци ба холбогдох засгийн газар хоорондын харилцааны дүрмийг боловсруулах, засгийн газар хоорондын байгууллагуудад туслах

- Хөрөнгө оруулалт болон үйлдвэрлэлийн салбарт үндэстэн дамнасан корпорациас явуулж байгаа үйл ажиллагааг судалж засгийн газруудад холбогдох зөвлөгөө өгөх, тусалцаа үзүүлэх

- Үндэстэн дамнасан корпорацийн оролцоотой хийх шууд хөрөнгө оруулалт болон технологи дамжуулалтын талаар бодлого, хууль тогтоомж боловсруулахад засгийн газруудад туслах зэрэгт чиглэдэг.

Уг Комисс нь 1996 онд НҮБ-н Е/С 10 1996.S.2 тоот баримт бичиг буюу "Үндэстэн дамнасан корпорацийн дэг журмын тухай кодекс"-г боловсруулсан байна.

НҮБ-н Үндэстэн дамнасан корпорацийн асуудал хариуцсан Комисс нь дээр дурьдсан "Үндэстэн дамнасан корпорацийн дэг журмын кодекс"-н хэрэгжилтэд хяналт тавих, зохицуулалтын чанартай чиг үүргүүдийг гүйцэтгэх үүрэг хүлээнэ.

НҮБ-н Үндэстэн дамнасан корпорацийн асуудал хариуцсан Төв

Энэхүү төв нь 1974 оноос үйл ажиллагаа явуулж эхэлсэн бөгөөд түүний гол зорилго нь үндэстэн дамнасан корпорацийн үйл ажиллагааны кодексийг боловсруулах явдал байсан. Одоогоор НҮБ-н Үндэстэн дамнасан корпорацийн асуудал хариуцсан Төв нь Үндэстэн дамнасан корпорацийн асуудал эрхлэсэн Комиссын нарийн бичгийн даргын газрын хэмжээнд үйл ажиллагаагаа явуулж байна.

2. Бүс нутгийн хэмжээн дэх зохицуулалт

Үндэстэн дамнасан корпорацийн үйл ажиллагааг зохицуулах асуудал бүс нутгийн хэмжээнд бас шийдэгдэж байдаг. Дээр дурьдсан 1976 оны "Олон үндэстний компани ба олон улсын хөрөнгө оруулалтын тунхаг" нь бүс нутгийн хэмжээнд байгуулагдсан баримт бичиг гэж нэг талаар тооцогддог. Тунхагт гадаадын болон олон улсын компанид үндэсний дэглэм олгох зарчмыг тусгаж өгсөн юм. Гэхдээ үндэсний дэглэм

эдлэхийн тулд уг компаниуд дараах үүргийг биелүүлэхийг шаарддаг. Үүнд:

- Олон улсын эрх зүйг дагаж мөрдөх
- Байгаа улсынхаа эрх зүйд захирагдах
- Байгаа улсынхаа улс төрийн бодлогыг харгалзах
- Байгаа улстайгаа хамтран ажиллах

- Авилгал, хээл хахууль, мөнгөн тэтгэлэг автахгүй байх

- Байгаа улсынхаа дотоод хэрэгт оролцохгүй байх
- Өрсөлдөөнийг хангах зарчмыг баримтлах
- Татварын журам, хөдөлмөрийн эрх зүй, нийгэм хамгааллын эрх зүйг сахин биелүүлэх

- Техник, технологи, шинжлэх ухааны ололтыг дэлгэрүүлэх зэрэг болно.²

1970 онд Андын группын улсууд (Колумб, Чили, Венесуэл, Перу, Эквадор) бүс нутгийн улсуудад үндэстэн дамнасан корпорацийн үйл ажиллагааны дүрмийг эмхэтгэсэн "Гадаад хөрөнгө оруулалтын кодекс"-г баталсан. Эдгээр дүрмүүд нь оролцогч улсуудын дотоодын эрх зүйд байр сууриа олсон байдаг.

ТУХН- н хүрээнд "Улс хоорондын эдийн засгийн хороо"-с "ТУХН-ы улсууд дахь үндэстэн дамнасан корпорацийн тухай

3. Үндэсний эрх зүйн зохицуулалт

Хөгжилтэй улс орнууд	Хөгжиж буй улс орнууд
- Олон улсын эрх зүйн санал болгож буй хэм хэмжээнийг хэрэглэх - Үндэстэн дамнасан корпорацийн бүртгүүлсэн /харьяалсан/ улсын хуулийг харгалздаг төдийгүй ямар хуулийг хэрэглэхийг чөлөөтэй сонгох эрхийг нь бас хүлээн зөвшөөрдөг - Үндэстэн дамнасан корпорацийг Олон Улсын Шүүхэд хандах боломжтой гэж үздэг тухайлбал: хөрөнгө оруулалттай холбоотойгоор улс орнуудтай маргалдах гэж үздэг - Үндэстэн дамнасан корпорацид үндэсний дэглэм олгох явдлыг нэвтрүүлдэг	- Заавал биелэгдэх шинжтэй олон улсын эрх зүйн актуудыг л харгалздаг - Хүлээн авч буй улсын хэрэглэх болохгүй /тохиромжтой/ хуулийг байгаа улсын шүүхэд харгалзан үздэг - Үндэстэн дамнасан корпорацийн Олон Улсын Шүүхэд хандах эрхийг нь эсэргүүцдэг - Үндэсний үйлдвэрийн газруудад /Хэлэлцэн этгээдэг/ олгодог преференц, хөнгөлөлтүүдийг үндэстэн дамнасан корпорациуд ашиглах эрхгүй гэж үздэг

¹ Иш татав. В.М.Шумилов, Международное экономическое право, М., 2002, I боть, хуудас 224

² Иш татав. В.М.Шумилов, Международное экономическое право, М., 2002, I боть, С. 225

ионвентц"-г батлахад бэлэн болгосон байна. Уг конвенцийн зорилго нь байгууллагын зохион байгуулалтын бүтцийг бий болгох, аж ахуйн нэгжийн бодлогын тулгамдсан асуудлыг шийдвэрлэх, хөрөнгө оруулалтыг татах зэрэг явдал юм.

Үндэстэн дамнанас корпорацийн үйл ажиллагааг зохицуулах асуудалд хөгжиж буй болон хөгжилтэй улс орнуудын хандлага өөр байдаг.

Үндэстэн дамнанас корпорацийн харьяалсан улсын эрх зүйн зохицуулалт /Home state regulation/

Үндэстэн дамнанас корпорацийн харьяалсан улсын эрх зүйн зохицуулалтын хувьд улс болгонд үндэстэн дамнанас корпорацийн үйл ажиллагааг зохицуулахад хамгийн хэрэгтэй эрх зүйн зохицуулалтуудад дараах харилцаануудыг зохицуулсан зохицуулалтууд орно. Үүнд:

- 1) Өрсөлдөөний тухай, тэр дундаа шударга бус өрсөлдөөнийг хориглохтой холбоотой зохицуулалт
- 2) Чанарын баталгаагүй бараанаас учирсан хориглыг барагдуулахтай холбоотой зохицуулалт
- 3) Аюулгүй байдалтай холбоотой зохицуулалт
- 4) Ажил, хөдөлмөр, ажлын байрны тухай зохицуулалт
- 5) Төлбөр тооцооны стандартын тогтолцооны тухай (accounting standart)
- 6) Татварын асуудлаархи зохицуулалт зэрэг болно.

Зарим улс гүрнүүд гадаад эдийн засгийн бодлогоохоо хүрээнд үндэстэн дамнанас корпорацийн системд түүний эх компанийн "төв штаб" удирдах байгууллага нь оршдог "тулгуур улс" (страны-базирования)-н хууль тогтоомж нь үйлчилдэг байх зарчмыг бэхжүүлэхийг эрмэлзэж байна.

ОХУ-н хувьд үндэстэн

дамнанас корпорацийн тоог өсгөх гол түлхэц нь 1993 оны 1 дүгээр сарын 15-ны ОХУ-н Ерөнхийлөгчийн "Санхүү аж үйлдвэрийн группуудын байдал, тэдгээрийг байгуулах журам" гэсэн зарлиг батлагдсан явдал юм. ОХУ-н гадаад хөрөнгө оруулалт нэмэгдэж байгаа явдал нь өргөн хэмжээнд төдийгүй дунд хэмжээнд үйл ажиллагаа явуулдаг үндэстэн дамнанас корпорацийн үйл ажиллагаатай холбоотой юм.

Үндэстэн дамнанас корпорацийн үйл ажиллагаа явуулж буй улсын эрх зүйн зохицуулалт /Host state regulation/

Үндэстэн дамнанас корпорацийн үйл ажиллагаа явуулж буй улсын эрх зүйгээр үндэстэн дамнанас корпорацийн харьяалсан болон бүртгүүлсэн улсын эрх зүйгээр зохицуулдаг харилцааг нэгэн адил авч зохицуулдаг билээ. Харин бүртгүүлсэн болон харьяалсан улсын эрх зүйлээс дараах зүйлээр ялгаатай. Энэ нь үндэстэн дамнанас корпорацийн үйл ажиллагаа явуулж буй улсын эрх зүй нь гадаад дахь салбаруудад удирдаж буй дотоодын эх компаниудыг бус харин тухайн улсад салбар байгууллага нь үйл ажиллагаа явуулж буй түүний удирдлагыг хэрэгжүүлэгч гадаад улсын харьяат эх компанид үүрэг хариуцлага онож чаддаг явдал юм. Ийм учраас үйл ажиллагаа явуулж буй улсын шүүх доорхи гурван зүйлийг тодруулах шаардлагатай тулгардаг байна. Үүнд:

1. гадаадын компанийн харьяаллыг үйл ажиллагаа явуулж буй улсад хүлээн зөвшөөрч байгаа эсэх
2. гадаадын хуулийн этгээдийн салбар нь тухайн орон нутгийн хуулийн этгээд гэж тооцогдох боловч уг гадаадын хуулийн этгээд нь өөрийн төдийгүй тухайн орон нутгийн аж ахуйн нэгжийн үйл ажиллагааны хариуцлагыг давхар хүлээх эсэх
3. салбар компанийн бие даасан хараат бус статусыг татгалзах тохиолдолд түүнтэй

холбоотой хариуцлагыг эх компани хүлээх эсэх асуудал тус тус орно.

Үндэстэн дамнанас корпорацийн үйл ажиллагаа явуулж буй улсад гадаадын хуулийн этгээдийн харьяаллыг хүлээн зөвшөөрөх: Аливаа аж ахуйн үйл ажиллагаа явуулж буй хувь хүн, хуулийн этгээд нь тухайн орон нутгийн харьяат субъект болохоосно өмнө уг харьяаллыг хүлээн зөвшөөрөх шаардлагатай байдаг. Тухайн улсад бүртгүүлсэн эсвэл уг улсад удирдлагын төв нь байрлах буй компани нь уг улсын харьяаллыг бүрэн хүлээн зөвшөөрч байгаагийн илрэл юм.¹

Үүний нэг адилаар бизнес эрхлэхээр зөвшөөрөл авсан улсдаа гадаадын компани үйл ажиллагаа явуулах нь уг зөвшөөрлийг олж авахдаа тухайн улсын харьяаллыг мөн адил хүлээн зөвшөөрч буй нөхцөл болж байгаа болно. Гэвч нөгөө талаас шинэр салбар үүсгэн байгуулсан эсвэл бизнес явуулах зөвшөөрөл авч буйг ялгаж салгах нь зүйтэй. Хэрэв салбар компани байгуулбал уг компани орон нутгийн компани болох бөгөөд уг улсын харьяат компани болно. Харин түүний эх компанийн хувьд гадаадын хуулийн этгээдийн харьяат хувьцаа эзэмшигч компани болох бөгөөд уг үйл ажиллагаа явуулж буй улсын харьяалад үл хамаарна.

Тухайн улсын нутаг дэвсгэрт үйл ажиллагаа явуулах зөвшөөрөл олж авснаар гадаадын хуулийн этгээдийн хувьд уг улсад түүний харьяаллыг шууд бусаар хүлээн зөвшөөрөх асуудал гарч ирдэг.

Энэ тохиолдолд үйл ажиллагаа явуулж буй улсын шүүх гадаадын компаниудын харьяаллыг хүлээн зөвшөөрч, үйл ажиллагаагаа явуулж эхлэхээс нь өмнө бизнес эрхлэх, үйл ажиллагаа явуулах зөвшөөрөл олгохтой холбоотой харилцааг зохицуулсан орон нутгийн эрх зүйн хуульчилсан актуудыг төдийгүй шударга ёсны талаархи үндсэн үзэл баримтлалуудыг судлан үзэх шаардлагатай. Ерөнхийдөө хэрэв компани шууд эсвэл агентаар дамжуулан бизнес үйл ажиллагаа явуулах, бизнес дэмжлэг үзүүлэх

¹ Иш татав. В.М.Шумилов, Международное экономическое право, М., 2002, 160-ы, С. 226

болон ашиг олох зорилготой бусад тасралтгүй үйл ажиллагаанууд явуулах тохиолдолд харьяалал олж авч болдог.

4. Монгол улс дахь үндэстэн дамнанс корпорацийн эрх зүйн асуудал

Ерөөс үндэстэн дамнанс корпорациуд нь жижиг хөгжиж буй улс орнуудад үйл ажиллагаа явуулах сонирхолтой байдаг. Гэвч энэ нь эдгээр улс орнуудын хувьд зэрэг, сөрөг аль аль талтай. Зэрэг, ашигтай тал нь юу аз гэвэл тухайн улсуудад шууд гадаадын хөрөнгө оруулалт их хэмжээтэйгээр орж ирнэ.

Дотоодын хүч нөөц, бололцоо хүрэхгүй байгаа салбаруудад энэ хөрөнгө оруулалтыг ашиглана. Тухайлбал Монгол улсын хувьд газрын тосны салбарт АНУ-н IСOКOI компанийн салбар IСOКO-Tамсарl, уул уурхайн салбарт IАнгло-Гоулдl, IВанхоу-Майнзl, IКамьял-н салбар болох IБороо Гоулдl гээд олон тооны үндэстэн дамнанс корпорациуд аль хэдийн орж ирэн үйл ажиллагаа явуулж байгаа.

Хүнсний болоод ахуйн өргөн хэрэглээний бараа бүтээгдхүүн үйлдвэрлэдэг үндэстэн дамнанс корпорациуд орж ирэх нь ашигтай. Монголын хувьд АНУ-н IКока Колал компанийт Монголын IМС-Колалl компани франчайзингийн гэрээний үндсэн дээр хамтран ажилладаг. Энэ нь дэлхий дахинаа нийтийн хэрэглээ болсон бүтээгдхүүнийг монголдоо үйлдвэрлэх бололцоо бүрдүүлснээрээ давуу талтай байна. Нэг талаас энэ нь үндэсний онцлог бүхий үйлдвэрлэл хөгжихгүй хаагдахад хүргэж, тухайн зах зээлийн цар хүрээнд хязгаарлалт бий болгож чаддаг боловч энэхүү дэлхий нийтээр өргөн хэрэглээ болсон энэ бүтээгдхүүнтэй өрсөлдөх хэрэгтэй. Үүнд л шударгаар өрсөлдөх эрх зүйн боломж нөхцөлийг хангаж өгөх хэрэгцээ үүсдэг.

Гэвч хөгжиж буй улс орнуудад үндэстэн дамнанс корпорациуд орж ирэх нь нөгөө

талаас бас сөрөг талтай. Улс орны эдийн засаг эдгээр компаниудын байнгын нөлөөнд орох магадлал өндөр байдаг. Тэдгээр компаниуд эдийн засгийн диктатур хийх явдал гарч болзошгүй. Өөрөөр хэлбэл тэдгээрийн тухайн улсад оруулж буй ашгийн хэмжээнээс дотоодын төсөв бүрдүүлэлт зэрэг шууд хамааралтай болчихдог.

Монгол улсын дотоодын нийт бүтээгдхүүн ердөө 2 миллиард доллартай тэнцдэг байна. Гэтэл Өмнөговийн Ханбогдод үйл ажиллагаа явуулдаг IВанхой Майнзl үндэстэн дамнанс корпорацийн жилийн орлого дундажаар 7 миллиард доллартай тэнцдэг байх жишээтэй. ОХУ-н IЮКОСl компанийн төлөөлөгчийн газар IЮМ Трейдl монгол улсад 2003 онд үйл ажиллагаа явуулж эхэлсэн. IЮКОСl бол монгол улсад нефть нийлүүлдэг монополь компани.

Дотоодын нефть импортлогчид бүгд тус компаниас хараат байдаг. 2004 оны 3 дугаар сард Бензиний үнэ нэмэгдлээ. IЮКОСl компани бүтээгдхүүнийхээ үнийг 5-20 доллараар нэмэхэд манай улсын эдийн засагт хүчтэй нөлөө үзүүлсэн. Бензиний үнийг дагаад бусад төрлийн барааны үнэ нэмэгдэхэд хүрсэн.

2001 оны 10 дугаар сараас Монголын аж үйлдвэрийн салбарт эрчим хүчний үр ашгийг дээшлүүлэхэд чиглэгдсэн хөрөнгө оруулалтыг дэмжих нь нэртэй NEW-21 төсөл хэрэгжиж эхэлжээ. Үр төслийн зорилго нь олон улсад ЭСКО гэж нэршсэн эрчим хүч хэмнэлтийн чиглэлээр үйлчилдэг үзүүлдэг компаниудыг Монголд шинээр үүсгэн байгуулж, ЭСКО бизнесийг хөгжүүлэх орчныг бүрдүүлэх явдал гэнэ. Эрчим хүчний менежментийн үйлчилгээ үзүүлдэг гол компаниуд бол дэлхий дахинаа олон тооны салбар нэгжүүдтэй үндэстэн дамнанс корпорациуд билээ.

Энэ бүх жишээг аваад үзэхэд монгол улс үндэстэн дамнанс корпорациудын нөлөө, дарамтаас эдийн засгаа хамгаалах нөхцөл бололцоог бүрдүүлэх,

үүндээ эрх зүйн баталгаа гаргаж өгөх төдийгүй одоогийн байгаа эрх зүйн зохицуулалтуудыг илүү боловсронгуй болгох шаардлагатай байгаа юм.

Өнөөдөр Монгол улсад үндэстэн дамнанс корпорацийн үйл ажиллагаа түүний салбар болон үйлдвэрийн газруудын хэмжээнд бус харин албан ёсны борлуулалт дистрибьютор, франчайзингийн гэрээний үндсэн дээр мөн худалдааны төлөөлөгчийн хэмжээнд явагдаж байна. Эдгээр зохицуулалтуудыг 2002 оны шинэ "Иргэний хуулийн" §413 "Худалдааны зуучлагч, комисс", §333 "Франчайз" зэрэг олон улсын эдийн засгийн харилцаанд өргөн хэрэглэгддэг гэрээний төрлүүдээр хийж өгсөн болно. 2002 оны шинээр батлагдсан "Иргэний хууль"-н 544-р зүйлийн 1-д, 1994 оны "Иргэний хууль"-н 429-р зүйлд "Гадаад улсын хуулийн этгээдийн эрхийн чадварыг харьяалсан улсын хуулиар тодорхойлно" гэж заасан.

Мөн түүнчлэн "Гадаадын хөрөнгө оруулалтын тухай хууль"-н 11-р зүйлийн 2-т "Гадаадын хөрөнгө оруулалттай аж ахуйн нэгж, гадаадын хуулийн этгээдийн салбар нь бүртгүүлсэн өдрөөсөө эхлэн Монгол улсын хуулийн этгээдийн салбар болох бөгөөд үйл ажиллагаагаа Монгол улсын хуулиар явуулна" гэж заасан нь Монгол улсад хуулийн этгээдийн тэр дундаа үндэстэн дамнанс корпорацийн хувьд давхар харьяаллын асуудлыг хүлээн зөвшөөрч байна гэж үзэж болохоор байна.

Экстермизм, түүний хэлбэрийн тухай

Монгол Улсаас БНКАЗ.улсад суугаа
ЕСЯ-ны нэгдүгээр нарийн бичгийн дарга, доктор
Очирын Пунцагдаш

Экстермизмийн асуудал дараахь учир шалтгаанаас улс гүрнүүдийн анхаарал татах боллоо. Үүнд:

1. Экстермизм хүн ардыг хүч хэрэглэхэд өдөөн турхирч, аливаа асуудал мөргөлдөөнийг нийгэм, улс төр, эрх зүйн аргаар шийдвэрлэхээс хүч хэрэглэх нь илүү давуу талтай гэх сэтгэл зүйг нийгэмд бий болгодог.

2. Экстермизм хүмүүсийг үхэлд хүргэх аливаа айдас, үйлдлийг буй болгож, хүний амьдралын үнэ цэнийг бууруулсан сэтгэл зүйг нийгэмд үүсгэдэг.

3. Экстермизм бие хүний эрх чөлөө, төрийн баталгааг бодитойгоор бууруулдаг, яагаад гэвэл төрийн зүгээс заримдаа ардчилсан төрийн эрх зүйн хэм хэмжээнд нийцмэггүй хариу арга хэмжээ авч болзошгүйд хүргэдэг.

Ихэнх шинжээчдийн үзжэв байгаагаар Экстермизм бол түүхэн, нийгмийн үүдэлтэй үүсгэлд ажээ.

Экстермизмийн асуудлыг нарийвчлан судалснаар түүний илрэл, үндсэн хэлбэр, дэвшүүлж буй зорилтыг тодорхойлж, төрийн эрх бүхий байгууллагуудаас түүний эсрэг арга хэмжээг зохион байгуулах боломжтой болгодог.

Гадаадын шинжээчдийн бүтээлд экстермизмийг түүний үүссэн нөхцөл, шалтгаанаар нь тодорхойлсон ангилал зонхилдог. Тийм ангиллаар экстермизмийг дөрвөн хэлбэрт хувааж үздэг байна. Үүнд:

1. Улс төрийн экстермизм нь засгийн эрхийн төлөө тэмцэлд хүч хэрэглэхийг байнга номолдог.

2. Эрүүгийн экстермизм нь хүч хэрэглэж материаллаг ашиг олох зорилготой байдаг.

3. Цэрэг дайны экстермизм нь шаардлагатай бүхий л арга хэрэгслээр өрсөлдөгчөө айлган сүрдүүлдэг.

4. Сэтгэл зүйн хүчин зүйл, шашны фанатик үзэлд үндэслэсэн экстермизм бас байдаг.

Экстермизм нь орчин үед угсаатны зүй, шашин, эдийн засаг, оюун санаа, хүрээлэн буй орчин зэрэг нийгмийн амьдралын олон салбарт тархаж байна.

Улс төрийн экстермизм

Улс төрийн экстермизм бол зохион байгуулалтын бүтэц, үзэл суртлын удирдамж, практик үйл ажиллагааг хамарсан, хүч хэрэглэх буюу хүчээр далайлгах замаар тухайн нийгмийн төр, улс төрийн бүтэцэд албадлага хэрэглэх экстремистүүдэд ашигтай шийдвэр гаргахад чиглэгдсэн зорилго бүхий нийгэм-улс төрийн үйл явц юм.

Экстермизмийн энэхүү хэлбэрийн илрэх улс төрийн урьдчилсан нөхцөл нь нэг талаас сөрөг хүчний түрэмгийллийн үр дүнд үүсэх төр, засгийн хямрал, нөгөө талаас төр, засгийн удирдлага нийгэмд дэг журам, тогтвортой байдлыг мэргэжлийн түвшинд тууштай хангаж чадахгүйд хүрэх явдал юм. "Хууль зүйн тайлбар" үгүй болсон буюу суларсан нөхцөлд хүмүүс хууль тогтоомжийн үйлчлэлд итгэл алдарч, улмаар асуудлыг хүчээр шийдвэрлэхэд илүү итгэж эхэлдэг. Нийгмийн энэхүү хүчтэй тэсрэлтийн үндэс нь улс орны эдийн засаг хямрах явдал байдаг

Эдийн засгийн экстермизм

Эдийн засгийн экстермизм өмчийн олон хэлбэрийг устгаж өмчийн ямар нэг ганц хэлбэр, аж ахуйг хөтөлж нэгдмэл аргыг тогтоож, нийгэм хамгааллын зардлыг эрс хорогдуулах, хөдөлмөрчдийн нийгмийн ололтыг дайрч давшлах, бизнесийн үйл ажиллагаан дахь өрсөлдөөнийг устгахад чиглэгддэг юм.

Экстермизмийн энэхүү хэлбэр нь хувь нийлүүлсэн нийгэмлэг, худалдааны байгуулла-

гуудад үүссэн гэмт хэргийн бүлэглэл, өрсөлдөгчийнхөө эсрэг дээрмийн халдлага хийх, хоршоо, нөхөрлөлийн ажилтнуудын эсрэг эрүүгийн шинжтэй хүчирхийлэл үйлдэж, төрийн байгууллагын удирдлагыг бүх талаар дарамталж, улмаар албан тушаалаас нь шахан зайлуулах үйлдлээр илэрдэг.

Эдийн засгийн хямрал, хүн амын амьжиргааны түвшингийн доройтол, үйлдвэр, аж ахуйн байгууллагуудын дамлуурал, ажилгүйдэл зэрэг нийгмийн сөрөг үзэгдэл нь эдийн засгийн экстремизм өсөн дэгжих үндсэн нөхцөл нь болдог.

Ард түмний материаллаг аж байдал, тухайн нийгэм дэх экстермизмийн түвшин хоорондоо нягт холбоотой байдаг. Гэхдээ эдгээрийн хоорондын холбоо нь шууд бус, харилцан адилгүй байдаг. Энэ нь ард түмний материаллаг аж байдлын түвшин хамгийн тааламжтай байгаа нийгэмд ч нийгмийг хагарган бутаргах, түрэмгий үзэл бодолтой хүмүүс байнга байдагтай холбоотой юм. Тухайлбал, Франц дахь 1968 оны хэрэг явдал, Италид үүссэн "Улаантны бригадууд", ХБНГУ дахь маоист, барууны радикал бүлэглэлүүд, Япон, АНУ-д суулийн үед гарсан хэрэг явдал нь амьдралын түвшин харьцангуй өндөр улсуудад ч экстремизм оршоор байдгийг гэрчилж байгаа юм. Экстермизмийн өндөр түвшин орчин үед гагцхүү хүн амын өрхийн орлого багатай давхаргад хамааралтай төдийгүй орлого ихтэй иргэдэд ч хамааралтай. Энэ нь орчин үед бие хүний хэрэгцээ түүний материаллаг байдалд хамаарахгүй болсноор тайлбарлаж болох юм.

Экстермизмийн аюул хүний амьдралын материаллаг түвшингээс гадна ёс суртахуун, соёл, шашин шүтлэг зэрэгт үндэслэгдсэн учраас эдийн засгийн өндөр хөгжилтэй улс гүрнүүд ч

түүний аюул заналаас ангид байх баталгаа байхгүй нь тодорхой байна.

Соёлын салбар дахь экстермизм

Экстермизмийн энэхүү хэлбэр нь салан тусгаарлах үзэл, хүч хэрэглэх, харгислагүй сурталчлах, үндэстний хүртээл болсон түүхийн дурсгалт зүйлсийг устгах болон иргэдийн хүмүүжлийн процесс, соёлын түвшинд сөрөг нөлөө бүхий бүсэд үйлдэлд үндэслэдэг. Энэхүү хэлбэрийн экстермизм үйл ажиллагаа нь бат бөх түүхэн үндэстэй байдаг. Үүний учир шалтгаан нь ард түмний соёл, уламжлал, заншил нь аливаа нийгмийн үүсэл, төлөвшил, цаашдын хөгжлийн өвөрмөц ноён нуруу болж байдагтай шууд холбоотой.

Үндэсний соёл, эцэг өвгөдийнхөө уламжлал, ёс заншлыг эрхэмлэж дээдэлсэн ард түмэн хүчирхэг материаллаг техникийн бааз бүхий бусад улс төрийн хүчний шашалтыг ч давж гарах чадвартай байдаг. Тиймээс ч нийгмийн хэвлэлийн үнэмшил-үлс төрийн тэмцэлд сөргөлдөгч талууд соёл түүхийн хүчин зүйлст онцгой анхаарадг юм.

Шашны экстермизм

Шашны экстермизм нь шашны төрөл бүрийн бүлэглэлийн /урсгалын/ төлөөлөгчдийг хүлцэдгүй байдал буюу нэг бүлэглэлийн доторх эсрэг тэсрэг тэмцэлд илэрч байдаг. Энэхүү хэлбэр нь шашны байгууллагуудаас төр улсын эсрэг улс төрийн зорилго, тэмцэлд буюу шашны төрөл бүрийн бүлэглэлийн аль нэгний төлөөлөгчдийн засаглалыг тогтооход ашиглагдаж байдаг. Тухайлбал, "их геополитик" нь лалын шашин-үлс төрийн экстермизмийн үзэл баримтлалын үндэс болсон аж. Лалын ертөнц 1940-өөд оноос ЗСБНХУ задрах хүртэлх хугацаанд АНУ, ЗХУ-ын хоорондын хүчтэй сөргөлдөөний зонхилох талбарын нэг болж байсан билээ. Энэхүү сөргөлдөөний нөхцөлд лалын-шашин-үлс төрийн экстермизм ихээхэн бэхжиж хөгжсөн бөгөөд исламын экстермизмийн тархалт нь 20 дугаар зууны 2 дугаар хагаст их бүрэн зорилготой, ихээхэн нөлөөтэй болж ирсэн юм. Лалын экстермизм

нь сөргөлдсөн улс гүрнүүдийн бүс нутгийн улангасгасан мөргөлдөөнүүдийн явцад улам өргөнөөр тархсан юм. Хоёр туйлт системийн задрал нь нөхцөл байдлыг улам хурцатгаж бүс нутгийн мөргөлдөөний бүхэл бүтэн голомтыг Палестин-Афганистан-Кашмир-Синьцзян-Төв Азид үүсгэсэн билээ.

Бүс нутгийн мөргөлдөөнийг цэргийн хүч хэрэглэх аргаар шийдвэрлэж, хүч хэрэглэсэн, исламын хүчин зүйлсийг ашигласан нь шашны экстермизм тархсан үндсэн шалтгаануудын нэг байсныг практик харуулж байна.

Үндсэрхэх үзлийн экстермизм

Энэ хэлбэр нь үндэстэн ястнуудын хоорондын дайсагнах, үзэн ядах үзлийг өөгшүүлж хөхиүлэн дэмжих, бүс нутгийн дайн, зэвсэгт мөргөлдөөн, үндсэн биш хүн ам, бусад угсаатны харилцаан дахь ялгаварлан гадуурхах явдал, гагцхүү өөрийн үндэстэн, түүний эрх ашиг, соёл, хэлийг хамгаалсан үйлдэлд илэрч байдаг. Ийнхүү зөвхөн нэг үндэстний эрх ашгийг хамгаалах явцад бусад үндэстэн, угсаатны бүлгийн эрх ашиг хөндөгддөг нь тодорхой юм. Үндсэрхэх үзлийн экстермизм нь сепаратизм буюу салган тусгаарлах үзэлтэй салшгүй холбоотой байдаг. Энэхүү экстермизм нь олон үндэстнүүдийн улс гүрнийг задлах, уугуул үндэстний төрийг баталгаажуулах, уугуул үндэстэн нь бусад үндэстнээс улс төр, нийгмийн салбарт илүү эрх эдлүүлэх гэсэн хүсэл эрмэлзэлд тусгалаа олж байдаг ажээ. Экстермизмийн энэ хэлбэр нь үндэстэн хоорондын харилцааг хурцатгаж ард түмэн хоорондын дайснал, мөргөлдөөний эх үүсвэр болдог нь тодорхой билээ.

Хүрээлэн байгаа орчны экстермизм

Энэхүү экстермизм нь хүрээлэн байгаа орчны харилцаанд тааламжтай бүс үйлдвэрлэлийг устгах нь хүрээлэн байгаа орчныг сайжруулах цорын ганц зам гэж үздэг учраас байгаль хамгаалах эрчимтэй бодлогын эсрэг төдийгүй шинжлэх ухаан-техникийн аливаа дэвшлийн эсрэг ханддаг. Ийм үйлдэл нь нийгэмд айдас, зөвүүрхэл төрүүлдэг нь ойлгомжтой юм. Нийгмийн хөгжлийн ямар шатанд

байгаагаас үл шалтгаалан хүн төрөлхтний амьдрал, сүйрэл тулгамдсан чухал асуудлуудын нэг байсан, одоо ч байсаар байна.

Энэ байдал экстермизмийг дэлгэрүүлэх, түүнийг бүх талаар дэмжих орчинг бүрдүүлж өгдөг байна. Үүнд хэвлэл мэдээллийн хэрэгсэл ихээхэн үүрэгтэй байдаг.

-Иймээс экстермист бүлэглэлийн үйл ажиллагааны бодит мөн чанарыг хэвлэлээр сурталчлах нь экстермизмийн аливаа үйлдлээс урьдчилан сэргийлэхэд чухал ач холбогдолтой. Ийнхүү сурталчлахдаа экстермизмийг үндсээр нь устгах, хүмүүсийг аймшигтай эсдвээр айлган сүрдүүлэхгүй байх, аливаа асуудлыг өөрсдөө шийдвэрлэж байх итгэл үнэмшлийг олон түмэнд ягштал ойлгуулах нь чухал ач холбогдолтой байдаг.

Нийгэм, гэр бүл, сургууль, хамт олны гэх мэт ёс журам нь дээр дурдсан сурталчлалгааны ажилд шийдвэрлэх үүрэг гүйцэтгэх ёстой ажээ.

Орчин үеийн тулгамдсан асуудлын нэг-экстермизмийн аливаа үйлдлээс сэргийлэх ажлын үр дүн нь төрийн болон хууль хяналтын байгууллагуудын эрчимтэй үйл ажиллагаанаас гадна иргэн бүрийн орон сэрэмж, түүнд автахгүй байх чадвархаас хамаарах нь зүйн хэрэг юм.

Дүгнэлт, санал

Эрдэмтэн, шинжээчдийн судалгаагаар "Экстермизм нь терроризмын урьдчилсан нөхцөл, бэлтгэлийг бүрдүүлдэг учраас орчин үед хүн төрөлхтний анхаарал татах буй тулгамдсан асуудлуудын нэг болж байна".

Экстермизмийн дээрх бүх хэлбэр, ялангуяа эдийн засаг, шашны экстермизм манай улсад үүсэж болошгүй үгүйсгэх аргагүй юм. Иймд манай улсын аюулаас хамгаалах, хууль хяналтын болон эрх бүхий бусад байгууллага экстермизмийн аюул нүүрлэхээс урьдчилан сэргийлэх шаардлагатай арга хэмжээ авэх, түүний дотор экстермизмтэй тэмцэх асуудлаар эрх зүйн акт боловсруулж гаргах цаг нэгэнт болсон мэт санагдана.

90 90 90

Нотариатчийн мэргэжил, нийгэмд гүйцэтгэх үүрэг, ач холбогдол

Баянгол дүүргийн
Нотариатч Д.Дуламцоо

Шүүгч, өмгөөлөгч болон хууль зүйн салбарын бусад мэргэжлийн талаар хүмүүс ямар нэгэн хэмжээний ойлголттой байдаг бол нотариатчийн мэргэжил, нотариатын үйлдлийн ач холбогдлын талаар ойлголт сулхан байдаг нь ажиглагддаг.

Иймээс нотариатчдын мэргэжил, нийгэмд гүйцэтгэх үүрэг, ач холбогдлын талаар товчхон өгүүлэе.

Үндсэн хуульт төр өөрийн иргэдийн хууль, эрх зүйн аюулгүй байдлын хангах зөрөөр хэлбэл маргааныг зохицуулах, маргаан гарахаас урьдчилан сэргийлэх үүрэгтэй. Маргааныг зохицуулах үүргийг шүүх гүйцэтгэдэг бол маргаанаас сэргийлэх үүргийг төрөөс нотариатад шилжүүлсэн байдаг.

Маргаан шүүгчийг төрүүлж, зөвшилцөл нотариатчдыг төрүүлдэг ... гэсэн Эртний Римийн хэллэг байдаг. Энэхүү хэллэг үндэслэлтэй болохыг дэлхийн практик харуулдаг. Герман, Швейцари, Франц зэрэг Латин нотариатын систем бүхий орнуудад шүүхтэй холбоотой асуудалд зарцуулж буй иргэдийн зардал орлогын 0.4-0.8 хувийг эзэлдэг бол Латин нотариатын систем байхгүй АНУ-д энэ зардал 3 хувьтай байгаа нь чөлөөт нотариат нийгмийн хувьд зарлага болохоог илүү шүүхээс өмнө маргааныг зохицуулах үр ашгийг хэлбэрийн нэг болохыг харуулж байна. Шүүхийн ачаалал ихсэх тусам иргэд шүүхэд хандахад хүндрэлтэй болж, иргэдийн 4, төрийн 4 материаллаг зардал өсдөг.

Нотариатчид өөрсдийгөө санхүүжүүлэн, үйлдсэн үйлдлийнхээ хариуцлагыг өөрсдөө хүлээн ажилладаг тул төрөөс илүү зардал гаргалгүй төрийн ачааллыг хөнгөлж, иргэд байгууллагын хооронд хийсэн гэрээ хэлцэлээс үүдэн маргаан гарахаас сэргийлж нийгмийг тайван байдлыг тогтооход дэм болж байдаг.

Монголын Нотариатчдын танхим нотариатын үйл ажиллагааг дэмжих, тэдний хариуцлагын

тогтолцоог боловсронгуй болгох зорилгоор хариуцлагын даатгалын сан байгуулж ажилладаг, нотариатч бүр орлогынхоо тодорхой хувийг энэ санд оруулж, эрсдэлээ даатгуулж байдаг.

Нотариатын түүх нь аман нотолгоо бичмэл нотолгоогоор солигдсон тэр үеэс эхэлдэг. Нотолооны хүчин чадлын үүднээс авч үзвэл нотариатын үйлдэл нь тогтоогдсон нотолгоо гэж үздэг.

Баримт бичиг гэрээ, хэлцлийг хуульд нийцүүлэн, тодорхой, ойлгомжтой, шууд утга бүхий үг хэрэглэн бичгийн хэлбэрт оруулах нь маргаанаас сэргийлэх гол арга болно. Хэдийгээр зарим хүмүүс бичиг баримт, гэрээ хэлцлийн төслийг бэлтгэж чадна гэж боддог боловч амьдрал дээр ихэнхдээ тийм байдаггүй.

Нотариатч гэрээ хэлцэлд оролцогчдын адил тэгш байдлыг ханган, шударгаар зөвлөгөө өгч үйлдлийг хуульд нийцүүлэн хийснээр оролцогчдын бүгдийнх нь зөвлөгч болж байдаг. Нотариатч оролцогч бүрийн эрх ашгийг тэгш хамгаалахын тулд байдаг тул үйлчлүүлэгчид миний нөгөө талд илүү үйлчлэх вий гэж айхгүйгээр нотариатчид хандан үйлчлүүлдэг.

Манай орны хувьд зах зээлийн эдийн засгийн системд шилжсэнээр, /л хөдлөх хөрөнгө, гэр бүлийн гишүүдийн хуваарьт өмч бий болох, аж ахуйн нэгжүүд маш олноор үүсэн үйл ажиллагаа явуулж буй үед иргэний гүйлгээнд оролцогчдод тухайн гүйлгээний хуулийн зохицуулалтыг мэдэх шаардлага гардаг.

Ийм учраас байгууллага, хувь хүмүүс хийх гэж буй үйлдлээс хэрхэн хуульд нийцүүлэн хийх талаар зөвлөгөө авахаар нотариатчид хандах нь элбэг болж байгааг, эхнээсээ нотариатчид хандаж хийсэн үйлдлүүд маргаан гарахгүй байх үндэслэл болдгийг хүмүүс ойлгож эхэлж байгааг өдөр тутмын үйл ажиллагаанаасаа нотариатчид бид харж байдаг.

Цаашид зах зээлийн харилцаа

өргөжиж, хөгжихийн хэрээр нотариатын үйлдлийн төрөл, хүрээ нэмэгдэх зүй тогтолтой болохыг зах зээл хөгжсөн, хувийн өмчийн олон зуун жилийн түүхтэй орнуудын туршлагаас харж болно.

Хэрэв өмгөөлөгчид өөрийнхөө үйлчлүүлэгчийн хувьд хамгийн их ашиг гаргахын тулд ажилладаг бол энэ нь гэрээ хуульд нийцсэн байх, тэнцвэртэй байх шаардлагыг хангах үндсэн үүрэгтэй латины системийн нотариатын мөн чанарт нийцдэггүй. Иргэд, төрийн эрх бүхий байгууллага, шүүх байгууллага нотариатаар батлагдсан гэрээ, хэлцэл баримтыг хуульд нийцүүлэн үлдсэн, үнэн зөв нотлох баримтад үндэслэгдсэн гэж үзэж, оролцогчдын гарын үсэг үнэн зөв эргэлзэхгүй хүлээн авах боломжтой гэж үздэг.

Аж ахуйн нэгжийн бүртгэлийн газар, И гэний бүртгэл мэдээллийн төв, Эд хөрөнгийн эрхийн улсын бүртгэлийн алба зэрэг улсын бүртгэлийн эрх бүхий бс йгууллагууд нотариатаар батлагдсан бичиг баримтын үнэн зөвд үндэслэн бүртгэлээ явуулдаг байна. Нотариатын үйлдлийн гол зорилго нь нотолгоог бүрдүүлэх, маргаанаас сэргийлэх чиг үүрэг мөн. Нотариатч нь эрх зүй хүн хоёрыг холбогч болж байдаг.

Аливаа гэрээ хэлцэл, бичиг баримтыг үйлдэхийнхээ өмнө нотариатад хандвал аль нэг талын эрх ашгийг илүүд үзэхгүй, тэгш хандан зөвлөгөө өгч Таныг ирээдүйд үсэг болох маргаанаас сэргийлэх гэдэгт итгэлтэй байж болно. Нотариатчид нийслэл, орон нутагт хүрэлцэхүйц тоотой хуваарилагдсан байдаг, ажлын цагаар өөрсдийн байранд ажилладаг тул нотариатчид хандахад хялбар, нотариатын үйлчилгээний хөлс нь маргаан үүссэн тохиолдолд гарч болох материаллаг болон цаг хугацаа, сэтгэл санааны хохиролтой харьцуулан үзвэл боломжийн гэдэгт та итгээрэй.

* * *

Гэр бүлийн гишүүдийн эд хөрөнгийн талаархи ойлголт, нотариатын үйлдэл

Монголын Нотариатчдын танхимын Мэдээллийн албаны ажилтан Г.Бадамсүрэн

Бидний өдөр тутмын амьдралд хууль байнгын хэрэгцээ болсон өнөө үед иргэдийн эрх зүйн мэдлэгийн санд бага боловч тус нэмэр болох зорилгоор гэр бүлийн хөрөнгөд ямар ямар хөрөнгийг хамааруулж ойлгох, гэр бүлийн гишүүдэд дундаа хамтран өмчлөх эд хөрөнгөөс нотлох хэсгийг хэрхэн тодорхойлох, хуваах эзэмших, ашиглах, захиран зарцуулах, энэ талаар гарсан маргааныг ямар хууль тогтоомжоор шийдвэрлэдэг болон нотариатч ямар үйлдлүүдийг эрхлэн гүйцэтгэдэг талаар тодорхой ойлголт өгөхийг зорьсон юм.

Монгол улсын Иргэний хуулиар гэр бүлийн хөрөнгийн эрхийн харилцаа зохицуулагдахаас гадна зарим төрлийн харилцаа гэрээгээр зохицуулагдаж байна.

Гэр бүлийн хөрөнгө нь гэрлэгчдийн болон гэр бүлийн бусад гишүүдийн хөрөнгөнөөс бүрдэх бөгөөд энэхүү хөрөнгө нь гэр бүлийн гишүүдийн хамтран өмчлөх дундын өмч юм.

Монгол Улсын Гэр бүлийн хуульд: Гэр бүлийн гишүүнд эхнэр нөхөр тэдэнтэй хамт амьдарч байгаа төрсөн, дагавар, үрчлэн авсан хүүхэд болон

төрөл садангийн хүнийг /Төрлийн хүн гэдэгт-гэрлэгчдийн эцэг, эх, өвөг эцэг, эмэг эх, ач хүү, ач охин, зээ хүү, зээ охин тэдгээрийн хүүхэд/, /Садангийн хүн гэдэгт-гэрлэгчдийн төрсөн ах, эгч, дүү, авга, нагац, тэдгээрийн хүүхэд/-ийг ойлгоно гэж тодорхойлсон.

Гэр бүлийн гишүүдийн хамтран өмчлөх дундын өмчид:

-Гэр бүлийн гишүүдийн хамтын хөдөлмөр, аж ахуйн үйл ажиллагаанаас олсон орлого, мөнгөн хуримтлал

-Гэр бүлийн гишүүдийн хамтран өмчлөх дундын хөрөнгийн орлогоор олж авсан үл хөдлөх ба хөдлөх хөрөнгө

-Ногдол хувь, үнэт цаас

-Гэрлэгчид, гэр бүлийн гишүүдийн хэн нэгний нэр дээр байгаагаас үл хамааран гэрлэснээс хойш бий болсон бусад хөрөнгө

-Гэр бүлийн гишүүн өөрийн хуваарьт хөрөнгөөс дундаа хамтран өмчлөхөд зориулж шилжүүлсэн хөрөнгө, мөнгөн хуримтлал зэрэг орно.

Дээр дурдсанчлан Гэр бүлийн гишүүдийн хуваарьт хөрөнгөд:

-Гэрлэхийн өмнө олж

авсан эд хөрөнгө, мөнгөн хуримтлал, эд хөрөнгийн эрх

-Өв, бэлэглэлийн журмаар авсан мөнгөн хуримтлал, эд хөрөнгө, эд хөрөнгийн эрх, тэдгээрийг худалдаж арилжсаны үр дүнд олж авсан хөрөнгө, мөнгө

-Амин хувийн хэрэгцээг хангахад зориулсан эд хөрөнгө

-Оюуны өмчлөлийн үнэ, зохиогчийн шагнал

-Авьяас чадвар, ололт амжилтыг сайшаан шагнасны орлого

-Хуваарьт эд хөрөнгөөрөө олж авсан мэргэжлийн үйл ажиллагаагаа явуулахад шаардагдах хөрөнгө, мөнгө зэрэг орно.

Гэр бүлийн гишүүд хамтран өмчлөх дундын хөрөнгөө эзэмших, ашиглах, захиран зарцуулахад адил тэгш эрх эдэлж, харилцан тохиролцсоны үндсэн дээр эд хөрөнгөө эзэмшиж, ашиглаж, захиран зарцуулна.

Тухайлбал: Орон сууцаа худалдах тохиолдолд гэр бүлийн насанд хүрсэн бүх гишүүдийн зөвшөөрлийг бичгээр авснаар захиран зарцуулах эрх үүснэ. Хэрэв зөвшөөрөл аваагүй тохиолдолд хүчин төгөлдөр бус болно.

Гэрлэснээс хойш гэр бүлийн гишүүний хэн нэг нь эд хөрөнгөө дур мэдэн

бусдад шилжүүлсэн эсхүл олсон ашиг орлогоо санаатай нуун дарагдуулсан нь илэрвэл зөрчигдсөн эрхээ эсгээлгэх эрхтэй.

Гэр бүлийн гишүүдийн хамтран өмчлөх дундын хөрөнгөөс гэр бүлийн гишүүнд ногдох хэсгийг дараахь тохиолдолд тодорхойлох шаардлага гарч ирдэг. Үүнд:

-Гэр бүлийн гишүүн гэр бүлийн бүрэлдэхүүнээс гарахад ногдох хэсгийн талаар маргах тохиолдолд

-Гэрлэгчдээс төлбөр гаргуулахад тэдгээрийн хуваарьт хөрөнгө хүрэлцэхгүй бол

-Гэр бүлийн бусад гишүүнээс төлбөр гаргуулбал -Гэр бүлийн гишүүн нас барснаар өв нээгдсэн зэрэг болно.

Гэр бүлийн гишүүдийн дундаа хамтран өмчлөх эд хөрөнгөөс гэр бүлийн бүх гишүүдэд, өөрөөр хэлбэл: Насанд хүрээгүй, хөдөлмөрийн чадваргүй зэрэг бүх гишүүнд адил ногдох ёстой. Гэхдээ гэрлэлт цуцалсан, гэрлэлтийг хүчингүйд тооцсон тохиолдолд гэрлэгчдийн эрүүл мэндийн байдал, хүүхдийн ашиг сонирхлыг харгалзан шүүх харилцан адилгүй тогтоож болно. Мөн гэрлэгсдээс бусад гишүүнд ногдох эд хөрөнгийн хэсгийг шүүх тогтоохдоо хамтран өмчлөх дундын эд хөрөнгийг бий болгоход оруулсан хөдөлмөрийн оролцоо, хөрөнгийн хэмжээг харгалзан ногдох хувийг багасгах буюу олгохгүй байж болно.

Гэр бүлийн гишүүдийн дундаа хамтран өмчлөх

дундын эд хөрөнгийг гэрлэгчдийн хэн нэгний буюу гэр бүлийн насанд хүрсэн бусад гишүүний шаардлагаар хүчин төгөлдөр байх хугацаанд, цуцалсны дараа, эсхүл гэр бүлийн хэн нэг гишүүний хуваарьт эд хөрөнгө төлбөр гаргуулахад хүрэлцэхгүй тохиолдолд, мөн харилцан тохиролцсоны үндсэн дээр хувааж болно.

Гэр бүлийн гишүүд хамтран өмчлөх дундын эд хөрөнгөө хуваахад маргаан гарвал шүүх шийдвэрлэх бөгөөд гэр бүлийн гишүүний хэнд нь ямар хөрөнгө шилжихийг тодорхойлж, аль нэг гишүүнд шилжүүлсэн хөрөнгийн үнэ нь түүнд ногдох хэсгээс илүү гарвал үнийн зөрүүг олгох журмаар шийдвэрлэнэ.

Нотариатчаас хийж гүйцэтгэж байгаа үйлдэл бүр нь иргэдийн эрх, хууль ёсны ашиг сонирхлыг хангах, улмаар эрх нь зөрчигдөхөөс урьдчилан сэргийлэх, тэдэнд эрх зүйн туслалцаа үзүүлэхэд чиглэгддэг.

Гэр бүлийн гишүүдийн хамтран өмчлөх дундын эд хөрөнгөтэй холбоотой дараахь үйлдлүүдийг нотариатч эрхлэн гүйцэтгэдэг. Үүнд:

Гэрлэлтээ бүртгүүлснээс хойш бий болсон дундын эд хөрөнгөөс өөртөө ногдох хувиа өмчлөх эрхийг тэдний хамтран гаргасан өргөдлийг үндэслэн гэрчилгээ олгоно. Гэрчилгээг олгоход гэрлэгсдийн гэрчилгээ, гэрлэлт цуцалсан тухай шүүхийн шийдвэр, нас барсны гэрчилгээ, сураггүй

алга болсонд тооцсон шүүхийн шийдвэр, хувийн орон сууц, автомашин зэргийг зохих байгууллагад бүртгэж олгосон гэрчилгээ зэрэг бичиг баримт шаардлагатай. Банкнаас зээл авч орон сууц барьсан, их засвар хийсэн зэрэг тохиолдолд зээл олгогчийн лавлагааг үндэслэн гэрлэгсдийн өөрт ногдох хувийг өмчлөх эрхийг гэрчилнэ.

Гэрлэгсдийн хэн нэг нь нас барсан тохиолдолд өв нээгдсэн газрын нотариатч бэлэвсэрсэн эхнэр буюу нөхрийн өргөдөлд дурдсан хөрөнгийн талаар өв залгамжлагчид мэдэгдэж тэд зөвшөөрсний дараа гэрчилнэ.

Гэр бүлийн гишүүдийн хамтран өмчлөх дундын өмч болох эд хөрөнгийг гэр бүлийн гишүүд захиран зарцуулах тохиолдол бүрд гэр бүлийн насанд хүрсэн бүх гишүүний зөвшөөрлийг заавал бичгээр авч, нотариатаар гэрчлүүлснээр хүчин төгөлдөр болох юм.

Ийнхүү гэр бүлийн хөрөнгийн эрхтэй холбоотой бичиг баримтаа нотариатаар гэрчлүүлснээр, таны эрх ашиг зөрчигдөхөд хүрвэл шүүхийн өмнө эрх ашгаа хуулийн үндэслэлтэй хамгаалах, улмаар хууль бус аливаа ажиллагаанаас эрх ашиг тань хохирохоос урьдчилан сэргийлэх ач холбогдолтой.

* * *

ШИНЭ НОМ

Хууль зүй, дотоод хэргийн яам, Хууль зүйн үндэсний төв хамтран "Бүх шатны хурал, засаг даргын үйл ажиллагаанд холбогдох хуулийн эмхтгэл"-ийг эрхлэн гаргалаа.

Засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгж, түүний удирдлагын тухай, Захиргааны хариуцлагын тухай, Татварын ерөнхий хууль, Иргэдээс төрийн байгууллага, албан тушаалтанд гаргасан өргөдөл, гомдлыг шийдвэрлэх тухай зэрэг бүх шатны хурал, засаг даргын үйл ажиллагаанд холбогдох, Монгол Улсад хүчин төгөлдөр үйлчилж байгаа нийт 30 хуулийг уг номд эмхтгэн оруулжээ. Худалдах үнэ 4000 төгрөг.

Эрүүгийн салбарын хууль тогтоомжийн шинэтгэл үргэлжилж байгаа энэ үед гэмт хэрэгтэй тэмцэх чиглэлийн хууль тогтоомжийг сурталчлах, судлах, хэрэгжүүлэх явдал нэн чухал билээ. Уг шаардлага хэрэгцээг харгалзан Хууль зүй, дотоод хэргийн яам, Хууль зүйн үндэсний төвөөс "Гэмт хэрэгтэй тэмцэх үйл ажиллагаа" эрх зүйн баримт бичгийн эмхтгэлийг эрхлэн гаргалаа.

Худалдах үнэ 4500 төгрөг.

Хууль зүй, дотоод хэргийн яам, Хууль зүйн үндэсний төвөөс "Аймаг, нийслэлийн эрх зүйн ажилтны гарын авлага" /сайдын тушаал/-ыг хэвлүүлээ. Уг эмхтгэлд эрх зүйн ажилтны үйл ажиллагаанд байнга хэрэглэгдэх Хууль зүй, дотоод хэргийн сайдын 60 тушаалыг нэгтгэсэн байна.

Худалдах үнэ 4500 төгрөг.

Хууль зүй, дотоод хэргийн яам, Хууль зүйн үндэсний төвөөс "Хөдөлмөрийн харилцаа: эрх зүйн баримт бичиг"-ийг хэвлүүлээ.

Нэмж засварласан II хэвдэл юм.

Худалдах үнэ 4500 төгрөг.

Та эдгээр номыг энд дурдсан үнээр нь Хууль зүйн үндэсний төв болон бусад номын худалдааны цэгээс худалдаан авчарай. Үүнтэй холбоотой мэдээллийг 322094, 315789 дугаарын утсаар авч болно.